

Till statsrådet Britta Lejon

I Sverige har av tradition reformer på det konstitutionella området genomförts med varsamhet. En genomgående strävan har varit att finna lösningar som kunnat samla en bred politisk majoritet. I vissa fall har en sådan bred enighet kunnat uppnås först efter en längre tids diskussion. Så har varit fallet med frågan om att öka inslaget av personval i det svenska valsystemet. Denna fråga hade utretts i olika omgångar och varit föremål för ingående överläggningar mellan riksdagspartierna innan riksdagen enhälligt antog det valsystem med inslag av personval som tillämpades fullt ut i 1998 års val. Dessförinnan hade ett i de grundläggande delarna likartat personvalssystem tillämpats som en försöksverksamhet i vissa kommuner i 1994 års kommunala val och i valet till Europaparlamentet 1995. Införandet av ett personvalsinslag i valsystemet måste därför sägas ha föregåtts av mycket noggranna överväganden och förberedelser.

Erfarenheten visar emellertid att det är svårt att i alla delar förutse följderna av mer ingripande ändringar i system som är så komplexa som ett valsystem. Det har därför i skilda sammanhang under reformarbetet framhållits att det är angeläget att noga följa utvecklingen på området. Bl.a. mot den bakgrunden har ett parlamentariskt sammansatt råd, Rådet för utvärdering av 1998 års val, fått i uppgift att utvärdera de tekniska, ekonomiska, organisatoriska och praktiska effekterna av det nya valsystemet samt att ägna särskild uppmärksamhet åt konsekvenserna av systemet ur ett demokratiskt perspektiv. Regeringen beslutade att tillkalla rådet redan i juni 1997 bl.a. för att det skulle vara möjligt att i god tid före 1998 års val närmare analysera och konkretisera vilka frågor som skulle studeras närmare och på vilket sätt detta skulle ske. En viktig del av rådets arbete i detta inledande skede har bestått i att till sig knyta sakkunskap som på ett vetenskapligt sätt kunnat genomföra olika undersökningar och utföra analyser av framlagda resultat. Forskare med anknytning till de statsvetenskapliga institutionerna vid Stockholms, Göteborgs och Umeå universitet har därefter anlitats för att på olika områden utföra undersökningar och författa rapporter som belyser vitt skilda delar av det svenska personvalssystemet och dess konsekvenser. Författarna har dock inte haft möjlighet att inom ramen för sina uppdrag gå in på

frågor med direkt anknytning till Europaparlamentsvalet 1999. En närmare analys av detta val får därför ske i ett annat sammanhang.

Forskningsrapporterna som presenteras i denna antologi kommer att utgöra ett mycket värdefullt underlag för rådets kommande överväganden. Det är också min övertygelse att de kommer att visa sig utgöra ett betydelsefullt bidrag till valforskningen samt en stimulans för den debatt som fortlöpande bör föras i grundläggande demokratiska frågor som t.ex. valsysteemets utformning.

Sten Olsson

ordförande i Rådet för utvärdering av 1998 års val

Innehåll

Premiär för personval <i>Sören Holmberg och Tommy Möller</i>	7
Att sätta gränser för pengars makt <i>Gullan Gidlund</i>	17
Finansiering av personvalskampanjer i riksdagsvalet 1998 <i>Gullan Gidlund och Tommy Möller</i>	51
Minskad particentrering och vitaliserad demokrati? Partiernas nominerings- och kampanjarbete <i>Tommy Möller</i>	79
Medierna och personvalet <i>Kent Asp och Bengt Johansson</i>	109
Personliga valkampanjer <i>Martin Brothén</i>	141
Invandrarkandidaterna i personvalet <i>Maritta Soininen och Henry Bäck</i>	165
Vilka kandidater vinner på personval? <i>Anders Håkansson</i>	199
Väljare personkryssar <i>Sören Holmberg</i>	239
Vem personröstar och varför <i>Folke Johansson</i>	271
Kön och personröstning <i>Lena Wängnerud</i>	301

Ålder och personröstning	
<i>Henrik Oscarsson</i>	327
Väljare, kandidater och riksdagsledamöter tycker olika om personvalet	
<i>Martin Brothén</i>	351
Halvhjärtad premiär	
<i>Sören Holmberg och Tommy Möller</i>	367
Författarpresentation	381

Premiär för personval

Sören Holmberg och Tommy Möller

Titeln på denna bok som handlar om 1998 års val är *Premiär för personval*. Noga taget var det nu varken premiär för personval 1998 eller ett personval i strikt mening. Redan i 1994 års val ägde en försöksverksamhet rum i sju kommuner och även i det första svenska valet till Europaparlamentet, som hölls 1995, fanns möjlighet att personrösta. Men först i och med 1998 års val var det fråga om ett samlat personval till riksdagen, landstingen och kommunerna vilket gör det möjligt att tala om en personvalspremiär i mer definitiv mening – förutsatt att man betraktar den möjlighet som nu finns för väljarna att *vid sidan av* partirösten också, i den mån som dessa så önskar, avge en särskild personröst som ett personvalssystem. Det saknas förvisso inte kritiska röster som menar att det nya valsystemet är en halvmesyr, som svårigen kan leda till att de positiva effekter uppkommer, framförallt ifråga om demokrativalisering, som personvalsanhängare brukar ange som huvudmotivet för personval.

Liksom valsystemen i Danmark och Belgien – två valsystem som kommit att tjäna som inspirationskällor i det svenska reformarbetet – bygger det svenska personvalssystemet på frivillighet. De väljare som så önskar kan avge en särskild personröst inom ramen för sitt partival. För att en kandidat skall bli invald på personröster krävs att vederbörande erhåller tillräckligt många personröster så att han/hon passerar den spärrgräns som gäller (åtta procent i riksdagsvalet och fem procent i övriga val).

Personvalskommitténs bedömning var att mellan 30 och 50 procent av de röstande *på sikt* skulle utnyttja möjligheten att avge en särskild personröst i riksdagsvalet. Bedömningen grundade sig på erfarenheterna i just Danmark och Belgien, vars valsystem delvis påminner om det som nu gäller i Sverige. I kommunalvalet förväntades, återigen med hänvisning till dessa erfarenheter, en högre andel personröster (SOU 1993:21).

Förhoppningen är att det nya personvalssystemet skall leda till en bättre kontakt mellan väljare och valda; politikerna förväntas, särskilt i valkampanjerna, bli mer synliga. När de folkvalda på ett tydligare sätt

blir just folkvalda är förhoppningen också att politikerförtroendet skall förbättras.

En försiktig reform

Det nya valsystemet är en kompromiss. Vissa partier hade kunnat gå längre när det gäller att ge väljarna inflytande över personsammansättningen i de folkvalda organen. Andra visade tveksamhet. Konkret kom denna motsättning till uttryck i frågan om spärrgränsernas storlek. Hur stor andel av de avgivna rösterna på respektive parti skulle krävas för att en kandidat skulle bli invald med hjälp av personröster? De nivåer man enades om blev åtta procent i riksdagsvalet och fem procent för övriga val (landsting, kommunfullmäktige och Europaparlamentet).

Men även om en viss oenighet förelåg beträffande spärrgränserna och därigenom själva det genomslag som personvalet förväntades komma att innebära, rådde enighet om att det även i fortsättningen primärt skulle vara fråga om ett partival. Det skulle finnas *möjlighet* för den som så *önskade* att *inom ramen för sitt partival* avge en särskild personröst. Det finns anledning att understryka denna basala utgångspunkt, som ligger till grund för det nya valsystemet. Syftet med reformen var följaktligen inte att ersätta ett particentrerat politiskt system med ett personcentrerat, utan att komplettera det gamla partivalssystemet med ett personvalsinslag. Lagstiftarens intention var att slå vakt om det rådande systemet.

Om denna intention kan mycket sägas. Med personvalsinslaget – som många menar är alltför blygsamt – har onekligen ett frö inplanterats som på sikt kan komma att innebära en nyordning för vårt politiska system. Huruvida detta verkligen blir fallet återstår givetvis att se. Vad som är viktigt att framhålla är dels att man som alltid bör skilja mellan intentioner och utfall och dels – i värderingen av utfallet – bör ha i åtanke att politiska system inte bara konstitueras av en rad olika institutioner, varav valsystemet endast är en, om än en av de viktigaste, utan också av en uppsjö av andra komplexa och mer eller mindre svårpåverkade strukturer. Låt oss här erinra om att den svenska politiska kulturen är starkt particentrerad. ”Den politiska verksamheten i Sverige bedrivs främst genom de politiska partierna”, slår personvalsutredningen fast i första meningen i sitt huvudbetänkande (SOU 1993:21 s. 9). Och någon annan tolkning av personvalssystemets intentioner än att den så skall förbli, är alltså knappast möjlig. Dock hoppades lagstiftaren att det inom ramen för det existerande systemet skulle ske en demokratisk vitalisering i form av mer livaktiga

valkampanjer, bättre kontakter mellan väljare och valda och ökat förtroende för politiker och partier.

Farhågor och förhoppningar

Att personvalsreformen bar försiktighetens prägel har inte hindrat varken skeptiker eller anhängare från att uttrycka farhågor och förhoppningar. Det nya valsystemet förväntas förändra förutsättningarna för svensk politik. Skeptikerna har pekat på de oönskade konsekvenserna av den personifiering som kunnat iakttas under senare år och som förutsätts accentueras ytterligare genom personvalsinslaget. Risken för kändisfixering och avideologisering och överhuvudtaget ett minskat intresse för sakpolitik har sålunda framhållits, liksom för försvagade partier och – därmed – ökade beslutssvårigheter i de folkvalda församlingarna. Man har också uttryckt farhågor för att pengarnas roll kommer att öka på ett för demokratin skadligt sätt. Dels genom att ekonomiska resurser på ett annat och mer otillbörligt sätt kan ge utslag i valresultaten; orättvisor befaras uppkomma mellan olika kandidater i och med att vissa kan komma att erhålla omfattande bidrag från företag och intresseorganisationer; dels genom att en speciell bindning kan förväntas uppkomma mellan kandidater och bidragsgivare som i förlängningen kan innebära ökad korruption. Vidare har skeptikerna till personval pekat på risken för att vissa grupper missgynnas. Kvinnor, unga och invandrare har nämnts som sannolika förlorarkategorier. Farhågor har också uttryckts för ett minskat valdeltagande. Det nya valsystemet har beskrivits som krångligt och svårförståeligt, vilket förmodades ge upphov till ökad misstro och alienation bland breda väljargrupper (Johansson & Möller 1998).

Även de mest entusiastiska personvalsanhängarna var kritiska till reformen. De förväntade sig å andra sidan just ingenting. För få till stånd en demokrativitalisering krävdes, menade man, en avsevärt mer långtgående reformering av valsystemet. Personvalsinslaget betraktades som en halvmesyr.

Debattinlägg och recensioner av det nya valsystemet – såväl före som efter 1998 års val – har inte saknats. Betecknande är att ytterst få försvarar det nya valsystemet. Partiernas passivitet är påfallande (Petersson m.fl. 1999:105 ff.). De flesta kommentatorer har varit kritiska och vissa har använt uttryck som ”katastrof” – främst med hänvisning till att andelen personröster blev låg (se t.ex. Gilljam 1999). Farhågor, med innebörden att det gamla valsystemets fördelar riskerar att gå förlorade utan att några positiva effekter kunnat uppnås, har

dryftats. Den slutsats som SNS demokratiråd stannar för i sin granskning av det nya valsystemet är att "regering och riksdag bör överväga antingen en återgång till det gamla valsystemet eller en vidareutveckling av personvalet till obligatoriskt personval inom ramen för partilistor" (Petersson m.fl. 1999:133).

Den hybridmodell som nu införts anses således på närmast definitionsmissiga grunder vara omöjlig. Ambitionen att det skulle vara möjligt att *komplettera* det gamla partibaserade valsystemet med ett personvalsinslag, och därmed tillföra några av personvalets positiva egenskaper samtidigt som man behåller det gamla systemets förtjänster, är dömd att misslyckas. Det går inte att sitta på två stolar.

Bedömningen må framstå som överdrivet dyster. Noteras kan att åtta samhällsdebattörer i en nyligen utgiven skrift från *Den nya välfärden* gör en diametralt motsatt bedömning. "Reglerna är utmärkta", slår de åtta debattörerna fast. Problemet sägs vara att partierna inte vill tillvarata de möjligheter som systemet erbjuder (Adamsson m.fl. 1999:7).

Vi finner ingen anledning att gå i polemik mot någon av dessa bedömningar. Det kan möjligen finnas anledning att påpeka, att det ännu framstår som väl tidigt att definitivt döma ut det nya valsystemet. Men denna bok är inget debattinlägg i den meningen att den mynnar ut i någon rekommendation. Dess syfte är att med hjälp av ett omfattande empiriskt material söka besvara ett antal frågeställningar som varit föremål för såväl debatt som spekulation.

Frågeställningar

Fyra centrala aktörer kan direkt eller indirekt sägas vara involverade i det nya valsystemet – väljarna, kandidaterna, partierna och medierna. Samtliga aktörskategorier har ett mer eller mindre tydligt ansvar för det sätt på vilket det nya valsystemet utfaller.

Implicit förväntas väljarna nu inte bara, som tidigare, sätta sig in i de politiska alternativ som de olika partierna tillhandahåller. De bör även vara informerade om vad de enskilda kandidaterna står för i olika avseenden. Frågan är hur välinformerade väljarna var om kandidaterna? Innebar personvalspremiären att de förväntningar som fanns om ökade kontakter och förstärkt förtroende uppfylldes? Och hur blev det med farhågorna om att personvalssystemet var för krångligt och skulle leda till ett minskat valdeltagande?

Partiernas roll är delvis något oklar. De har å ena sidan ett gemensamt ansvar för att det nya valsystemet fungerar väl. De förväntas uppmuntra och stödja enskilda kandidater som bedriver

personvalskampanjer. Å andra sidan är det samtidigt en maktfråga som står på spel. Partierna har liksom tidigare i uppgift att fastställa listordningen. Det ligger därmed i deras intresse att något avsteg inte sker från denna. På sikt finns en risk att partiernas sammanhållning urgröps om personvalssystemet resulterar i en ökad personifiering. Hur ser partierna på denna risk? Hur hanterade partiorganisationerna personvalspremiären? Vilket stöd gavs till kandidaterna? Den viktigaste frågan när det gäller kandidaterna är vilka det var som tog tillvara den nya möjligheten att bedriva personvalskampanj och varför så många avstod. Frågan om personvalskampanjerna hade några effekter – om de ledde till fler personkryss – är också central; inte minst med tanke på om framtida kandidater skall anse det mödan värt att satsa på personliga kampanjer.

Mediernas centrala roll är som alltid att förmedla information och kritiskt granska. Frågan är i vilken utsträckning enskilda kandidater exponerades och granskades i riksmidia såväl som i lokalmedia. Fick kandidaterna plats i konkurrensen med partierna, sakfrågorna och partiledarna? Och spelade det någon roll om media uppmärksammade olika kandidater? Ledde det t.ex. till en ökad kandidatämbetsdom?

Bokens uppläggning

De empiriska analyserna inleds med en studie av finansieringsfrågan, ett av de allra känsligaste problemen kring personval. *Gullan Gidlund* analyserar här erfarenheter från ett stort antal länder. Tonvikten ligger på finansieringen av valkampanjerna. Olika lösningar för att begränsa kostnader och minska olikheter i resurstillgång mellan olika kandidater och partier uppmärksammas. Korruptionsproblemet, liksom olika system för regelövervakning, ges särskilt utrymme.

Denna komparativa studie följs upp av en studie kring konsekvenserna av personvalsreformen för svensk partifinansiering. *Gullan Gidlund* och *Tommy Möller* koncentrerar sig här på riksdagsvalet: vilka regler fanns, hur efterlevdes de och hur ser ombudsmännen i de regionala partiorganisationerna på finansieringsfrågorna?

I nästa kapitel vidgar *Tommy Möller* perspektivet och ser närmare på personvalets implikationer för partierna som sådana. Nomineringsprocessen och valkampanjerna står i fokus. Frågan är om maktförhållandena inom partierna förskjutits och hur den eftersträlvade men svårfixerade balansen mellan person och parti utfallit. Uppfattas personvalssystemet av partiorganisationerna som en vitalisering eller som ett hot mot partiernas överlevnad?

Ett inte lika avgörande problem som partiöverlevnad men icke desto mindre viktig problematik i samband med personval är mediernas agerande. I ett modernt informationssamhälle är det i praktiken omöjligt att nå ut till de många människorna utan mediernas medverkan. Mediernas insatser, eller brist på insatser, kan alltså hjälpa eller stjälpa en personvalsreform. *Kent Asps* och *Bengt Johanssons* studie av hur TV, rikstidningarna och ett urval lokaltidningar skötte bevakningen av det första personvalet ger en central pusselbit till hur premiären utföll.

Vi vet från tidigare studier att svenska kandidater är förhållandevis okända. Vårt valsystem har varit extremt partiorienterat. Enskilda kandidater har kommit i skymundan. Det krävs rejäla kampanjinsatser för att bryta anonymiteten och åtminstone få sitt namn känt. *Martin Brothéns* analys i kapitel 6 gäller kandidaternas personvalskampanjer – vilka som genomförde några och vad de gjorde. Den centrala frågan om kampanjerna lönade sig studeras också. Fick kandidater som bedrev personvalskampanjer fler kryss än kandidater som inte bedrev några kampanjer?

Invandrare i Sverige har ett lågt valdeltagande och är underrepresenterade i valda församlingar. Frågan är om personvalsreformen bidrar till att underlätta invandrarnas politiska deltagande eller om reformen ytterligare ökar invandrarnas politiska marginalisering. *Maritta Soininen* och *Henry Bäck* studerar denna centrala frågeställning genom att analysera hur invandrarkandidater utnyttjade personvalsinstitutet och hur de klarade sig igenom partiernas nomineringsprocesser.

Anders Håkanssons analys av vilka typer av kandidater som gynnades respektive missgynnades av personröstningen 1998 inleder en svit av kapitel som fokuserar på hur väljarna använde det nya personvalsinstrumentet. Håkanssons studie bygger på den officiella valstatistiken och ger inte bara en bred skildring av hur det gick för olika kandidater utan också en tolkning av varför vissa kandidater gynnades medan andra missgynnades av personröstningen.

Personvalets legitimitet och opinionsstöd bland medborgarna studeras i *Sören Holmbergs* kapitel. Han analyserar också personröstningens omfattning, utbredning och kvalitet ur ett väljarperspektiv. Ett personval där mycket få deltar, där vissa grupper personkryssar mycket mer än andra och där kandidaterna är okända för de flesta väljare, är inte vad konstruktörerna av det svenska personvalssystemet tänkte sig. Frågan är hur det blev 1998?

Folke Johansson tar upp delvis samma frågeställningar i sitt kapitel men hans tonvikt ligger på kommun- och landstingsvalen, inte på riksdagsvalet som i *Holmbergs* kapitel. Men *Johanssons* analys är också bredare och går utöver väljarnivån. Han studerar även lokala

partiers och politikernas aktiviteter, bl.a. finansieringen av kommunala personvalskampanjer och hur kampanjerna bedrevs.

En farhåga som restes inför personvalsreformen var att den skulle missgynna kvinnor. Kända politiker skulle få mest kryss och än så länge är kända politiker oftare män än kvinnor. *Lena Wängnerud* undersöker hur det gick i riksdagsvalet 1998 och analysera processerna bakom. Tonvikten i hennes studie ligger på väljarnivå. En mycket diskuterad fråga som besvaras är om personvalet ledde till könsröstning, dvs. att kvinnor tenderade att kryssa för kvinnliga kandidater medan männen oftast kryssade för manliga.

Henrik Oscarsson studerar en annan farhåga som också togs upp inför personvalsreformen – att unga politiker skulle missgynnas av personröstningen. Unga politiker är sällan lika kända som medelålders och äldre. Precis som när det gäller kvinnor skulle den större anonymiteten drabba främst yngre politiker. Oscarsson studerar utfallet 1998 med en särskild tonvikt på väljarnas beslutsprocesser. Bland annat jämför han systematiskt väljarnas tendens till ålders- respektive könsröstning.

Väljare och valda i Sverige har inte sällan olika åsikter i politiska sakfrågor. Studier under de senaste trettio åren har visat att riksdagsledamöter och väljare har olika majoritetsåsikter i cirka 30 procent av alla undersökta sakfrågor. *Martin Brothén* analyserar hur åsiktsöverensstämelsen mellan riksdagsledamöter, kandidater och väljare ser ut när det gäller bedömningen av personvalsreformen och inställningen till framtida personval. En ny konstitutionell spelregel som personval bör naturligtvis var brett förankrad på alla nivåer inom politiken. Den viktiga legitimitetsfrågan är alltså om politikernas attityder och bedömningar av personvalet är i samklang med väljarnas eller om åsiktsöverensstämelsen är bristfällig som i så många sakfrågor. Frågan är om personvalsfrågan, precis som ofta är fallet i olika sakfrågor, karaktäriseras av att elitens åsikter är mer partipolariserade än väljarnas? Konkret uttryckt – är riksdagsledamöterna mer oense om personvalets utformning och framtid än väljarna?

Boken avslutas med en kortfattad sammanfattning av redaktörerna. Vår erfarenhet av personval på svenskt vis är naturligt nog begränsad. Det nya personvalssystemet har ju bara prövats i full skala en gång hittills. Den forskning som *Rådet för utvärdering av 1998 års val* initierat ger oss dock vissa möjligheter att dra ett antal slutsatser av både teoretisk och empirisk natur. De politiska slutsatserna kommer det parlamentariskt sammansatta Rådet att dra i ett annat sammanhang

Avslutningsvis finns anledning att erinra om vad *Jörgen Westerståhl* skrev i inledningen till en tidigare forskningsrapport om personval, som utgavs i anslutning till Personvalskommitténs arbete 1993. De resultat

som forskarna den gången redovisade förmodades ge stöd för de argument som såväl personvalsanhängare som personvalsmotståndare nyttjade i debatten (Westerståhl 1993:14). Samma sak torde gälla föreliggande bok. Verkligheten är och förblir mångfasetterad. Ambitionen med forskarrapporterna – då som nu – är endast att ge ett kunskapsunderlag för debatt och beslut. Inte att ge rekommendationer till beslutsfattarna. Utan att moralisera över den rikliga mängden debattinlägg, som enbart eller i bästa fall till övervägande del baseras på löst tyckande, menar vi att en sådan ambition är välmotiverad. Vad diskussionen om vårt valsystem nu är i behov av är inte i första hand ståndpunkter och argument utan mer fakta och empiriskt grundade analyser.

Material

Forskargruppen har haft tillgång till ett rikt material varav mycket har tagits fram speciellt för utredningen. Särskilda studier har genomförts med alla centrala aktörer i personvalet – partierna, kandidaterna, medierna och väljarna. Finansieringsaspekterna har studerats komparativt genom en internationell genomgång av regler för hur partier och kandidater finansieras. Partidata kring nominering och kampanjer har samlats in dels genom ett mindre antal intervjuer med valledare i ett antal kommuner, dels via en större enkät till ombudsmännen i de regionala partiorganisationerna.

Kandidaterna har också fått besvara enkäter. Samtliga valda riksdagsledamöter, ett urval kandidater i riksdagsvalet och ett annat urval med kandidater i kommunalvalet har ingått i omfattande enkätstudier. Kandidaternas utnyttjande av Internet i kampanjarbetet har specialstuderats bland annat via en undersökning av ett urval hemsidor. Ett mindre antal kandidater med invandrarbakgrund har ställt upp för längre samtalsintervjuer. Mediernas sätt att behandla personvalet har kartlagts med hjälp av kvantitativa innehållsanalyser som omfattar både riksmidia och lokalmedia. Dessutom har intervjuer genomförts med ett mindre antal journalister vid 12 olika redaktioner.

Information om väljarnas bedömningar och personkryssande har hämtats från 1998 års valundersökning, genomförd av Statistiska centralbyrån och Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg, från SOM-institutets riksomfattande enkätundersökning hösten 1998 och från en speciell kommunal väljarundersökning som omfattande röstberättigade väljare i ett urval kommuner och landsting. Dessutom har information om väljarnas beteende samlats in via den offentliga valstatistiken.

Litteratur

Adamsson, T., Engellau, P., Fröroth, G., Ljunggren, S-B., Lundgren, H., Lyttkens, L., Mogård, B. & Röttorp, A., *Personvalsparti – bot för trötta partier*. Stockholm: Den nya välfärden, 1999.

Gilljam, M., "Personröstning med problem. Föredrag vid personvalsseminarium i riksdagshuset den 3 februari 1999, anordnat av Rådet för utvärdering av 1998 års val". Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen, 1999.

Johansson, S.O. & Möller, T., "Personval och fri nomineringsrätt. Tänkbara effekter av det nya valsystemet." *Förvaltningsrättslig Tidskrift* 1998, 2.

Petersson, O., von Beyme, K., Karvonen, L., Nedelmann, B. & Smith, E., *Demokrati på svenskt vis*. Demokratirådets rapport 1999. Stockholm: SNS förlag, 1999.

Ökat personval. SOU 1993:21.

Westerståhl, J. "Person och parti", i Westerståhl, (red.), *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*. SOU 1993:63.

Att sätta gränser för pengars makt

Gullan Gidlund

Bakgrund

Lång erfarenhet visar att partifinansiering¹ är förknippad med problem och risker av varierande slag: bristande resurser, ojämn fördelning av resurser, oegentliga beroendeförhållanden mellan parti/kandidat och finansiär, korruption. Avslöjanden om korruption får oftast förödande konsekvenser för de inblandade, men kan även undergräva tilltron till de demokratiska spelreglerna och de politiska institutionerna. Olika typer av missförhållanden och tvivelaktiga beroenden skapar misstro och förakt för politik i allmänhet samt partier och politiker i synnerhet. Bristande resurser kan allvarligt försvåra för partier att fullgöra sina vitala uppgifter i den representativa demokratin, särskilt den att ställa upp kandidater i val till olika politiska poster och söka vinna väljarnas förtroende. Historien lär att frågor om vilka som bör bekosta partiverksamhet och valkampanjer, samt när och hur detta lämpligast bör ske, kräver kontinuerlig diskussion och öppenhet i demokratin.

Runt om i den demokratiska världen söker politiska beslutsfattare att finna effektiva koncept för problemlösning. I vissa länder har genomgripande reformer genomförts, i andra har partiella omdaningar vidtagits kontinuerligt under åttio- och nittiotalen. Tidigare fanns de mest reglerade systemen i Nordamerika där valsystemen är kandidatcentrerade. Däremot var de europeiska länderna med företrädesvis particentrerade valsystem föremål för betydligt lägre grad av reglering och kontroll.² Sedan en tid går utvecklingen mot mer av styrning och kontroll även i de europeiska länderna. Korruptionsskandaler och stigande legitimitetsproblem har bidragit till denna utvecklingstendens. Det har dock funnits en uppenbar strävan bland beslutsfattare att finna

¹ Partifinansiering används här ofta som ett samlingsbegrepp för finansiering av partier, kandidater eller valkampanjer

² Nassmacher, K-H., "Comparing Party and Campaign Finance in Western Democracy" i Gunlicks, A., (ed.) *Campaign and Party Finance in North America and Western Europe*. Oxford. Westview Press 1993.; Lösche, P., "Problems of Party and Campaign Financing in Germany and the United States - Some Comparative Reflections" i Gunlicks, A., 1993 a a.

modeller som inte bara förhindrar problem och oegentligheter utan även skapar incitament för att partifinansieringen präglas av positiva demokrativärden. *Rättvisa, förankring, öppenhet och transparens* är sådana värden som ofta legat till grund för reformarbeten. Rättvisa har i detta sammanhang att göra med önskvärdheten av att skapa jämnare fördelning av resurser mellan partier/kandidater. Alltför stora skillnader kan snedvrیدا den politiska konkurrensen och förhindra att olika politiska opinioner får genomslag i valen. Med de olika former av offentliga anslag som införts på bred front sedan slutet av 1950-talet har statsmakten också utvecklat effektivare instrument för styrning och kontroll, inte bara av de offentliga stöden utan även av partifinansieringen i stort. Att gynna förankringsvärdet innebär att skapa förutsättningar för att finansieringen blir differentierad och att inte bara de stora offentliga eller privata bidragen blir attraktiva. Även de små bidragen bör ha betydelse. Här finns en föreställning om att det finns ett demokratiskt värde i att partier och kandidater bevarar och helst förstärker beroendet av medlemmar och sympatisörer. Partier bör förankras på gräsrotsnivå för att de inte ska perverteras till entreprenörer för starka organiserade intressen eller bli integrerade i statsapparaten.

Öppenhet och transparens (genomskinlighet) har blivit 1990-talets demokratiska honnörsord och "svaret" på de flesta legitimitetsproblem i politiken, så även i detta sammanhang. Öppenhet och transparens ses ofta som grundläggande värden för insyn och kontroll som kan förhindra snedheter, oegentligheter eller kriminalitet i samband med partifinansiering. Öppenhet är en egenskap som är kopplad till aktörens attityder till insyn över verksamheter och interaktioner. I vissa fall gäller det att "öppna upp" från ett tidigare slutet läge, i andra fall att förbättra från en lägre grad av insyn eller från en situation där skillnader mellan principiell inställning och praktik varit betydande. Det måste finnas vissa rättsliga mekanismer som skapar förutsättningar för genomskinlighet och gör att det tillämpas i praktiken. Öppenhet och transparens förutsätter exempelvis att medlemmar, väljare och medier får tillgång till regelbundna och korrekta redovisningar för att få kunskap om vilka som stöder partier och kandidater ekonomiskt och om detta sker på ett etiskt godtagbart sätt.

Förhållandet att beslutsfattare deklarerar sina goda målsättningar och intentioner garanterar som bekant inte att resultaten blir därefter. Bestämmelser om partifinansiering tillhör de demokratiska spelreglerna i ett politiskt system och påverkar på så sätt villkoren för den politiska konkurrensen mellan partierna. Partistrategiska hänsyn – vem vinner och vem förlorar vad – präglar allt som oftast argumentation och

ståndpunkter, slutprodukterna kan i sämsta fall bli urvattnade kompromisser.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna studie är att inhämta internationell kunskap och erfarenhet av partifinansiering särskilt i valkampanjer. Avsikten är att visa på synsätt och modeller för problemlösning som formulerats vid reformer som genomförts under senare tid i demokratiska länder. Det är främst tre breda frågeställningar som står i centrum för intresset³, nämligen:

- 1) Vilka problemlösningar har prövats för att hålla kostnaderna för valkampanjerna i schack och minska ojämnheter i resurstillgång?
- 2) Vilka problemlösningar har prövats för att minska risker för oegentligheter och korruption?
- 3) Vilka system har prövats för kontroll och övervakning av regler?

Studien är ingen regelrätt genomgång av situationen för partifinansiering ”land för land” utan har en problemansats som riktar intresset på skilda typer av lösningar som prövats för att minska några av de vanligaste riskerna för tillstånd som är oönskade i samband med partier och pengar.⁴ Ansatsen gör det möjligt att laborera friare i förhållande till de ofta omfattande och komplicerade reformer som växt fram i flera länder. Det är emellertid förknippat med svårigheter att jämföra regelsystem och enskilda bestämmelser mellan olika stater, i förekommande fall även federal nivå, delstater och kommuner. Visserligen är de frågeställningar som står i centrum av generell karaktär, men när det gäller problemlösningar försvåras jämförelsen av att en offentlig policy i form av lagstiftning (reformer) eller andra överenskommelser ofta är kopplade till specifika egenskaper och situationer hos varje stat. Trots detta finns i dessa koncept en mängd kunskaper och erfarenheter som kan tjäna som kreativa förebilder, alternativt varnande exempel.

Olika egenskaper i partisystemet: (partistruktur, konkurrens, skiljelinjer m m) respektive i valsysteem (personval/partival, nominerings- och valprocedurer, mandatperioder m m) påverkar inte minst

³ Partifinansiering inbegriper en mångfald aspekter och alla kan inte behandlas här. T ex behandlas här inte den reglering av finansiering av folkomröstningar som utvecklats i flera länder.

⁴ Ambitionen är på intet sätt att göra någon utvärdering av olika länders reformer och problemlösningar. Sådana utvärderingar finns i marginell omfattning och gäller då inte alltid de senast gjorda förändringarna.

resursbehov, var pengarna samlas och när, var, och hur de förbrukas. Det finns olikheter mellan stater som kan ha betydelse för hur riskerna utvecklas inom partifinansieringen och som påverkat vilka problemlösningar som prövats. Här bör också uppmärksammas konstitutionella skillnader exempelvis hur många val som förekommer på olika nivåer, om det är en federation eller enhetsstat etc. Författningsdomstolar kan spela en nyckelroll när det gäller att påtala utvecklingstendenser som snedvrider målsättningar i offentlig policy, granska lagar för att bland annat se om politikerna fallit för frestelsen att gynna sina egna partier och sina finansiärer. Det kan också finnas andra maktförhållanden – allmänt i samhället och politiken, men även inom partiorganisationer – som har betydelse för hur partiernas finansiering ser ut och utvecklas och vilka problem som uppstår och bör lösas. Skillnader i politisk kultur, politisk stil, normer och traditioner kan påverka både problembilden och förutsättningarna för olika problemlösningar. Partierna har dessutom olika karaktär. Vissa enheter är utpräglade medlemspartier, eller har rötter i sådan tradition, medan andra har liten kår av anslutna medlemmar eller sympatisörer och bedriver sin verksamhet nästan uteslutande i de valda politiska församlingarna och under valkampanjen. Det senare innebär ofta att partiorganisationen är svagt utvecklat. Andra viktiga skillnader är naturligtvis partistorlek, om det är regeringsbärande partier eller parti i opposition, lokala partier eller rikstäckande etc.

Stävja kostnader och minska snedheter i resurser i valkampanjer

Politiska partier har alltsedan begynnelsen haft olika tillgång till pengar. Skillnaderna i resurshänseende har kopplingar till vilka samhällsgrupper och intressen som stått bakom ett parti och vilka grupper som en gång bildade partiet och vilka som varit beredda att ekonomiskt stödja det. Vissa partier har levt främst på små men regelbundna bidrag och avgifter från medlemmar och sympatisörer samt inkomster från diverse försäljningsaktiviteter (medlemsfinansiering) medan andra har helt eller delvis kunnat finansiera sin verksamhet genom färre men större bidrag, donationer eller anslag från organiserade intressen (s k plutokratisk finansiering), och åter andra är helt beroende av offentliga anslag. En omfattande mobilisering av frivilliga valarbetare har i viss grad kunnat kompensera bristande ekonomiska resurser i valen. Denna bytesbalans har dock försvårats i takt med att massmediernas betydelse ökat för politiken. Bland argumenten för införandet av offentliga anslag fanns just behovet av pengar och att den privata finansieringen, främst medlemsfinansie-

ringen, inte klarade de resursbehov som partiernas anpassning till nya mediavillkor och den administrativa uppbyggnaden av partiorganisationerna krävde.⁵

Snedvridning av den politiska konkurrensen i valen

En principiellt viktig aspekt är att ojämn fördelning av resurser kan snedvrیدا den politiska konkurrensen i demokratiska val. På en privat "finansieringsmarknad" där särintressen eller enskilda donatorer med betydande ekonomiska tillgångar agerar – utan legala restriktioner – kan sådana tillstånd uppstå när en kandidat eller ett parti drar till sig utomordentligt stora summor pengar. Den yttersta frågan i detta sammanhang är om finns det en risk att det parti eller den kandidat som har mest pengar av detta skäl kommer att vinna valkampen? Kan man misstänka att någon kan köpa sig politiska maktpositioner och därmed se till att folkviljan manipuleras?⁶

Farhågan att pengar vinner val har med allt större allvar förts fram i USA. Penningflödena i de amerikanska valkampanjerna har nått svindlande belopp och vetenskapliga studier visar på betydande skevheter. Kandidater till offentliga poster som söker återval visar sig ha betydligt större sannolikhet att vinna än sina utmanare. Kopplingarna till ekonomiska resurser är påtagliga. De som söker återval har i regel högre kampanjkostnader, bättre access till finansörer än de relativt okända utmanarna. Undersökningar visar att över 90 procent av de som söker återval lyckas. Från Californien finns resultat som visar att upp till 96 procent av de kandidater som haft mest pengar också vunnit.⁷

Det tycks dock som om pengar spelar en något större roll i valen på den federala nivån i USA. Kampanjkostnaderna på delstatsnivå kan

⁵ Gidlund, G., *Partistöd*. Lund. Liber Förlag. 1983; Nassmacher, K-H., 1993 a a

⁶ Se exempelvis: Heard, A., *The Costs of Democracy*. Chapel Hill. University of North Carolina Press. 1960; Alexander, H., *Money in Politics*. Washington. Public Affairs Press. 1972; Jacobson, G., *Money in Congressional Elections*. New Haven. Yale University Press. 1980; Squire, P., "Candidates, Money, and Votes - Assessing the State of Congressional Election Research". *Political Research Quarterly*, Vol. 48, No 4 (December 1995), pp. 891-917.

⁷ Konkurrensen i amerikanska val se exempelvis: Jacobson, G., 1980 a a; Sorauf, F., *Inside Campaign Finance: Myth and Reality*. New Haven. Yale University Press. 1992; Jones, R., "Campaign and Party Finance in the American States" i Gunlicks, A., (ed) 1993 a a: Epstein, D and Zensky, P., Money Talks: Detering Quality Challengers in Congressional Elections. *American Political Science Review*. 1995. Vol 89, No.2:295-308.

variera beroende på faktorer som har att göra med den aktuella konkurrenssituationen och partiets styrka i distriktet, nämligen: om det finns en kandidat med som söker återval, hur stark partiorganisationen är, mediatillgången och hur populationen kan karaktäriseras i valdistriktet.⁸ Forskare har med varierande framgång lagt ned ansträngningar för att med hjälp av matematiska modeller ge vägledning om när och hur pengar ska satsas. Vissa poängterar också vikten av att betrakta valkampanjen inte bara som en enda lång process utan bestående av flera faser där varje fas har sin speciella logik och strategi.⁹ De skevheter som uppstått i de amerikanska valen utgör utan tvivel ett växande demokratisk problem – även bortsett från den näraliggande frågan om vilka särintressen det är som på detta sätt kan köpa sig makt. Konkurrensen mellan de politiska alternativen fungerar inte på ett tillfredsställande sätt.

En hög kostnadsutveckling kan i sig påverka rekryteringen till politiska poster negativt. I länder med utpräglade personval, där kandidater i hög grad själva måste samla in medel till sina kampanjer, riskerar andelen som kan ställa upp som kandidater att minska om kostnaderna blir alltför höga. Vad beträffar USA bör det självfallet noteras att amerikanska valkampanjer har sina speciella förutsättningar och är i en storleksklass för sig och: Med en population på cirka 250 miljoner medborgare och inte mindre än 51 olika valsystem (inkluderat den federala nivån) och frihet att köpa och utnyttja medier för politisk reklam är valkampanjer en gigantisk bransch.¹⁰ Men även bortsett från detta är nivåerna jämförelsevis höga. I ett försök att jämföra de

⁸ Gierzynski, A., and Breaux, D., The Role of Money in Legislative Elections. Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois. April 18-20, 1991 (refererad i Jones, R., 1993 a a).

⁹ Se exempelvis: Epstein, D., and Zensky, P., 1995 a a; Hinckley, K., A and Green, J. C., "Fund-raising in Presidential Nomination Campaigns: The Primary Lessons of 1988". *Political Research Quarterly*. 1996. Vol.49, No.4:693-717 Mayer, W. G., "Comment: Of Money and Momentum". *Political Research Quarterly*. 1996. Vol.49, No.4:719-726; Kenny, C., and McBurnett, M., "Up Close and Personal: Campaign Contact and Candidate Spending in U.S. House Elections". *Political Research Quarterly*. 1997. Vol. 50, No. 1: 75-96. Damore, D. F., "A Dynamic Model of Candidate Fundraising: The Case of Presidential Nomination Campaigns". *Political Research Quarterly*. 1997. Vol 50, No.2:343-364.

¹⁰ Herrnson, P. S., "The High Finance of American Politics: Campaign Spending and Reform in Federal Elections" i Gunlicks, A., 1993 a a; Barbrock, A.T., "Atlantic Crossing: Campaign Finance in Britain and the USA". *Parliamentary Affairs. A Journal of Comparative Politics*. 1992. Vol.47. No.3: 434-445.

brittiska och amerikanska valkostnaderna för respektive nationella parlament under de första åren under 1990-talet kom Alec Barbrook till uppskattningen att relationerna var i storleksordningen 1 till 5.¹¹ Rapporter från den myndighet som övervakar att den federala lagstiftningen (Federal Election Commission, FEC) efterlevs, visar dock på en försiktig minskning av kostnaderna för valkampanjerna under valperioden 1997–1998. Kandidaterna till Kongressen använde 740,4 miljoner dollar under den valperioden vilket är en minskning med 24,9 miljoner dollar i förhållande till perioden 1995–1996.¹²

Kan man utifrån amerikansk politik dra den generella slutsatsen att den kandidat som har mest pengar kommer att vinna valet? Med den starka reservationen att det finns många osäkra faktorer som spelar roll i en valkampanj – från de som nämndes ovan till att även innefatta olika skandaler som spolierar chanserna att vinna, kan ändå försiktigt konstateras: att stora ekonomiska resurser – rätt utnyttjade – ger betydande fördel i valkampen, men garanterar ingen valseger.

Lagstadgat eller frivilligt ”förhandlat” utgiftstak

Ett drastiskt sätt att stävja kostnadsökningarna är att genom lagstiftning införa en gräns för vad en kandidat får använda i sin valkampanj (*exenditure limits*). Ett alternativt sätt att få kontroll över kostnaderna är att försöka få en kandidat att frivilligt hålla en kostnadsgräns och som ersättning för detta få ta del av offentliga medel till valkampanjerna – dvs att införa ett slags förhandlat utgiftstak. En principiellt viktig fråga som brukar debatteras i samband med lagstadgat utgiftstak för valkampanjer är om detta står i strid med yttrandefriheten. I USA förklarade Författningsdomstolen 1976 nämligen att det utgiftstak för kandidaters valkampanjer som infördes i samband med den stora finansieringsreformen 1974 (*FECA*) stred mot

¹¹ Barbrook, A. T., 1994 a a.

¹² Kandidaterna för Representanthuset använde 452,5 miljoner dollar under valåret 1997-1998, vilket skall jämföras med 477,8 miljoner dollar för perioden innan. (FEC Reports on Congressional Fundraising for 1997-98. April 28, 1999 News Realises. Media Advisories. <http://www.fec.gov/press/canye98.htm> 1999-05-02). Totalt kostade president- och kongressval för kandidater och partier, speciella intressegrupper och enskilda 1996 inte mindre än 2,5 billion dollar (uppgiften hämtad från: *Standards in Public Life. The Funding of Political Parties in the United Kingdom*. Fifth Report of the Committee on Standards in Public Life. 1998.Vol 1: 178, som refererar till Jason, K. F., i Peele, G et al (eds) *Developments in American Politics*. 1998:308).

författningen och yttrandefriheten. Detta till trots finns i USA en kontinuerlig diskussion kring behovet av restriktioner för att bringa ned kostnaderna. De frivilliga överenskommelserna som finns i flera amerikanska delstater är således ett sätt att undvika att komma i konflikt med författningen (*First Amendment Rights*). Även i Europa har uppmärksamheten kommit att inriktas på frågan om denna typ av begränsningar är förenlig med yttrandefriheten efter rättsfall i Europadomstolen för mänskliga rättigheter 1998.¹³

Lagstadgade utgiftstak förekommer för närvarande i Kanada, Storbritannien, Irland, Frankrike, Spanien, Portugal, Italien, Nya Zeeland och Israel. Konzepten har varierande utformning, men är ofta baserade på en beräkning av i vilket sammanhang kandidaten konkurrerar, dvs hur många mandat som skall besättas i valdistriktet och storleken på distriktet. Kontrollen sköts av särskild myndighet.

Det kan vara av intresse att notera att i den omfattande finansieringsreform som för närvarande förbereds i Storbritannien har en särskild kommitté under ledning av Lord Neill of Bladen (*Standards in Public Life*) bl a föreslagit ett utgiftstak för valkampanjer på nationell nivå. Sedan 1883 finns redan ett utgiftstak för hur mycket pengar som får användas av kandidater på lokal nivå. Beloppen är baserade på invånarantal i distriktet. För ett distrikt med 69.500 väljare innebär detta för närvarande ca 7,800 pund per kandidat. Den nu föreslagna "hatten" (*cap*) skall gälla för de nationella valen och innefatta, förutom ett utgiftstak på 20 miljoner pund för ett parti, även namngivande av donatorer och förbud mot alla utländska donationer. Labour motiverar sin positiva syn på detta förslag genom att hänvisa till en av de principer som ligger till grund för reformen nämligen "*equality of electoral opportunity*".

I den brittiska argumentationen uttrycks även en oro över den upptrappning av resurser som förekommer i valkampanjer när två stora partier försöker att maximera sina inkomster för att vinna. Riskens finns, menar man, att det frodas en cynism bland väljarna – en tro att val kan vinnas med pengar. Dessutom anser kommittén att det är orimligt att partiledare skall ägna mycket tid åt insamling av pengar.¹⁴

I Kanada finns sedan reformen 1974 (*The Election Expenses Act*) en rigorös reglering av hur mycket ett parti och en kandidat får använda i

¹³ Den brittiska diskussionen kring detta, se *Standards in Public Life. The Funding of Political Parties in the United Kingdom*. Vol. 1:126 ff. a a

¹⁴ *Ibid* sid 20.

valen på federal nivå.¹⁵ Beloppet baseras för en kandidat på en beräkning av antalet namn på listan i valdistriktet i förhållande till ett medelvärde och antalet kandidater geografiskt räknat. För ett registrerat parti beräknas beloppet utifrån en formel med 0.30 kanadensiska dollar multiplicerad med antalet namn på de listor som partiet har i valdistrikten och där partiet finansierar en kandidat.¹⁶ Utgiftstaket för kandidater i 1997 års val var i genomsnitt 62,624 respektive 11,353,000 kanadensiska dollar för ett parti som bidrog till kandidater i alla 301 distriktet. På delstatsnivå är lagstiftningen varierande vad gäller sådana begränsningar i kostnader för valkampanjerna.

Även Irland har infört begränsningar för hur mycket valkampanjerna får kosta. Utgiftstaket gäller där både för kandidater (ibland tillsammans med parti), lokalt liksom på nationell nivå. Beloppen är differentierade och baseras på hur stort distriktet är. En kandidat i ett distrikt med tre mandat kan använda upp till 12,000 pund, 17,000 pund om det gäller ett distrikt med 5 mandat.¹⁷

I Portugal finns inga gränser satta för de nationella partierna men däremot för kandidaterna.¹⁸ I Spanien har partierna gränser för hur mycket pengar som får spenderas på valkampanjerna och dessutom har partierna en begränsning i hur mycket som får användas till köp av reklamtid i privata TV- och radiostationer, för närvarande 25 procent av valbudgeten.¹⁹

Frankrike införde statligt partistöd i samband med den omfattande finansieringsreformen 1988 och kopplade också detta samman med ett system av utgiftstak för olika val för kandidater såväl som för partier.²⁰

¹⁵ Reformen blev resultatet av en genomgång av området efter omfattande problem och skandaler, se Stanbury, W. T., "Financing Federal Politics in Canada in an Era of Reform" i Arthur B. Gunlicks (ed), 1993 a a.; Information och lagtext se: Election Canada on Line - General Information http://www.elections.ca/gen_info/legislation/electoral/elec_act/elec10_e.html 1999-03-28

¹⁶ Myndigheten (*The Chief Electoral Officer*) ger ett preliminärt beräknat tak för kostnaderna för att underlätta planering av valbudgeten.

¹⁷ *Standard of Public Life*. Vol 1. 1998 a a

¹⁸ Presidentkandidater 1,14milj pund, dvs 6.000 x den nationella minimi-månadslönen; Kandidater till Europaparlamentet 38.000 pund, dvs 200 x den nationella minimi-månadslönen; Kandidater i allmänna val 9.500 pund, dvs 50 x den nationella minimi-månadslönen; Kandidater i regionala val 4,750 pund, dvs 25 x den nationella minimi-månadslönen; Kandidater till lokala val 47,50 pund, dvs 25 x den nationella minimi-månadslönen (*Standards of Public Life*. Vol. 1. 1998 a a.)

¹⁹ *Standards in Public Life*. Vol 1. 1998 a a.

²⁰ Lagarna nr 88-226, 88-27 1988. Drysch, T., "The New French System of Political Finance", i Gunlicks, A (ed) 1993 a a

Det är möjligt att erhålla ersättning för 50 procent av de stipulerade kostnadsgränserna genom ett utarbetat system för statligt stöd om man erhåller minst 5 procent av rösterna. För presidentkandidater gäller en tredjedels ersättning och dessutom vissa villkor. Utgiftstaken är för närvarande följande: presidentkandidat 9 miljoner francs per kandidat i den första omgången och 120 miljoner francs i den andra; val till parlament 250,000 francs + 11 francs för varje invånare ; val till Europaparlamentet 56 miljoner francs ; regionala och lokala val mellan 1,5 francs–11 francs för varje invånare beroende på vilken typ av val det är fråga om och storleken på det aktuella territoriella området.²¹

Resultat från undersökningar från Frankrike, Storbritannien och Israel visar att utgiftstak inte alltid fungerar tillfredsställande. Ibland tenderar ”tak” bli ”golv”, vilket bl a skedde i Frankrike där presidentvalskampanjerna ledde till kostnadsrekord.²² I vissa fall, exempelvis Kanada har maximibeloppet indexreglerats för att valkostnaderna skall kunna tillåtas stiga i samma takt som andra priser. Där bör även uppmärksammas att utgiftstaket i Kanada inte gäller kandidaternas nomineringar; processer som i vissa vals system kan bli både omfattande och kostsamma. I Storbritannien har utgiftstaket från slutet av 1800-talet givit oavsiktliga skevheter. Det var de nationella valkampanjerna som kom att utvecklas till att bli de mest kostsamma och kandidater förstärkte den tendensen genom att de medvetet sökte undvika att ta upp frågor som kunde kopplas direkt till någon valkrets. Det ensidiga utgiftstaket på lokal nivå medverkade således till en centralisering och nationalisering av valkampanjerna²³; ett förhållande som man nu söker rätta till genom att också införa ett nationellt utgiftstak.²⁴ Den mest problematiska bilden torde komma från Israel där den särskilde kontrollören (*the State controller*) tvingats att regelbundet anpassa regelsystemet till verkligheten, dvs justera gränsvärden, öka den del av inkomsterna som kommer från partiernas egna resurser, mildra eller till och med annullera sanktioner för överskridande av utgiftstak. Att kontrollen är viktig för att upprätthålla trovärdigheten i fråga om bestämmelser om utgiftstak visar även erfarenheten från Italien. Där har det införda utgiftstaket från 1993 års

²¹ *Standards of Public Life*. Vol 1. 1998 a a.

²² Drysch, T., 1993 a a.

²³ Johnston, R. J. Pattie, C. J. Johnston, L.C. ”The Impact of Constituency Spending on the Result of the 1987 British General Election”. *Electoral Studies*, 1989. Vol. 8, No.2:143-155. Pinto-Duschinsky, M. ”Trends in British Party Funding 1983-1987. *Parliamentary Affairs*. 1989.Vol.42, No.2:197-212.

²⁴ Mendilow, J., ”Public Funding and Party Transformation in Multiparty Systems”. *Comparative Political Studies*, 1992. Vol.5, No.1:90-117.

reform överskridits ett antal gånger med kännbara böter som följd.²⁵ Effektiviteten i detta koncept kan således under vissa omständigheter bli lågt.

På delstatsnivå i USA sker intressanta experiment med frivilliga överenskommelser med kandidater om utgiftstak mot att i gengäld få ta del av offentliga medel. De flesta delstater har någon form av offentliga medel i valkampanjerna (*public funding programs*), ofta är det fråga om direkta skattepengar. Det är främst två modeller som används. Den ena modellen bygger på att skattebetalaren är villig att öka sin skatt genom att medge ett påslag (*tax add-on*) där dessa pengar går till en kandidat eller till ett parti. Skattemyndigheten är egentligen enbart insamlare av pengarna. I den andra modellen, som är vanligare och dessutom varit relativt framgångsrik, anger skattebetalaren att en viss del av skatten (ofta mellan 1–5 dollar) skall gå till en stödfond för valkampanjer (*tax check-off*). I vissa delstater går medlen till en gemensam fond varifrån sedan medlen fördelas till kandidater, medan det i andra delstater är vanligare att låta varje skattebetalare ange till vilket parti eller till vilken kandidat bidraget skall gå.²⁶

I dessa frivilliga program som utvecklas i flera delstater kan förutom utgiftstak även andra villkor förknippas med dessa stödpengar. Det kan vara vissa restriktioner i användningen eller att kandidater åläggs att ställa upp i vissa offentliga debatter. Det finns även program som har till syfte att förhindra särintressen att dominera valkampanjerna.

I USA kan en presidentkandidat finansiera sin valkampanj (*presidential primary and general election campaigns*) med offentligt stöd men måste då acceptera en gräns för dessa kostnader, 1996 låg den på 30,91 miljoner dollar. Men detta gäller enbart om en kandidat önskar tillgång till sådana medel²⁷.

Indirekta stöd

²⁵ Rhodes, M. "Financing Party Politics in Italy: A Case of Systemic Corruption". *West European Politics*. 1997. Vol 20 (1): 55 - 80

²⁶ Jones, R. 1993 a a; Jones, R., "U.S. State-Level Campaign Finance Reform" i Alexander, H & Shiratori, R (eds.) *Comparative Political Finance Among the Democracies*. Oxford. Westview Press. 1994.

²⁷ Dessa offentliga medel bygger på ett tax check-off program har haft vissa problem att klara behoven. En nedgång har noterats i intresset för fonderingar från allmänheten.

Det finns andra inslag i lagstiftningen om partifinansiering och valkostnader som ger uttryck för uppfattningen att staten har ett ansvar för att konkurrensen i de demokratiska valen blir så rättvis som möjligt. I många länder finns olika former av indirekta stöd (*subsidies-in-kind*) som ger ett icke oansenligt bidrag till valkampanjerna även om dessa förmåner sällan omräknas i pengar. Viktigast torde överenskommelser som tillser att radio och TV-tid upplåtes under valkampanjen (ibland även under mellanvalsår) vara; en förmån som förskonat många partier och kandidater i Europa från att hamna i en kostnadskarussell med accelererande mediabudgetar. Värdet av sådana förmåner under valkampanjen 1987 i Storbritannien har i en studie uppskattats till totalt 37,5 miljoner pund för de tre största partierna.²⁸ Visserligen är etermediatiden kostnadsfri men däremot finns det inga restriktioner ifråga om innehållet i programmen. I Storbritannien liksom i andra länder kan man iakttä en ökad professionalisering av dessa program. De mer amatörmässigt organiserade debatterna har i allt högre grad ersatts av påkostade produktioner.²⁹ Dessutom har expansionen av privat kabel-TV-marknad, kommersiella radiostationer, och den globala informationstekniken (med Internet ock olika intranet) förvandlat utbudet av kommunikationsmedel på ett revolutionerande sätt.

I vissa länder har utarbetats särskilda policier rörande partiets tillgång till olika eter-media med försök att skapa rättvisa mellan konkurrerande partier. I Nederländerna har man exempelvis prövat ett system med direkt statligt stöd och en differentierad access till radio och TV mellan valår och mellan-valår.³⁰ I Kanada finns både ett frikostnads-system och ett betalsystem. Båda systemen är strikt reglerade i lag. Inom det kostnadsfria systemet åligger det befintliga radio- och TV-stationer (nationella) att upplåta tid, för partiernas valkampanjer under en given period (från 29 till två dagar före valdagen) denna tillgängliga tid omgärdas med vissa rekommendationer. Den exakta fördelningen mellan partierna beslutas av en särskild befattningshavare (*Broadcasting Arbitrator*) efter en konstruktion som baseras på mandatfördelning samt partiernas röstetal det senaste valet. I det andra systemet tillåts radio- och TV att sälja tid till partierna, men det är begränsat till ett visst antal timmar på bästa

²⁸ Följande ingick då i "paketet": De tre största partierna fick totalt vardera fem "slots" å tio minuter på alla TV-kanaler, dessutom tillgång till kostnadsfri radio-tid vilket värderades till 12,5 miljoner pund för varje parti. (Pinto-Duschinsky, 1989 a)

²⁹ Barbrook, A. 1994 a a

³⁰ Koole, R. "The "Modesty" of Dutch Party Finance" i Alexander, H. *Comparative Political Finance in the 1980:s*. Cambridge. Cambridge University Press. 1989.

sändningstid och det får endast ske under en viss angiven tidsperiod innan valdagen. Det finns vidare en gräns för hur mycket tid ett enskilt parti får köpa. Broadcasting Arbitrator fattar även här beslut om den exakta fördelningen och utgår från samma konstruktion som för det kostnadsfria systemet.³¹

Andra förmåner som staten i vissa länder tillhandahåller är kostnadsfri försändelser från parti/kandidat till väljarna (i t ex Belgien, Storbritannien, Frankrike, Irland och Spanien). Även kostnadsfritt utnyttjande av lokal för valmöten och anslagstavlor för valaffischering förekommer i ett antal länder.³²

Styrning av offentliga stöd

Med de offentliga anslagen har politiska beslutsfattare världen över inte bara fått tillgång till nya resurser för partiväsendet utan även goda möjligheter att styra inriktning och fördelning av anslagen. Anslaget kan inriktas i första hand på valkampanjen eller uttryckligen vara ett stöd som skall användas särskild form av partiverksamhet, alternativt vara allmänt utan speciell styrning av medlen till viss verksamhet.

I Tyskland har författningsdomstolen givit politikerna bakläxa för lagstiftning om partifinansiering inte mindre än sex gånger sedan 1949 då författningen trädde ikraft. Det som emellertid förorsakade den största uppståndelsen vid senaste domslutet 1992 var den helomvändning som domstolen gjorde i den fundamentala frågan om hur den offentliga finansieringen skulle konstrueras. Den tyska offentliga finansieringen har i hög utsträckning byggts på ersättning för valkampanjkostnader – detta efter ett tidigare domslut från 1966 då författningsdomstolen förklarade att offentlig finansiering av partier stred mot konstitutionen. Grunden för 1966 års beslut var principen i tysk partirätt att partier skulle stå fria från staten (*Staatsfreiheit der Parteien*), dvs vara förankrade i samhället och också i hög grad finansieras av medlemmar och sympatisörer. Domstolen poängterade i sin dom 1992 att en förändring till direkt finansiering av partier fortfarande innebar att frihetsvärdet skulle upprätthållas. Den lag som trädde i kraft 1994 har sökt att tillgodose kravet på att partier skall stimuleras att värva medlemmar och samla in egna resurser liksom att

³¹ Stanbary, W. 1993 a a.

³² I Storbritannien är alla kandidater till parlamentsvalen berättigade till att sända en kostnadsfri valförsändelse till varje väljare i valdistriktet. Enligt beräkningar var kostnaderna för denna förmån värd 20,5miljoner pund i 1997 års parlamentsval (*Standards in Public Life*. 1998. Vol. 1 a a)

principen om lika möjligheter (*Chancengleichheit*) skall hanteras på ett bättre sätt. Den nya lagstiftningen har följande huvuddrag³³:

- 1) Direkt stöd till partier som baseras på en DM för varje röst till EU-, nationella- och delstatsval
- 2) DM 0.50 för varje D-mark som ett parti får i medlemsavgift och gåvor upp till DM 6.000 (12.000 för par)
- 3) För den första fem-miljon rösterna får ett parti DM 1.30 per röst.

För att stimulera partierna att söka sig egna resurser finns bestämmelserna om att ett parti inte får erhålla mer offentligt stöd än summan av alla egna inkomstkällor. Dessutom lades fast en gräns på maximalt 230 miljoner D-mark som partierna tillsammans skulle kunna erhålla på detta sätt.³⁴

De nya lagstiftningen i Tyskland har redan kritiserats bland annat för att tillåta alltför stora offentliga resurser till partierna och undanhålla viktiga delar från reglering. Det senare kan innebära att offentliga medel kan expandera på dessa icke reglerade områden. Det gäller särskilt de politiska ungdomsförbunden, partiernas utbildnings och forskningsstiftelser.³⁵

Tyskland har i likhet med Sverige omfattande offentliga bidrag till partierna. I några få länder finns däremot en mer restriktiv inställning till sådana medel. Nederländerna hade exempelvis fram till nyligen endast statliga bidrag till närstående organisationer, men har initierat ett koncept med begränsat statligt stöd till partiernas verksamhet. Ett villkor för anslag är att medlen *inte* får användas i valkampanjer utan till att stimulera utbildning, träning, utredningsarbete och att få mer ungdomar i politiken.³⁶ Även i Storbritannien råder en måttlig entusiasmen över statlig finansiering av partier. Visserligen har det funnits förslag om att inrätta partistöd, men hittills har det endast funnits ett mindre anslag för oppositionen i parlamentet (*short money*) och i den reform som nu genomförs finns inte heller något förslag till

³³ Gunlicks, A.B., "The New German Party Finance Law". *German Politics*, 1995. Vol.4, No.1:101-121.

³⁴ Ibid.

³⁵ Även partigruppernas anslag har varit föremål för kritik vad gäller ökningstakten. 1992 beräknades partigrupperna i Bundestag ha kostat DM109 miljoner och partigrupperna i delstaterna tillsammans 122 miljoner DM. Efter hård kritik har viss reglering skett: parlamentet har godkänt att fastställa ett tak för anslaget och har även reducerat anslaget för några år framöver; partigruppernas anslag för inte längre användas i den reguljära partiverksamheten; Partigrupperna är skyldiga att offentliggöra inkomster och utgifter. (Gunlicks, A.T. 1995 a a)

³⁶ *Standards of Public Life*. 1998. Vol. 1. a a.

direkt statligt stöd. Däremot finns två inslag som innebär offentligt stöd, nämligen:

- 1) Skattelättnader för donationer upp till 500 pund för att uppmuntra små bidrag till partierna
- 2) Inrättande av en fond (*Policy Development Fund*) som skall användas för forskning och mer långsiktig politisk policy-arbete för de partier som är representerade i Underhuset. Partierna skall bli redovisningskyldiga, det gäller att visa att medlen inte används till administrativt runtinarbete, för valkampanj eller i opinionsundersökningar.³⁷

Italien hade före avslöjandena om den systemiska korrruptionen med bl a rutinmässigt bruk av betalning för offentliga kontrakt o dyl till ansvariga partier (kick-backs) egentligen två skilda system för offentlig finansiering – dels detta illegala, dels ett statligt partistöd. Under rekonstruktionen av partierna svarade väljarna ett oreserverat ”ja” (90,3 procent) på frågan om det legala statliga partistödet skulle upphöra i en folkomröstning 1993, och eftersom fler än 50 procent deltog blev utslaget giltigt. I stället introducerades en ny modell som bygger på ersättning av kostnader för kandidaternas valkampanjer.³⁸

Huvudregeln för offentliga anslag är att partierna erhåller medel i förhållande till sin styrka, vilket i detta sammanhang brukar innebära – stöd i förhållande till hur framgångsrika de varit i de senaste valen. Det finns ett antal olika konstruktioner. I vissa fall fördelas t ex ett statligt partistöd i förhållande till antal vunna mandat i parlamentet, i andra fall tilldelas partierna ett grundbelopp lika för alla plus en rörlig proportionell del. Andra varianter är fördelning i förhållande till antal röster i valet eller till valkostnaderna. Därtill har ofta införts beräkningsformler för att underlätta partiets omställning eller för att stabilisera de ekonomiska villkoren. Det är avtrappningsregler för partier som hamnar utanför parlamentet efter en valförlust eller utjämningsregler för att fördröja eller jämna ut skillnader i valresultat.

Det finns utan tvivel ett betydande partistrategisk inslag i fråga om fördelningsnyckeln, vilket har visat sig både i debatter och i förslag som lagts fram. Det finns en tendens att ett parti föreslår konstruktioner som främst gynnar det egna partiet, därefter kan ett parti acceptera en uppgörelse där partiet i alla fall inte missgynnas av fördelningen. Följaktligen förordar små partier konstruktioner där proportionaliteten minskar till förmån för mer eller mindre egalitära fördelningar. En fördelning som inbegriper grundbelopp lika för alla partier är vidare

³⁷ Ibid. Det bör även noteras att anslaget till oppositionen (*short money*) skall enligt förslaget höjas avsevärt.

³⁸ Rhodes, M. 1997 a a

gynnsamt för ett mindre parti som visat sig ha stora variationer i valresultaten eller för ett stort parti som ser risken för en fortsatt nedåtgående trend. Huvudargumentet för egalitära fördelningar är att alla partier har samma uppgift att gå ut i val och försöka få så många röster som möjligt, vilket innebär att alla behöver lika mycket resurser. Motargumenten för en egalitär princip i fråga om offentliga medel – förutsatt att det är fråga om betydande belopp – är att bristen på hänsynstagande till partiernas styrka kan undergräva den politiska konkurrensen och konservaera partistrukturen. Offentliga medel bör inte användas som pensionsmedel som försvårar nödvändiga förändringar i partisystemen.³⁹

I Tyskland har politikerna sökt att leva upp till ”principen om lika möjlighet” genom att introducera en utjämningsfond (1983) för att kompensera de partier som fått mindre donationer (via skattereduktion på gåvor) än det parti som gynnades mest av detta system. I praktiken fick emellertid utjämningsreglerna oväntade effekter. Det hade antagits att det kristdemokratiska partiet (CDU) skulle få mest privata donationer och således gynnas av de generösa bestämmelserna om skattereduktion på gåvor, medan det socialistiska partiet (SPD) skulle bli det parti som huvudsakligen skulle kompenseras med medel ur fonden. I verkligheten blev de små partierna vinnare medan SPD inte alls erhöll några sådana pengar. Situationen blev oacceptabel för SPD och politikerna beslutade om en justering av bestämmelserna som försäkrade SPD anslag ur fonden. I gengäld höjdes beloppströskeln för offentlig publicering av namn på donatorer (från DM 20.000 till DM 40.000) och gränsen för tillåten skattereduktion till DM 60.000 (120.000 för par). Den s k basfinansieringen (*Sockelbetrag*) som funnits för att ge offentligt stöd till små partier som fått mellan 2–7,5 procent av rösterna till det tyska parlamentet (Förbundsdagen) har i praktiken successivt reducerats av de etablerade partierna.⁴⁰ Det kan

³⁹ Gidlund, G. 1983 a a; Gidlund, G. ”Vinna eller försvinna. Den offentliga partifinansieringen och väljarnas nya rörlighet” i *Kommunalt partistöd*. SOU 1991:80; Gidlund, G. ”Public Investments in Swedish Democracy. Gambling with Gains and Losses” i Wiberg, M. (ed) *The Public Purse and Political Parties. Public Funding of Political Parties in Nordic Countries*. The Finnish Political Science Association. Helsinki. 1991; Gidlund, G. ”Regulation of Party Finance in Sweden” i Alexander, H., and Shiratori, R. (eds) *Comparative Political Finance Among the Democracies*. Oxford. Westview Press. 1994.

⁴⁰ Det kan jämföras med Frankrike där Författingsdomstolen (Conseil Constitutionnel) ingrep och förklarade att den femprocenttröskel som föreslagits i partistödskonceptet var oförenlig med författningen. Lagstiftarna hade enligt domstolen misslyckats med uppdraget att skapa gynnsamma

jämföras med att olika offentliga anslag till de etablerade partierna kontinuerligt höjts, det gäller inte minst anslagen till partigrupperna i parlamentet som bara till Bundestag höjdes 32 gånger sin storlek från 1966 till 1992. Den senaste kritiken från författningsdomstolen 1992 blev svidande. Domstolen konstaterade att lagstiftningen kränkte principen om lika möjligheter: att den s k basfinansieringen stred mot författningen; att skatteförmåner skulle ges för nivåer som medelinkomstagare hade råd med; att donationer från korporationer inte kvalificerade sig för skattereduktioner över huvud taget; att tröskeln för offentliggörande av givarens namn inte fick vara högre än DM20.00.⁴¹

Erfarenheterna från Tyskland utgör en god illustration av de problem och risker som är förknippade med offentlig finansiering. Särskilt gäller det frestelserna att som politiska (parti)företrädare i regeringar och parlament ständigt öka sina förmåner och gynna sina egna på bekostnad av konkurrenter. I länder med författningsdomstolar kan politikerna tvingas åtgärda snedheter och i vissa fall även dämpa alltför expansiva ambitioner, men i parlamentariska system i folksoveränitetens namn har väljarna och representanterna (partierna själva) detta ansvar.

En metod att minska diskussionen vid höjningar av offentliga partistöd är onekligen att införa någon typ av indexreglering. I Danmark har vid den senaste reformeringen 1995 bl a beslutats att det skall ske en anpassning av det statliga stödet varje år (1 januari) med två procent. Lars Bille konstaterade följande:

Man skulle åbenbart ikke endnu en gang igennem en lovvedtagelse og ubehagelig offentlig debat for a sikre, at partistøtten fulgte med den almindelige prisudvikling⁴².

Bidrag från organiserade intressen och enskilda stora donatorer

Det är inte ovanligt att det under valkampanjer uppstår situationer där politiker efter kritik tvingas förklara sig eller göra avbön för att ha mottagit ett speciellt anslag. Labourledaren Tony Blair i Storbritannien råkade exempelvis i blåsväder i valkampanjen 1997 när det uppdagades att Labour mottagit en miljon pund från chefen för det företag som står bakom Formel 1 tävlingarna. Blair tvingades be om ursäkt för hemlighetsmakeriet i samband med detta, särskilt som det framkommit att regeringen hade för avsikt att undanta just Formel 1 tävlingarna från

förutsättningar för den pluralism av idéer och opinioner som är nödvändig i en demokrati. (Drysch, T. 1993 a a).

⁴¹ Gunlicks, A. B. 1995 a a.

⁴² Bille, L. *Partier i forandring*, Viborg, Odense Universitetsforlag, 1997:162.

ett förbud mot annonsering och sponsring av den internationella tobaksindustrin. Labour betalade tillbaka bidraget.⁴³

Under presidentvalskampanjen i USA 1996 avslöjades att det förekom stora ekonomiska bidrag från Kina i kampanjen. Nyligen har Johnny Chung, som samlat medel till det Demokratiska partiets kampanjkassa offentligt medgivit att han mottog 300,000 dollar från en general i den kinesiska underrättelsetjänsten. Chung ska ha bidragit med 360,000 dollar till det demokratiska partiet innan valet 1996. Hela detta belopp har återbetalats. Denna affär har inte minst rest frågan om vad kineserna trodde de kunde köpa med att finansiera en amerikansk presidentkampanj.⁴⁴

Frågan är då var gränsen går mellan vad som är tillbörlig påverkan i en demokrati och vad som bör betraktas som ett oegentligt beroendeförhållande mellan politiska beslutsfattare och bidragsgivare? Särskilt när det gäller bidrag till valkampanjer från olika särintressen och stora bidragsgivare (*fat cats*) är det av intresse att närmare fundera på begreppet "access". I forskningen om kampanjbidrag brukar man skilja mellan två olika strategier hos sådan bidragsgivare. Den ena är inriktad på att ge pengar och få något direkt i utbyte – att köpa röster eller beslut (*buying votes*), medan den andra strategin handlar om att köpa access (*access-buying strategy*). Hur säker kan då en bidragsgivaren vara på att lyckas i en access-buying strategi? Om detta finns olika föreställningar i litteraturen. En föreställning är att "access" endast är ett förskönande uttryck för en givare som försäkrar sig om något givet privat i utbyte på en investering, må vara att access kan ses som något typiskt implicit. Här är det således fråga om en mycket medveten "placering" där utdelning väntas. En annan föreställning betonar att access främst är symbolisk i den bemärkelsen att t ex en intressegrupp vill visa upp sig, markera sin betydelse och på detta sätt "räknas". Med detta perspektiv har access endast betydelse för mottagaren i den bemärkelsen att man tillförsäkras bidrag, men gentjänster är inte medvetna. Den vanligaste uppfattningen i litteraturen har dock varit att access är förknippat med information. För de som ger bidrag sägs syftet ofta vara att få en möjlighet att träffa en ledamot i ett parlament eller i regeringen, att kunna informera, presentera sina åsikter.⁴⁵ Access i de två senare betydelseerna kan tyckas oproblematiskt i en demokrati där beslutsfattare har att informera sig och vara lyhörd för opinioner. Detta till trots kan dessa mer analytiskt

⁴³ Financial Times 1997-11-1; SvD 1997-11-17.

⁴⁴ Herald Tribune 1999-05-17.

⁴⁵ Austen-Smith, D. "Campaign Contribution and Access". *American Political Science Review*. 1995. Vol.89, No.3: 566-581.

skilda definitioner och föreställningar av access inte alltid upprätthållas i praktiken. Exempelvis kan ett bidragsgivande från en intressegrupp (företag eller intresseorganisation) till ett parti ha fungerat oproblematiskt under flera valkampanjer fram till en fråga kommer upp på den politiska agendan som berör intressegruppen på ett påtagligt sätt. Finns det då en risk att bidragsgivaren aktiverar sina kontakter med mottagaren av de stora bidragen – dvs går från ”symbolisk” och/eller ”information” till att förvänta utdelning på sina investeringar under många år? Partiföreträdare kan i detta fiktiva fall utsättas för så intensiva uppvaktningar att det kan uppfattas som påtryckningar.

Bidragsgivare vill ofta skapa särskilda relationer till ”sin kandidat”. Middagar och andra tillställningar där donatorer får möta kandidat och gärna toppolitiker tillhör sådana arrangemang som kritiserats för att skapa intryck av en befintlig marknad.

Förbjuda bidrag?

En ultimata strategi är otvivelaktigt att i lag förbjuda organiserade intressen och enskilda stora donatorer (*fat cats*) att ge bidrag. Förbud är inte så vanligt förekommande, men finns dock i länder där korruptions-skandaler duggat tätt. Både i Belgien och Frankrike har införts förbud mot att ta emot bidrag från institutioner, däremot är donationer från enskilda tillåtna. I Belgien kunde t ex politiker fram till 1993 ta emot ”gåvor”, förutsättningen får detta var att dessa gåvor inte skulle förknippas med krav på någon motprestation.⁴⁶ I Italien är det förbjudet för ett företag som kontrolleras av staten eller har minst 20 procent i statligt kapital att ge bidrag till partier eller kandidater. Övriga företag måste begära företagsledningens godkännande och därtill offentliggöra eventuella bidrag i företagets ekonomiska redovisningar. I Portugal är på liknande sätt vissa statliga företag förbjudna att ge politiska bidrag och där finns det också ett uttryckligt förbud för företag som har tillstånd att bedriva välfärdsservice, och olika institutioner som arbetar med välgörenhet att ge sådana bidrag.⁴⁷

⁴⁶ I den s k Augustaaffären som skakade Belgien anklagades tolv ledande politiker för att ha tagit emot mutor i samband med vapenaffärer. En uppgift för domstolen i ”århundradets rättegång” som startade 1998 var att påvisa om det fanns något samband mellan ”gåvorna” och vapenkontrakten. DN 1998-09-03

⁴⁷ *Standards of Public Life*. 1998. Vol. 1 a. I vissa länder finns också förbud mot bidrag från utländska företag. Med den globala nätverksekonomin har det blivit svårare att veta hur ägandeförhållanden ser ut vilket försvårar denna lagstiftning.

Förbud fungerar inte alltid på ett tillfredsställande sätt. En allmän erfarenhet är att intressegrupper har en förmåga att finna kryphål i lagstiftningen, utforma nya strategier – tills lagstiftningen så småningom ännu en gång söker att komma tillrätta med problemen. USA utgör ett belysande exempel på detta. Innan finansieringsreformen (FECA) i USA under 1970-talet fanns ett system med förbud för företag och fackliga organisationer att ge bidrag, men på grund av kryphål och framför allt bristen på ett effektivt kontrollsystem, kunde pengar relativt ostört slussas in i valkampanjer och bidra till skandaler och problem. Den problemlösning som FECA införde var att förbjuda direkta bidrag till federala kandidater, men att medge att särskilda politiska aktionsgrupper, Political Action Committees (PAC) fick ta emot bidrag från korporativa styrelser och aktieägare och sedan ge bidrag till olika kandidaters och partiers valkampanjer.⁴⁸ Anpassningen till denna nya strategi från olika intressens sida har varit häpnadsväckande snabb och tillika effektiv sett ur intresseperspektiv. 1988 beräknades antalet PAC till 4 828, vilket var en åttafaldig ökning från 1974.⁴⁹ Enligt en beräkning finns alltid drygt 4 000 PAC registrerade på federal nivå.⁵⁰ Det är vanligt att indela PAC i korporativa, dvs näringslivsorienterade respektive fackliga men i själva verket har de korporativa PAC olika profiler av av typen jordbruk, handel, hälso- och sjukvård eller andra välfärdsområden, medan andra är mer heterogena. Det finns ett tak för hur mycket bidrag en PAC får ge till varje enskild kandidat, nämligen 5 000 dollar; ett belopp som varit oförändrat sedan 1974. Däremot finns ingen gräns för hur mycket pengar en PAC totalt får bidra med under ett val.⁵¹ Mellan 90–95 procent av PAC:s totala kampanjbidrag går till kandidater som ställer upp i val, medan 5–10 procent utgör sk obereonde kampanjmedel (independent expenditure) som vissa PAC använder i egna kampanjer.⁵²

PAC:s politiska roll och inflytande tillhör de ständigt kontroversiella frågorna i USA. Oron är stor för att särintressen köper sig politiska beslut, alternativt ser till att inget sker inom för dem vitala

⁴⁸ FECA, Section 441b. Det bör noteras att vissa delstater tillåter sådan bidrag till stöd för icke-federala kandidater. FEC Twenty Year Report, <http://www.fec.gov/pages/ch3.htm>. 1999-05-02.

⁴⁹ Wilhite, A and Paul, C. "Corporate Campaign Contributions and Legislative Voting". *Quarterly Review of Economics and Business*. 1989. Vol.29, No.3:73-85.

⁵⁰ *International Encyclopedia of Government and Politics*. 1996. Vol.Two:794-1510:976

⁵¹ FECA.

⁵² *International Encyclopedia of Government and Politics*, 1996. a a

områden. Även forskningsmässigt är PAC stort. En betydande del av denna forskning är inriktad på frågor om vad som bestämmer vilka kandidater som erhåller bidrag av PAC. Där blir en centrala uppgifter frågan om det är en kandidat som söker återval eller om det är en utmanare, men även kandidatens position, uppdrag, profileringar, ideologisk tillhörighet kan kartläggas. Andra forskare har koncentrerat sig på att studera vilka effekter som PAC:s bidrag har på politikens beteende, särskilt i lagstiftningsarbetet. Resultaten är här av varierande slag. Vissa kartläggningar styrker antagande om att särintressen genom bidragsgivande påverkar kongressledamöters beteenden, medan andra resultat pekar på att effekterna av PAC är betydligt mer komplicerade och sammansatta.⁵³

Herbert Alexander, en av USA:s främste experter på partifinansiering, tillhör de som försvarar PAC och anser att det finns mycket överdrifter i vad som sägs om deras inflytande över politiken. I en debatt om PAC som Alexander deltog i hävdade han att det som skulle hända om man förbjöd PAC var att de intressen som nu stöder PAC skulle söka sig andra vägar, men frågan var om detta skulle det ske lika öppet och lika fokuserat som nu. Alexander pekar också på att tillväxten av PAC har att göra med av dessa strukturer fångar upp det centrala i dagens politik: sakfrågor, intressen och arbetet, medan det geografiska och det som har med det närmaste omgivningen att göra inte längre har samma potential. Partier som baseras på det senare och dessutom måste ha bredare inriktning mister i attraktionskraft.⁵⁴ PAC har med andra ord börjat bli en utmaning och en konkurrent till det traditionella partiväsendet.

Fackliga anslag till partier och kandidater

⁵³ Se exempelvis: Sabato, L. J. *PAC Power: Inside the World of Political Action Committees*. New York, Norton 1984; Clawson, D. and Su, T. "Was 1980 Special? A Comparison of 1980 and 1990 Corporate PAC Contributions". *The Sociological Quarterly*, 1990. Vol.31, No.3:371-387; Davis, F.L., "Sophistication in Corporate PAC Contributions. Demobilizing the Opposition". *American Politics Quarterly*, 1992. Vol.20, No.4:388-410; Davis, F. L., "Balancing the Perspective on PAC Contributions. In Search of an Impact on Roll Calls". *American Politics Quarterly*, 1993. Vol.21., No.2:205-222; Endersby, J.W., and Munger, M. C., "The Impact of Legislator Attributes on Union PAC Campaign Contributions" *Journal of Labour Research*, 1992. Vol.XII, No.1:79-97.

⁵⁴ Brookings Working Groups on Campaign Finance Reform.
<http://wwwbrook.edu/gs/campaign/workgrp/round3.htm> 1999-05-02.

Anslag från fackliga organisationer till partier och kandidater är i vissa länder tillåtna, i andra omgärdade med speciella restriktioner medan de i ytterligare andra är förbjudna enligt lag. Debatten kring fackliga bidrag till ideologiskt närstående partier eller kandidater i valkampanjer har rört frågan om medlemmarnas möjligheter att få inflytande över beslut om politiska bidrag framförallt i ett läge där majoriteten i vissa fackföreningar inte längre röstar på socialdemokratiska partier. I USA har det under senare år framträtt en stark reaktion mot fackliga bidrag till valkampanjer och i fler delstater har försök gjorts att förbjuda eller inskränka på sådana stöd.⁵⁵

Under Thatcherregeringen i Storbritannien infördes 1984 en ny lag (*The Union Trade Act*), som stadgade att en facklig organisation måste genomföra en omröstning (minst vart tionde år) bland sina medlemmar om innehav av politiska fonder. Lagen sågs som ett sätt av den konservativa regeringen att bryta fackets makt och därtill skada Labour, eftersom partiet i hög grad finansierades genom fackligt stöd. Omröstningarna ledde dock till att fackföreningarna erhöll det nödvändiga stödet, behöll sina fonder och dessutom inrättade vissa nya. Trots den massiva kritiken mot denna lag under 1980-talet föreslår Neill Committén i sitt reformförslag 1998 ingen ändring av lagen. Förhållandet att Labour under senare med framgång sökt minska sitt finansiella beroende av fackföreningsrörelsen torde inte vara oviktigt i sammanhanget. Men å andra sidan har Labour "kvittat" genom att införa en bestämmelse som kan påverka det konservativa partiets traditionella finansiering: varje företag som ger bidrag (pengar, lån eller sponsring av annan aktivitet) till ett politiska parti måste tillstånd av sina aktieägare vars beslut endast gäller för en period av fyra år. Dessutom måste företagsledningen ta ställning till ett sådant bidrag.⁵⁶

I Danmark har principen om frivillighet i fackliga bidrag fastlagts i en lag från 1990. Det är visserligen tillåtet för fackföreningar att ge bidrag till partier men sådana kan endast ges om medlemmarna godkänner det. Varje medlem har rätt att vägra genom att ange detta i särskilt kontrakt eller formulär.⁵⁷ Förslag har framlagts på att en kopia av den insända blanketten till facket skall sändas till justitieministern.⁵⁸

Med EU:s nuvarande mutlagstiftning har frågan om de fackliga anslagen till politiska partier kommit i en delvis ny dager. Bestämmelser om bestickning och mutor omfattar därmed inte enbart

⁵⁵ DN 1998-04-12.

⁵⁶ *Standards of Public Life*. 1998. Vol. 1 a a.

⁵⁷ Pedersen, M & Bille, L. "Public Financing and Public Control of Political Parties in Denmark". I Wiberg, M (ed) 1991 a a.

⁵⁸ Bille, L. 1997 a a.

fall där förmån inte tillfaller eller avses att tillfalla den mutande själv utan även för tredje mans räkning. Frågan om hur detta skall tolkas i fråga om bidragsgivande är ännu för tidigt att med bestämdhet veta. En kritisk punkt tycks dock vara hur man skall tolka gränserna för vad som är ”allmänt ekonomiskt stöd”, till ett politiska parti, vilket enligt vissa tolkningar inte omfattas av straffansvar och hur en bidragsrelation skall se ut som betecknas som straffbar i den nya lagstiftningen.⁵⁹

Tvingande eller frivilliga restriktioner

Beloppsbegränsningar för hur mycket bidrag som får ges till ett parti eller till en kandidat från enskilda eller från ett kollektiv är inte vanligt förekommande. En sådan begränsning av belopp kan ses som ett sätt att minska risken för att ett parti eller en kandidat får bidrag från en givare som är av den storleksordningen att det helt dominerar och dessutom ger upphov till oönskat beroende. I USA finns för den federala nivån maximibelopp för individuella bidrag enligt följande⁶⁰:

- 1) 1, 000 dollar per individ till en kandidats kampanj för varje primärval, nominerings- eller allmänt val
- 2) 5,000 dollar per individ och år till en PAC
- 3) 20,000 dollar per individ och år till en nationell kommitté för ett politiskt parti
- 4) ett sammanlagt tak på 25,000 dollar per år för individuella bidrag.

Dessa maximigränser har inte förändrats sedan FECA reformen 1974. Trots hård reglering finns kryphål som dessutom expanderar. Amerikanska partier kan utan begränsningar använda pengar för kampanjer som allmänt gynnar partiet utan att någon kandidat särskilt nämns. De mest omfattande penningströmmarna är de s k *soft money* som insamlas för federala kandidater både i presidentsvalkampanjer och kampanjer för kongressledamöter men används på delstatsnivå, dvs utanför den domän som FECA:s förbud och restriktioner gäller.

En betydligt vanligare form av restriktion är att fastslå en beloppsgräns för offentliggörande av namn på bidragsgivaren. I Tyskland har, som tidigare visats, dessa beloppsgränser sänkts sedan

⁵⁹ För en redogörelse av den nya lagstiftningen och komplikationer för partifinansiering se: Madeleine Leijonhufvud, ”Korruption och partifinansier”. *Juridisk Tidskrift* vid Stockholms universitet. 1998/99;2;338-347; *Korruption. Svenskt tillträde till vissa internationella konventioner m m*. Ds 1998:29. Om korruption i Sverige se Staffan Andersson, *Makt till salu?*. Rapport från ESO (kommande 1999)

⁶⁰ FECA a a.

1994. I Kanada måste alla bidrag större än 100 kanadensiska dollar redovisas offentligt.

I Irland måste kandidater i president- och parlamentsval offentliggöra varje bidrag som överskrider 450 pund. Detta måste ske inom 56 dagar. Ett irländskt parti är skyldig att offentliggöra varje årligt bidrag som är över 3,500 pund vid en viss angiven tid. Det är i Irland även förbjudet att ta emot anonyma bidrag som överskrider 90 pund.⁶¹

I Storbritannien kommer gränsen för offentliggörande av bidrag till parti på nationell nivå att ligga på 5,000 pund respektive 1,000 och mer till ett parti inom ett distrikt.⁶² I Storbritannien finns förutom den tidigare nämnda nya partifinansieringsreformen ett omfattande regelverk som lägger fast uppföranderegler för främst parlamentsledamöter i underhuset (*The Code of Conduct for Members of Parliament*)⁶³. Där finns bestämmelser som stipulerar att varje sponsring till en parlamentsledamot i samband med valet som överskrider 25 procent av valkostnaderna måste registreras i ett särskilt register (*The Register of Members Interests*) som upprättas i Parlamentet och som är offentligt och möjligt för allmänheten att granska. En brittisk parlamentsledamot är också skyldig att registrera "substansiella donationer" från en organisation eller företag som görs på reguljär basis, men då främst till sin partiorganisation i valdistriktet förutsatt att bidraget är förknippat med ledamotens kandidatur för parlamentsposten. Med substansiellt avses i detta sammanhang 500 pund eller förmån till ett värde av motsvarande belopp.

I amerikanska delstater pågår olika aktioner och reformprogram för att komma tillrätta med finansieringsproblem. I dessa aktiviteter finns ofta engagerade medborgargrupper som driver krav på förändringar. "Americans Against Political Corruption" organiserar exempelvis för grundläggande reformer på delstatsnivå. I Main godkändes 1996 "Main Clean Elections Act" som ses som en modell för andra stater. Programmet kunde drivas igenom genom ett initiativ som fick ett stort

⁶¹ *Standards of Public Life*. 1998. Vol. 1. a a.

⁶² Ibid. Förbud för anonyma gåvor kommer att gå vid 50 pund.

⁶³ Code of Conduct together with The Guide to the Rules Relating to the Conduct of Members. Innehåller fyra delar: Registration of Interests, Declaration of Interests, Advocacy Rule, Procedure for Complaints. I samband med Lord Neills utredning *Standards of Public Life* har Code of Conduct blivit föremål för viss översyn. Följande grundläggande principer ska vara vägledande: "Selflessness", "Integrity", "Objectivity", "Accountability", "Openness", "Honesty", "Leadership". Regelverket skall verka förebyggande. <http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/cm199697/cmselect/cm.../code.ht> 1999-03-09.

genomslag och ledde fram till en folkomröstning.⁶⁴ Programmet bygger på frivilliga överenskommelser med kandidater som ställer upp i val inom delstaten enligt följande modell: En kandidat som ingått en överenskommelse att begränsa sina kostnader och vägra ta emot pengar från privata bidragsgivare får ta del av offentliga medel ur den inrättade fonden (*Clean Election Fund*) och erhålla – lika för alla kandidater – enligt följande:

- 75 procent av den genomsnittliga kostnaden (beräknad på de två senaste valkampanjerna)
- Icke utnyttjade medel måste återbetalas till fonden
- Om en offentligt finansierad kandidat möter en kandidat som har valt att inte ingå en sådan överenskommelse, matchar fonden den ”frivillige kandidaten” med dollar i proportion till motståndarens resurser – upp till två gånger beloppet.
- Vissa beloppsgränser för privata bidrag till kandidat som inte använder offentliga medel

För att inte medlen skall missbrukas krävs att varje kandidat som vill utnyttja denna möjlighet måste visa att hon eller han har ett brett stöd. Detta sker genom att kandidaten samlar in ett visst antal bidrag från ett visst antal individer. De speciella antalen varierar beroende på vilket val som avses. Det kan tilläggas att pengar till denna fond bland annat kommer från en dubblering av avgifterna för lobbyisterna.⁶⁵

Bidrag från skattebetalare

Förbud och restriktioner förmedlar självfallet inga positiva signaler till presumtiva bidragsgivare. Det har också i särskilt Tyskland, Italien och Japan under perioder uppstått svåra ekonomiska kriser i partier när lagstiftare försökt att strypa källor som givit upphov till mutor och andra missförhållanden.

I vissa länder finns olika skatteavdrag på gåvor till partier eller kandidater för att stimulera bidragsgivande. I Kanada har intentionerna varit att öka de mindre bidragen. Reduktionen av den beskattningsbara skatten är där 75 procent av den bidragna summan (upp till 100 Kanadadollar) och sedan i fallande skala: 50 procent av den bidragna summan mellan 100–500 dollar – upp till den totala skattekrediten på 500 dollar. Denna gräns uppnås med en total donation på 1,150 Kanadadollar.⁶⁶ Även i Frankrike finns ett system som gör ett bidrag

⁶⁴ Current Trends in Campaign Finance Reform
<http://www.destinationdemocracy.org/current.html> 1999-03-08.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Stanbury, W. 1993 a a.

till parti eller kandidat avdragsgill från skatt upp till 1,25 procent av personens inkomst.

Även Tyskland och Storbritannien har som tidigare nämnt skattelättnader för bidrag. I det senare fallet kommer enligt det framlagda förslaget att införas en skattelättnad på bidrag upp till 500 pund ”to encourage small donations to parties”. Ett parti måste ha fått viss stöd i väljarkåren för att kunna erhålla sådana medel. Det bör även noteras att i det tyska offentliga stödet till partier finns en direkt koppling till hur mycket pengar som det enskilda partiet lyckas samla in från medlemmarna.

I både USA och Italien finns tecken på bristande intresse från allmänheten för *tax check-off* program. I USA gäller detta i första hand den fondering som ligger till grund för finansieringen av presidentkampanjerna som behövt förstärkning med direkta anslag för att klara behoven. I försöken att finna en nya inkomstkällor för partierna har man i Italien infört ett system som tillåter skattebetalare att kanalisera 4 av varje 1000 lire av sin skatt till en fond för partierna. Systemet har dock haft betydande svårigheter att attrahera allmänheten.⁶⁷

System för offentlig kontroll

Vilka möjligheter har statsmakten att se till att partier och kandidater efterlever de regler som införts? Det vanligast förekommande är att partier och/eller kandidater är skyldiga att inkomma med rapporter över sina ekonomiska verksamheter. Den redovisningsskyldigheten har ökat i omfattning och betydelse med att de offentliga anslagen införts och expanderat i många länder. Den offentliga redovisningen kombineras i vissa länder med offentliggörande av vilka som bidragit till ett parti eller till en kandidats valkampanj. Tidigare har det funnits en viss skillnad mellan Nordamerika och Europa så tillvida att begränsningar eller restriktioner i fråga om valkampanjer och bidrag av olika slag har varit sällan förekommande i europeiska länder.⁶⁸ Den situationen har förändrats under senare tid vilket också märks i den framväxande kontrollverksamheten i många länder.

Kontrollsystemen varierar i fråga om omfattning och graden av sanktioner. I vissa länder har införts hård kontroll och kännbara sanktionsmöjligheter om reglerna inte följs, t ex att rapporter inte

⁶⁷ Pujas, W & Rodhes, M ” Party Finance and Political Scandals in Latin Europe” European University Institute, Working Paper RSC No 98/10.
[Http://www.iue.it/RSC/WP_Texts/98_10.html](http://www.iue.it/RSC/WP_Texts/98_10.html) 1999-05-02.

⁶⁸ Nassmacher, K-H. 1993 a a.

kommer in i tid eller att felaktiga uppgifter rapporteras. Andra länder har mer modesta uppföljningar. Det finns även vissa olikheter i fråga om vilka som är ansvariga, om det gäller partier kan en eller flera nivåer vara skyldiga att lämna redovisningar. I andra fall kan kandidater vara skyldiga att lämna sådana uppgifter; ett system som av naturliga skäl är vanligast i länder med utpräglade personval.

Reglering av partifinansiering är ibland sammanlänkade med vallagstiftningen eller med lag för registrering av parti, alternativt har särskilda partilag stiftats där partifinansieringsreglerna ingår. En partilag ger inledningsvis en partidefinition och stipulerar vissa skyldigheter gentemot staten, men ger även vissa riktlinjer för hur exempelvis organisationen skall vara beskaffad. Det är tydligt att det finns ett samband mellan tillkomsten av partilag och erfarenhet av auktoritära politiska system vilket skapat behov av att formulera villkor för att partier har en demokratisk ordning.⁶⁹ Det kan dock konstateras att inte alla länder som kräver offentlig redovisning eller inrättat andra regler alltid har en särskild partilag som rättslig grund för bemyndigande.

Omfattande system för redovisning och kontroll

Europa är det framförallt Tyskland, Frankrike och Italien som har de mest långtgående systemen för offentlig redovisning och därtill hårda straff om partier och kandidater inte följer reglerna – dvs länder som haft betydande korruptionsproblem. Ett tyskt parti är skyldigt att redovisa alla sina finansiella transaktioner på alla nivåer i partiorganisationen. Det finns krav på särskild redovisning hur de offentliga partistöden används. I vissa fall kan även redogörelser krävas om skulder och tillgångar. Eftersom den tyska partifinansieringen är mycket strikt reglerad och dessutom komplicerad till sin natur är redovisningaktiviteten betydande. Till detta skall läggas att författningsdomstolen kontinuerligt ingriper i lagstiftningen och – bortsett från dess betydelse rent innehållsligt – medverkar till en ökad komplexitet. Ett parti som inte kan uppvisa kvitton på en godtagbart

⁶⁹ Dan Avnon konstaterar att i Tyskland, Österrike och Israel har partilagarna starka kopplingar till partifinansiering och att partilagarna där fyller behovet att en rättslig bas som gör det möjligt att utföra kontroll och övervakning av partierna finansiella aktiviteter. Förutom dessa länder finns partilag i Finland, Polen, Spanien och Venezuela. (Avon, D. "Parties Laws in Democratic Systems of Government". *The Journal of Legislative Studies*. Vol 1, No 2. 1995:283-300). Se även Johansson, S., O. "Om partibegreppet i valsystemet". *Förvaltningsrättslig Tidskrift*. 7/1997.

sätt kan få dryga böter. Risken för att något sådant skall hända har gjort att partierna under senare tid lägger ned omfattande summor på att hålla sina ”papper” i god ordning och även vara ekonomiskt förberedda på eventuella böter.

I Frankrike har korruptionsskandaler, men även den offentliga finansieringen som infördes 1988, haft konsekvenser för graden av redovisning och kontroll. I samband med reformen slogs fast att mottagandet av offentliga medel var förenat med ansvar, nämligen att partier och kandidater redovisar hur medlen används.⁷⁰ Kandidater måste upprätta ett konto för valkampanjen för att få tillgång till ersättning från statliga medel.⁷¹ Kandidater till Nationalförsamlingen har skyldighet att inlämna rapporter om inkomster och utgifter för de tre månaderna före valet, inom 60 dagar efter valet. Uppgifterna lämnas till Nationalförsamlingens ordförande men skall vara tillgängliga för författningsdomstolen och andra granskande myndigheter. Presidentkandidater måste även inkomma med rapporter där kvitton på inkomster och utgifter skall förevisas. Uppgifter om valkostnader i förhållande till stipulerat utgiftstak publiceras i *Journal Official*. Sanktionssystemet blev i och med reformen mer rigoröst. En kandidat till Nationalförsamlingen, som inte lämnar någon ekonomisk rapport, förklaras icke-valbar under ett år och mister sin parlamentsplats. En kandidat som brutit mot det lagstadgade utgiftstaket kan straffas med böter (mellan 360–15,000 francs) eller fängelse mellan en månad och ett år.⁷²

I Italien har politikerna efter sammanbrott både i partisystemet och det gamla korruperade finansieringssystemet sökt att finna en ny modell i reformen från 1993, där även kontroll och övervakning är mer omfattande än tidigare. Eftersom Italien har utgiftstak för valkostnader för både partier och kandidater och dessutom statlig kostnadsersättning för vissa delar av dessa valkostnaderna blir reovisningarna relativt omfattade. De ekonomiska redovisningarna (kostnader och inkomst-källor) skall presenteras för presidenterna i respektive kammare i parlamentet och granskas av en nationell myndighet (*The National audit Office*) som rapporterar inom sex månader. Sanktionssystemet är omfattande, följande kan tjäna som exempel: Brott mot lagen om öppenhet i valkampanjen kan straffas med böter mellan 50 och 20 miljoner lire. Om brottet begås inom en viss period strax före valet kan bötesbeloppen dubblas och i värsta fall tredubblas. Granskning sker

⁷⁰ Drysch, T., 1993 a a.

⁷¹ *Standards of Political Life*, 1998. a a.

⁷² *Ibid*; Drysch, T., 1993 a a.

sedan 1994 inte enbart av den nationella myndigheten utan även av regionala övervakningskollegier.⁷³

Att både Kanada och USA har omfattande kontrollsystem på federal nivå är väl känt, men mindre känt torde vara att det i flera amerikanska delstater finns rigorösa bestämmelser om redovisning. Samtliga delstater har föreskrifter som bemyndigar att varje kandidat som ställer upp i val inom delstaten skall inkomma med finansiell rapport över kampanjerna. Det finns för ändamålet särskilda tillsynsmyndigheter (agency) som övervakar att bestämmelserna efterlevs. Det finns vissa skillnaderna mellan delstaterna i hur omfattande rapporteringen skall vara. I vissa delstater räcker det med enbart en rapport som gäller primärvalen och en som gäller valkampanjen, dvs två rapporter sammanlagt. Men det finns delstater som kräver upptill åtta rapporter enbart för kampanjerna före den s k ordinarie. De flesta delstater har en reglering av parti- och kandidatfinansiering som innebär olika begränsningar, vilket gör att rapporterna ofta måste ge svar på frågor om vem som givit bidrag, när bidragen givits. Kandidater riskerar sin karriär om felaktigheter upptäcks och rapporter inte inkommer. Över hälften av delstaternas tillsynsbyråer har befogenheter att stämma kandidater som begår överträdelser och en femtedel kan initiera domstolsaktioner. I exempelvis Wisconsin riskerar en kandidat som givit felaktiga uppgifter böter (upp till 10 000 dollar) eller fängelse (maximalt tre år). Det är vidare vanligt att man från delstatens sida vägrar att skriva ut det certifikat som är nödvändigt för att en kandidat skall kunna ställa upp i valet, om inte nödvändiga rapporter har lämnats in.⁷⁴

Även Irland har på grund av en alltmer reglerad partifinansiering stärkt sin kontroll- och övervakningsverksamhet och har sedan 1997 givit den särskilda myndigheten (*The Public Office Commission*) utökade befogenheter för att kontrollera att regelsystemet efterlevs och att rapporteringar kommer in.⁷⁵

Den nya informationstekniken har i hög grad tagits i anspråk för hanteringen av redovisningsskyldigheter i USA och Kanada där övervakande organ kontinuerligt lägger ut information på nätet.

Modesta system för redovisning och kontroll

⁷³ Rhodes, M. 1997 a a

⁷⁴ Jones, R., 1993 a a; Jones, R., 1994 a a.

⁷⁵ *Standards of Public Life*, 1998 a a

I exempelvis Finland, Danmark, Belgien, Portugal, Spanien, Nederländerna och Storbritannien finns för närvarande krav på någon typ av offentlig redovisning av partiernas ekonomiska förhållanden. I Luxemburg, som för närvarande inte har någon rättslig reglering och inget krav på offentlig redovisning, har en översyn inletts. Största förändringarna äger för närvarande rum i Storbritannien som tidigare haft en begränsad reglering av partifinansieringen med undantag för lokalt utgiftstak och ett par bestämmelser som gällt bidragsgivande företag respektive fackliga organisationer. Med den nya reformen går man från frivillighet i offentlig redovisning till krav på regelbundna redovisningar över stora donationer, årliga redovisningar över inkomster och utgifter till partier som skall föreligga inom tre månader efter årsskiftet med motiveringen ”more openness about the sources and use of party funds”. I reformen finns även inrättande av en särskild valkommission (*The Election Commission*) som skall kontrollera att den nya lagstiftningen efterlevs. Den brittiska kommittén har vinnlagt sig om att försöka täcka de luckor som erfarenhetsmässigt brukar finnas i redovisnings- och kontrollsystem. Så exempelvis åläggs partierna att utse en särskild ansvarig för rapporteringarna och valkommissionen skall utforma standardisering för rapporteringar, granska och publicera, upprätta register över stora donationer. Valkommissionen skall även ha vissa sanktionsmöjligheter, men allvarligare brott överlämnas till allmän domstol⁷⁶.

I Belgien, där partier principiellt ses som icke-vinstdrivande organisationer utan särskild legal status, har införandet av statligt partistöd medfört viss reglering. För att ett parti skall få tillgång till sådant stöd (förutom att ha erhållit minst ett mandat) skall årliga finansiella rapporter inlämnas till en särskild parlamentarisk kontrollkommitte. Denna kommitte har även bemyndigande att inhämta uppgifter om donationer. I Nederländerna har det nyligen föreslagna begränsade statliga partistödet fått till konsekvens att staten i gengäld kräver bl a finansiella rapporter för att kunna granska om medlen använts på de sätt som avsetts.⁷⁷

I Finland skärpets rapporteringsskyldigheten under 1980-talet. Förutom partiernas centrala ekonomier granskas numera även partistrukturer som erhållit statligt transfererat partistöd. Partilagen ger även partierna skyldighet att rapportera vinster och skulder samt revisorernas redogörelser till justitieministern. Däremot är inte

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

kandidaterna skyldiga att redovisa sina personvalskampanjer.⁷⁸ I Finland tillsatte justitieministern 1998 en utredning ”för att undersöka möjligheterna att öka öppenheten i valfinansieringen”.⁷⁹ Danmark har bytt strategi under 1990-talet, från en oreglerad partifinansiering utan offentlig redovisningsskyldighet till en lagstiftning som bl a innebär skyldighet att inkomma med årliga redovisningar över ekonomin för alla partier som nominerar kandidater till Folketinget och Europaparlamentet. I en partiell reform 1995 skärptes kraven på partierna ytterligare genom att det gjordes en koppling mellan utbetalning av det statliga partistödet och de offentliga redovisningarna på så sätt att inget stöd utbetalades innan redovisningarna kunde dokumenteras vara i sin ordning. Dessutom kordinerades dessa två rent tidsmässigt. Vidare finns en skyldighet för ett parti att redovisa om man erhållit bidrag på 20,000 danska kronor eller däröver från enskilda, företag, organisationer eller fackföreningar. Om bidraget är anonymt skall detta framgå i redovisningen.⁸⁰

Vissa regler och etiska normer för kandidater

Det mest genomarbetade regelverket om vilka etiska normer och riktlinjer som valda företrädare i parlament förväntas leva upp till i samband med sitt uppdrag finns i Storbritannien (*Code of Conduct*). Dessa uppförandekoder bygger i hög grad på ambitionen att förebygga oegentligheter och på målsättningen om öppenhet. Det senare implementeras genom en rad föreskrifter om när och hur parlamentsledamoten skall registrera hos särskild ansvarig i parlamentet vissa uppgifter om ekonomiska intressen, valfinansiering och uppgifter av jävskaraktär. Dessa register offentliggörs och kan således granskas av allmänheten och medierna.⁸¹

I USA har det förekommit regelbundna debatter om hur kandidaterna använder sina personvalskampanjer och var gränsen går för personlig användning av dessa medel. 1989 tog kongressen en etikreform (*Ethics Reform Act of 1989*), som dessvärre inte definierade ”personlig användning”. Vissa försök har därefter gjorts att utarbeta detaljerade regler vad som är personliga utgifter (t ex hushållskostnader, begravingar, nöjen och medlemsavgifter av olika slag) och

⁷⁸ Wiberg, M, ”Public Financing of Parties as Arcana Imperii in Finland” i Wiberg, M (ed), 1991 a a.

⁷⁹ Kommitténs mandat löper ut 1999-09-30. Justitiministeriet. Valfinansiering. <http://www.om.fi/857.htm> 1999-06-27.

⁸⁰ Bille, L., 1997 a a.

⁸¹ Se not 64,

således inte skall bekostas med kampanjmedel. Ett problem har bl a varit, hur man skall se på arvoden och lön till kandidat under valkampanjen; en tvistefråga som ännu inte tycks vara löst.⁸²

I hälften av de amerikanska delstaterna finns restriktioner ifråga om bidrag till valkampanjer från kandidatens närmaste familj, och i några delstater finns även restriktioner för hur mycket pengar som kandidaten själv får ge till sin egen kampanj. Amerikanska kampanjer är i regel organiserade med kommittéer och särskilt ansvariga för insamling och hantering av ekonomin. Frågan om själva hanteringen av pengarna har visat sig vara kritisk och blivit alltmer uppmärksammas av lagstiftare. I exempelvis Italien finns sedan reformen 1993 en bestämmelse som säger att insamlingsverksamheten endast kan utföras genom en särskild "agent" (*electoral agent*) som är ansvarig för registrering av bidragen.⁸³

Avslutande reflektioner

Det är fortfarande i USA och Kanada som vi hittar de mest rigorösa rättsliga regleringarna av kandidater och partier i förhållande till pengar i valkampanjer. Under främst nittioalet växte en stark trend fram i europeiska länder med ökad reglering och kontroll, inte minst för att öppna upp för insyn i partiernas finanser. Regelsystemen för de europeiska partisystemen är präglade av de förhållandevis starkt particentrerade valsystemen, vilket ofta får till konsekvens att partierna bär det yttersta ansvaret för de offentliga redovisningarna. En gissning är, att regelverket inom överskådlig framtid i än högre grad kommer att innefatta kandidaterna i de europeiska ländernas partier, och att vissa av de nordamerikanska koncepten kommer att prövas även här.

Sverige har nästan total avsaknad av rättslig reglering och kontroll av partifinansieringen. De enda regler som för närvarande finns gäller de offentliga partistöden och fördelningen av dem, samt mutlagstiftningen. Något krav på offentlig redovisning av partiernas ekonomier är inte förknippat med de offentlig stöden. Sverige befinner sig idag således i sällskap med en krympande minoritet av stater som saknar rättslig reglering av partifinansiering. Sverige har i andra sammanhang inte gjort sig känt som motståndare till offentliga regleringar, men inom detta område finns uppenbarligen intressen som värnar om en frizon utan krav på insyn och granskning. Orsakerna till denna politiska paradox, att ett regleringsorienterat politiskt system undantar partifinansiering, trots att partiernas viktigaste inkomstkällor

⁸² FEC Twenty Year Report. <http://www.fec.gov/pages/ch3.htm> 1999-05-02.

⁸³ Rhodes, M. 1997. a a.

är skattemedel och det har förts en samhällsdebatt om korrupsionsrisken, återstår fortfarande att klarlägga.

Det finns flera orsaker till varför även europeiska länder ökat den rättsliga kontrollen i fråga om partifinansiering. En sådan är självfallet den besvärande höga graden av korrupsionsaffärer och diverse missförhållanden som avslöjats i flera stater. Legitimitetskriser i samband med sådana skandaler, men även misstroende för politik och partier i stort, minskad partiidentifikation, stigande problem att engagera medborgarna har sammantagna bidragit till att driva fram förändringar. I länder som Italien, Tyskland, Frankrike och Belgien har stora skandaler skapat ett starkt opinionstryck för långtgående åtgärder. Medierna har spelat en nyckelroll för att granska och avslöja missförhållandena och har i hög grad påverkat de allmänna opinionerna och tvingat upp frågorna på den politiska dagordningen

En annan bidragande orsak till den ökade rättsliga regleringen har att göra med att den offentliga finansieringen blivit en alltmer betydelsefull inkomstkälla för partier. Det finns en gryende medvetenhet om att de expanderande offentliga partistöden underminerat rationalen i den traditionella uppfattningen om att partifinansiering är en intern angelägenhet. Den omfattande skattesubventioneringen av partiväsendet har aktivt bidragit till en förändrad attityd bland politiker till reglering och insyn

Åtgärder har ibland låtit vänta på sig, fördröjts av politiker som av olika anledningar velat förhindra inblandning, kanske för att undvika försämringar av invanda privilegier. Vilka situationer kan tänkas förändra förutsättningarna? Förändringar i den politiska konkurrensen kan antas spela en viktig roll härvidlag. Ett parti kan exempelvis hamna i en situation där man har allt mindre råd att riskera kritik av väljare för bristande etik i frågor om partifinansiering. Förändringar i den politiska konkurrensen mellan partier kan även medföra att tidigare uppgörelser om finansieringspolicy inte längre kan försvaras. Det uppkommer ”a window of opportunity” som ökar möjligheterna för nya samtal och förhandlingar.

I Italien är det även uppenbart att rättsväsendet utvecklats till en kraft som tydligare och bättre kan ”matcha” politikerna, driva framgångsrika processer och med stöd av en drivande allmän opinion få bort korrupta politiker och avslöja missförhållanden. Detta banar också vägen för reformering av förhållandet partier och pengar.⁸⁴

För att förändra attityder i riktning mot mer öppenhet och offentlig redovisning av partiernas ekonomiska förhållanden är det även viktigt med viss ”inskolning”. I detta sammanhang skall de europeiska

⁸⁴ Pujas, W & Rhodes, M. 1998. a a.

partiernas samarbetet inom EU inte underskattas. I Europaparlamentet skolas partier in i de regler som finns om redovisning av hur anslagen till parlamentsgrupperna använts. Parlamentets presidium beslutar om återbetalning av medel om det visar sig att ett bokslut inte överensstämmer med gällande regler. Detta är regler som gäller för partigrupper även inom Nordiska rådet respektive Europarådet. I den mutlagstiftning som EU initierat och vissa åtgärder mot korruption, finns överlappningar till partifinansiering. I samband med ett förslag från kommissionen för bekämpning av korruption i oktober 1998 uppmanade det berörda parlamentsutskottet alla politiska partier på alla nivåer att offentliggöra sina finanser och sina partibidrag.⁸⁵

⁸⁵ Informationsmail från EP:s svenska representationskontor, 2 okt 1998.

Finansiering av personvalskampanjer i riksdagsvalet 1998

Gullan Gidlund och Tommy Möller

Syftet med uppsatsen är att visa på konsekvenser av personvalsreformen för svensk partifinansiering.¹ I blickpunkten står en undersökning av hur personvalskampanjerna i riksdagsvalet 1998 finansierades, vilka regler som fanns och hur dessa tillämpades. En central frågeställning i uppsatsen gäller behovet av att införa någon form av reglering, eventuellt lagstiftning i fråga om finansiering.

De problem som i medierna ventilerades under valrörelsen 1998 rörde pengarnas betydelse för valframgång, orättvisa i resurstillgången mellan kandidater och frågan om det fanns behov av en rättslig reglering vad gällde kandidaternas valkampanjer. Även LO:s ekonomiska stöd till det socialdemokratiska partiet blev föremål för debatt under valrörelsen. Här gällde frågan om det fanns villkor förknippade med stöden och om dessa kunde betraktas som mutor.²

I Sverige har partifinansiering sällan tillhört de heta politiska frågorna till skillnad från i flera andra länder där frågor om hur partier och kandidater bör finansieras i valkampanjer ofta har en helt annan dignitet. Den viktigaste förklaringen till denna skillnad är den förhållandevis ringa nivån av korruption och oegentligheter som uppdragats i Sverige. Detta är också en av orsakerna till att Sverige i stort sett saknar lagstiftning och kontrollinstrument för hur partier hanterar finansieringsfrågorna. I länder som upplevt missförhållanden och korruptionsskandaler har trycket från missnöjda opinioner i hög grad bidragit till att frågan lyfts upp på den politiska dagordningen och tvingat lagstiftare att vidta åtgärder. Strategin med lagstiftning är dock inte enbart kopplad till att hantera kriminalitet och andra oegentligheter

¹ Materialet till denna uppsats är huvudsakligen hämtat från den enkät till de regionala partiorganisationerna (se Tommy Möllers uppsats "Minskad particentrering och vitaliserad demokrati?"). Vidare bygger uppsatsen på data från den kandidatundersökning som genomförts av Martin Brothén.

² Se Gullan Gidlunds uppsats i denna bok "Att sätta gränser för pengars makt. En jämförande studie av partifinansiering" för en redogörelse av regelsystem i olika demokratiska länder.

utan handlar också ofta rent generellt om att åstadkomma institutionella förutsättningar som ger legitimitet. Lagstiftning, med ett system av legala normer för kandidater och/eller partier samt instrument för övervakning av reglerna, bedöms numera i de flesta länder höra samman med fundamentala rättsliga och demokratiska krav för att säkra etik, öppenhet och tilltro till demokratiska spelregler. Ju mer utpräglade personvalssystem desto mer rigorös tenderar dock lagstiftningen om finansiering av valkampanjerna att vara. I andra länder, med mindre påtagliga personvalsinslag, kan partierna snarare än kandidaterna ha ansvaret i förhållande till de kontrollerande organen. Omständigheten att offentliga partistöd fått ökat genomslag i flera länder har generellt sett ökat medvetenheten bland politikerna att partierna måste söka folklig legitimitet för dessa anslag och tillåta offentlig insyn och kontroll.

Ansvaret för att inga misstag sker i förhållandet partier och pengar, och att vissa etiska normer upprätthålls, svarar således i princip partierna själva för i Sverige. Den minimala lagstiftning som förekommer och som främst gäller de offentliga partistöden kombineras med frivilliga överenskommelser mellan partierna i vissa vitala frågor. Denna konsensusstrategi går tillbaka till tidigt 1900-tal och vilar på synen på partier som frivilliga, privata och i förhållande till staten oberoende sammanslutningar. En konsekvens av detta synsätt är den djupa misstro till tanken på att genom lagstiftning tvingas att offentlig redovisa sina inkomster och utgifter till någon myndighet. Strategin lades fast i en offentlig utredning vilken under åren 1949 och 1951 granskade frågan om partiernas offentliggörande av sina ekonomier samt behovet av lagstiftning. Lagstiftning avvisades av utredarna i stället rekommenderades frivilliga överenskommelser mellan partierna (SOU 1951:56; Gidlund 1994).

När det nya personvalssystemet infördes rådde politisk enighet om att kampanjfinansieringen skulle vara oreglerad. I regeringens proposition (1996/97:70) framhölls att det *"i dagsläget"* saknades skäl att föreslå någon reglering. Men *"givetvis skall utvecklingen följas mycket noga. Skulle det visa sig att ovidkommande ekonomiska faktorer påverkar utfallet av valet får regeringen återkomma i frågan"*. I samklang med den fastlagda strategin framhölls att det var partiernas uppgift att se till att oegentligheter av olika slag undveks. Detta ställningstagande sades ligga i linje med en svensk tradition när det gäller såväl offentlig finansiering av partiernas verksamhet som själva verksamheten i sig: partierna skall enligt denna tradition vara så fristående från det allmänna som möjligt. Staten skall inte lagstiftningsvägen påverka partierna i deras arbete.

Även om det saknas lagstiftning om finansiering av valkampanjer är det inte fullständigt fritt fram för kandidaterna att efter eget gottfinnande ta emot och använda pengar för de egna kampanjerna. Partierna har, på olika sätt och med varierande ambitionsnivå, utfärdat rekommendationer för kampanjfinansieringen.

Partiernas rekommendationer

Samtliga partier antog på central nivå rekommendationer för hur kandidater och regionala partiorganisationer skulle hantera kampanjfinansieringen i valet 1998. Partistyrelsen står i samtliga fall bakom riktlinjerna.³

I socialdemokraternas fall föregicks partistyrelsens beslut om riktlinjer av ett kongressbeslut om valetiska riktlinjer. Partistyrelsen rekommenderade partidistriktet att iaktta en strikt och resolut hållning i bidragsfrågan:

Alla ekonomiska bidrag, till såväl partiet som till enskild kandidat, förvaltas av en berörd valledning. Medlen disponeras av valledningen i samråd med aktuella kandidater. Bidrag som riktas till och används av enskild kandidat skall redovisas öppet.

Vidare framhölls att "all annonsering och alla trycksaker skall godkännas av berörd valledning".⁴ I dessa rekommendationer framskymtar partiets delvis reserverade hållning till personvalssystemet. Inom partiet finns en oro för att ekonomiska resurser på ett ovidkommande sätt skall inverka på kampanjarbete och valresultat. Förvisso var det enligt dessa riktlinjer fritt fram för enskilda kandidater att ta emot bidrag från såväl företag och organisationer som enskilda medborgare. Men detta skulle ske öppet och hela tiden under partiorganisationens överinseende. Genom att bidragen disponerades av valledningen vinnlade sig partiet betydande kontrollmöjligheter.

³ En utförligare genomgång av dessa rekommendationer finns i det huvudbetänkande som *Rådet för utvärdering av 1998 års val* avlämnar till regeringen senast den 1 november 1999.

⁴ I en kommentar till denna rekommendation konstaterar partistyrelsen att det "naturligtvis är orimligt att en valledning ska granska varje enskilt flygblad och varje portgångsaffisch som produceras under valrörelsen." Men man ville markera att "det är partiet som grå till val" och "utåtriktade trycksaker bör därför i huvudsak beslutas av valledningen". Se "Personval 1998. En rapport från socialdemokraterna. Behandlad och godkänd av partistyrelsen vid sammanträde 1997-10-27".

Moderaternas partistyrrelse antog bland annat följande riktlinjer:

Personliga kampanjer kan finansieras med frivilliga bidrag, dock ej i form av kontantstöd från juridiska personer. Den personliga finansieringen skall vid påfordran redovisas till respektive nominerande instans samt kunna redovisas offentligt.

Direkta ekonomiska bidrag från juridiska personer var alltså inte tillåten. På denna punkt är moderaterna det parti som går längst när det gäller att reglera. ”*Det får aldrig ges utrymme för misstankar om att pengarna används till något annat än de är avsedda för*”, understryker partistyrrelsen.⁵ I motsats till socialdemokraterna var det dock de enskilda kandidaterna själva som disponerade kampanjmedlen. Det var inte heller fråga om något obligatoriskt redovisningsförfarande. Kampanjmedlen ”skall kunna redovisas öppet” (vår kurs.), vilket således innebär en mindre tvingande rekommendation än i socialdemokraternas fall. Vid ”påfordran” från partiorganisationen kunde dock kandidaterna vara tvingade att redovisa den personliga finansieringen. För de som kandiderade till riksdagen var det länsförbundets styrelse som ägde rätt att utfärda en sådan påfordran.

Vänsterpartiet är det parti som varit mest tveksamt till det ökade personvalsinslaget i det nya valsystemet. I ett partistyrrelsebeslut förklarades att det i princip inte är tillåtet för partidistriken eller lokalavdelningarna att satsa partiresurser på personvalskampanjer. Men, fastslog partistyrrelsen, ”om enskilda personvalskampanjer ändå förekommer gäller” följande:

1. Partiets ekonomiska och andra resurser får inte användas till privata kampanjer vid sidan av partiorganisationens valkampanj.
2. Medlem eller grupp av medlemmar som vid sidan av partiets valkampanj driver egen kampanj för viss kandidat skall öppet redovisa alla intäkter för och utgifter för partiet, media och allmänhet.
3. Grupper eller organisationer utanför partiet som vill bedriva kampanj för någon av partiets kandidater uppmanas utforma kampanjen i samråd med partiet och redovisa kampanjmedlen enligt ovan.
4. Partiet accepterar inte ekonomiska bidrag som har villkor att de ska användas för att stödja en viss kandidat.

⁵ ”Allmänna riktlinjer för personval antagna av partistyrrelsen den 17 mars 1997”.

Med ”privata kampanjer” förstås här personvalskampanjer som inte sanktionerats av partiet. Däremot kan naturligtvis partiorganisationen bekosta valaffischer och annat material som bidrar till att göra enskilda kandidater kända, framhåller partistyrelsen.⁶ Det räknas dock som traditionell och partiknuten kampanjverksamhet. Här finns naturligtvis ett tillämpningsproblem. I praktiken kan det vara svårt att skilja mellan dessa båda kampanjtyper; ett partidistrikt kan sålunda ge en omfattande uppbackning till en viss kandidat utan att uttryckligen uppmana väljarna att personrösta på vederbörande. Intentionen i dessa riktlinjer är emellertid tydlig: partiet tillåter men stödjer inte ekonomiskt eller i annat avseende enskilda kandidater att bedriva personkampanj.

Kristdemokraterna var det enda parti som inte uttryckligen rekommenderade en offentlig redovisning av kandidaternas kampanjmedel. Enligt partistyrelsen var det tillräckligt att en redovisning av externa kampanjbidrag skedde till partiorganisationen: *”sponsormedel i personvalskampanjer på över 50.000 kr i riksdagsvalkrets skall bli föremål för intern partiredovisning och på över 10.000 kr för de lokala valen”*. Kristdemokraterna var därmed det enda parti som anger särskilda beloppsgränser i sina rekommendationer. Kristdemokraterna är vidare det enda parti som avger rekommendation om hur eventuella bidrag från de regionala och lokala partiorganisationerna skall fördelas:

De olika organisationsnivåerna (distrikt, kommun) bör använda sina resurser att marknadsföra de som i nomineringar blivit respektive nivåns främsta kandidater. Marknadsföringen får dock inte bli så aggressiv att den kan uppfattas som riktad mot andra kandidater på valsekeln. Det är dessutom rimligt att partiresurserna används på ett sådant sätt att de 4-5 främsta kandidaterna presenteras gemensamt eller på ett likvärdigt sätt.⁷

Centerpartiets partistyrelse tillsatte redan våren 1996 en arbetsgrupp med uppgift att ”ge förslag till förändringar av partiets organisation” och i det sammanhanget även utarbeta riktlinjer för bland annat finansieringsfrågorna. I den rapport som arbetsgruppen presenterade inför valet konstaterades att det inte gick att ”förhindra att enskilda kandidater tar emot externa ekonomiska bidrag eller externt stöd på annat sätt”. Oro uttrycktes sålunda för att ett ”icke önskvärt beroende av sponsorn” kunde uppkomma.

⁶ ”Vänsterpartiet om personval. November 1997”.

⁷ Kristdemokraternas personvalskommitté, 1997-03-04.

Det står var och en fritt att satsa eget kapital i valrörelsen men kandidaterna avråds från att driva sina valkampanjer med lånade medel. Enskilda kandidater och kampanjorganisationer uppmanas att öppet och offentligt redovisa valrörelsens finansiering. Redovisningen bör lämnas till valkommittén.⁸

Mot bakgrund av den minskade tilltron till politiker och de skandaler som förekommit under de senaste åren fann folkpartiets partistyreelse det viktigt ”att undanröja tvivel om kandidaters ekonomiska bindningar till särintressen”. Detta skedde enligt partistyrelsen bäst

genom en öppen redovisning av kampanjmedel, att kandidaterna redovisar sin ekonomiska situation enligt den modell som gäller för riksdagsledamöter samt att en rådgivande etisk nämnd inom folkpartiet liberalerna tillsätts dit kandidaterna ska kunna vända sig för att få råd.⁹

Miljöpartiets partistyreelse beslutade att rekommendera följande till sina regionala och lokala organisationer:

Partistyrelsen rekommenderar att personliga kampanjkassor och materiella tillgångar (bil, kontor, utrustning m.m.) i personliga valkampanjer bör redovisas till den organisation inom partiet som nominerat kandidaten. Samtliga bidrag ur eget kapital, från enskilda, företag eller organisationer skall redovisas liksom hur medlen använts för exempelvis reklam, affischer etc. En preliminär redovisning skall göras per den 15 augusti 1998 för att därefter kunna redovisas offentligt. Respektive organisation avgör om rekommendationen skall gälla inom dess valansvar.¹⁰

Alla materiella tillgångar – inte bara pengar – som nyttjas i ”personliga valkampanjer” skall alltså redovisas till partiorganisationen. Därtill skall en redogörelse inlämnas där kandidaterna specificerar hur de ekonomiska kampanjmedlen använts. Denna redovisning skall vara partiorganisationen tillhanda vid ett visst datum (15 augusti) så att partiet därefter har möjlighet att offentliggöra dessa uppgifter.

Variationerna mellan partierna var således betydande i synen på kandidaternas frihet att själva ta ansvar för finansieringen. Inställningen till personvalsreformen i stort samt rädsla för ”soloframträdanden” och att partiledningen kan tappa kontrollen, tycks ha färgat av sig på hur

⁸ ”Parti och person. Centerpartiet och personval”. Mars 1997.

⁹ Riktlinjer för personval antagna av folkpartiet liberalernas partistyreelse den 23 maj 1997”.

¹⁰ Partistyreelseprotokoll. 97-11-17.

reglerna utformades. Tre partier, socialdemokraterna, vänsterpartiet och moderaterna, skiljde ut sig ifråga om regleringens tvingande karaktär. I socialdemokraternas fall genom att partidistriktens valledningar förfogade över de kampanjmedel som gavs till enskilda kandidater och i samråd med kandidaterna beslutade om hur dessa medel skall användas. I vänsterpartiets fall förbjöds partidistriktet att stödja personvalskampanjer. I moderaternas fall angavs det uttryckligen att det icke var tillåtet för de enskilda kandidaterna att ta emot bidrag från juridiska personer.

Genomgående handlar partiernas rekommendationer om att ge råd och – i några fall – anvisningar om hur kandidater som avser att bedriva personvalskampanj kan eller skall hantera problemet med att ta emot och redovisa externa bidrag. Det fanns en oro för att privata bidrag från företag, organisationer eller enskilda skapar politiskt känsliga situationer och att ett beroendeförhållande kan uppkomma mellan kandidaten och bidragsgivaren. Eller – vilket tycks vara nog så viktigt – uppfattas kunna uppkomma. Längst gick här moderaterna som alltså var det enda parti som uttryckligen förbjöd bidrag från juridiska personer. Sannolikt är också moderaterna det parti som potentiellt sett är kan tänkas ha störst skäl att oroa sig för eventuella legitimitetsproblem och andra oönskade konsekvenser av sådana bidrag. Många av partiets kandidater har väl utvecklade relationer till det lokala näringslivet inom valkretsen och skulle således med förhållandevis goda utsikter kunna komma i åtnjutande av bidrag från företag.

Några rekommendationer till de nominerande partiinstanserna om att stödja enskilda kandidaters kampanjer fanns inte. De regionala partiorganisationerna gavs – utom i vänsterpartiets fall, där inställningen till personval är uttalat kritisk – därmed ett handlingsutrymme när det gäller att uppmuntra och stödja personvalskampanjer såväl i ekonomiskt som i annat hänseende.

De regionala partiorganisationernas roll

De regionala partiorganisationerna tilldelades således en central roll när det gällde implementeringen av de riktlinjer som här återgivits. För de tre partier som uttryckligen har fastslagit tvingande regler gällde det i första hand för partidistriktet (inom s och v) och länsförbunden (inom m) att övervaka att reglerna efterlevdes. Därutöver kunde de naturligtvis utfärda ytterligare regler. Detta gäller också för övriga partier.

Tabell 1. Regional reglering av valkampanjernas finansiering (procent).

Parti	Ja
Socialdemokraterna	41
Moderaterna	42
Vänsterpartiet	5
Kristdemokraterna	18
Centerpartiet	65
Folkpartiet	27
Miljöpartiet	5
Samtliga	30

Antal svarande: 157

Kommentar: Frågan löd: ”Har distriktet/förbundet, utöver centralt beslutade regler, antagit egna regler eller anvisningar för finansiering av kandidaternas personvalskampanjer?”

En klar majoritet av de regionala partiorganisationerna – totalt 70 procent – avstod dock från att anta egna regler eller riktlinjer beträffande finansieringen utöver de som fastslagits centralt (se tabell 1). Här finns vissa skillnader mellan partierna. I centerpartiets fall har 15 av de 23 distrikt (65 procent) som besvarat enkäten antagit kompletterande riktlinjer, i vänster- och miljöpartiet har endast någon enstaka av de regionala partiorganisationer som i vardera fall deltagit i denna del av undersökningen antagit kompletterande riktlinjer.

Att de båda sistnämnda partierna skiljde ut sig i detta avseende måste självfallet ses i ljuset av att deras centrala partiinstanser utfärdat ganska rigorösa rekommendationer. Utrymmet för att ytterligare reglera kandidaternas kampanjfinansiering var ytterst begränsad.

Vanligast med regionala regleringsbestämmelser var det inom centerpartiet. Möjligen sammanhänger detta med partiets decentraliserade organisationsstruktur (Bäck & Möller 1997, s. 136 ff). Medan partistyrelsen på den centrala nivån mer ägnade sig åt att kartlägga problemen försökte centerdistrikten på den regionala nivån i flera fall precisera mer konkreta anvisningar för etiska regler. Flera av distrikten uppgav att de, mer eller mindre noggrant, diskuterat valkampanjens allmänna ekonomiska förutsättningar med de inblandade kandidaterna. Beslut hade också fattats om hur många kandidater som skulle stödjas och hur detta skulle ske; det vanligaste var att de fyra toppnamnen tilldelades kampanjbidrag. I detta sammanhang framträder emellertid svårigheten att i praktiken skilja mellan direkt och indirekt kampanjstöd. Det var således vanligt att specialdestinerade kampanj-

bidrag utdelades till kandidaterna: bidrag avsedda att användas för broschyrer och andra trycksaker, valaffischer etc. på det sätt kandidaterna själva fann lämpligt. I några centerdistrikt har slutligen kampanjbidraget utbetalats i efterhand, mot uppvisande av faktura.

Några av folkpartiets länsförbund beslutade att externa kampanjmedel överstigande 1.000 kr skulle redovisas till förbundsstyrelsen. Inom socialdemokraterna beslutade distriktsstyrelserna att införa en särskild "kansliavgift" för de kandidater som bedrev personvalskampanj; dessa kandidater fick genom att erlægga denna avgift nyttja kansliets resurser i vissa avseenden. Systemet med kansliavgifter ligger i linje med den policy som socialdemokraterna har med avgifter – "tionde" eller "taxering" som förtroendevalda måste betala på alla nivåer.¹¹ Vidare förekom på flera håll regler om att valledningen skulle godkänna alla personvalsannonser som enskilda kandidater publicerade.

Av debatten att döma bidrog skillnaderna i partiernas rekommendationer och regelsystem till en viss förvirring både bland kandidater och väljare. Bristen på enhetliga regler kan ge upphov till misstankar om orättvisor mellan kandidater och att kontrollmöjligheterna är varierande.

Den brist på erfarenhet som svenska politiker har att marknadsföra både politiken och sin person torde även ha bidragit till en viss frustration. Därtill skall läggas att många kandidater inte heller har erfarenhet av att behöva samla in pengar till valkampanjer. En enskild kandidat kan, trots rekommendationer från det egna partiet, uppleva det svårt att veta hur man bör bete sig, vad som i det enskilda fallet är korrekt.

Kampanjkostnader

Valkampanjernas roll för valresultaten har successivt förstärkts både i Sverige och i de flesta andra länder. Till de viktigare orsakerna hör att väljarkåren blivit rörligare (med sjunkande partiidentifikation) och att allt fler bestämmer sig allt senare hur de ska rösta samtidigt som mediernas roll i kampanjerna ökat i betydelse. Detta påverkar valet av kampanjstrategier, dvs. hur uppläggningsen av valkampanjen ser ut, hur mycket resurser som ska satsas och när och hur dessa medel ska

¹¹ Riksdagsledamöter betalar för närvarande 600 kronor i månaden av sina arvoden till riksdagskansliet som ersättning för kanslihjälp. Partiernas förtroendevalda inom flera kommuner och landsting betalar en viss procent av sina arvoden och löner till partiorganisationen. Även parlamentarikerna i EU uppbär "tionde". SvD 1999-04-12.

användas i valkampen. Pengarnas betydelse har otvivelaktigt ökat men bedömningar av hur viktig den rollen är för valresultatet beror i viss mån på vart i världen vi vänder blickarna. I studier av amerikanska val har resultat visat på att pengar kan vinna val särskilt i kombination med att det gäller kandidater som söker återval, dvs. de kandidater som har mest pengar vinner också. Detta är dock ingen sanning som direkt kan översättas att gälla generellt. Varje politiskt system och varje val har sina speciella förutsättningar. Flera faktorer än pengar kan ge utslag. Osäkerheten om hur mycket pengar som behövs för att göra ett bra val gör att partier och kandidater ständigt frestas att driva upp kostnaderna ("arms race"). Problemet i vissa fall kanske är att "half the money spent on campaign is wasted. The trouble is, we dont know which half" (Kenny & Mc Burnett 1997, s. 75-97; Jacobson 1992).

Kampanjkostnader är i likhet med valkostnader svåra att kartlägga på ett tillfredsställande sätt. Ett problem är svårigheterna att skilja mellan direkta och indirekta kampanjbidrag. I vissa fall kan budgeten i reda pengar vara begränsad, men möjligheterna att utnyttja olika materiella resurser av typen bil, fax och olika administrativa faciliteter från ett stödjande parti eller organisation vara betydande. I valkampanjer får kandidater ofta hjälp av frivilliga som utan ersättning ställer upp med försäljning, står för underhållning eller delar ut material.

Någon totalkostnad för personvalskampanjerna är här inte möjlig att redovisa. Även med en avgränsning till ekonomiskt stöd i strikt mening, dvs. kontanta bidrag till kandidaterna, bör en viss försiktighet påkallas. Partierna rekommenderade visserligen öppenhet och offentlig redovisning, men möjligheterna att kringgå dessa rekommendationer visar sig i allmänhet vara stora.

I tabell 2 visas hur kostnaderna för kandidaternas personvalskampanjer skiljde sig åt mellan olika partier. Det är data från kandidatenkäten som ligger till grund för tabellen. Det är alltså uppgifter som ett statistiskt representativt urval av kandidater redovisat. Totalt var det 129 riksdagskandidater i urvalet som själva uppgivit att de bedrivit en personvalskampanj.

Resultatet visar att de första personvalskampanjerna höll sig på en låg kostnadsnivå. I nästan 80 procent av de personvalskampanjer som genomfördes stannade kampanjkostnaden under 25.000 kr. Kampanjer överstigande 150.000 kr var ytterst sällsynta. Resultatet visar att de första personvalskampanjerna höll sig på en låg kostnadsnivå. I nästan 80 procent av de personvalskampanjer som genomfördes stannade kampanjkostnaden under 25 000 kr. Kampanjer överstigande 150 000 kr var ytterst sällsynta. Lågbudgetkampanjer var inte helt oväntat allra vanligast inom vänsterpartiet och miljöpartiet. Av de två vänsterpartister och två miljöpartister i urvalet som uppgav sig ha bedrivit

personvalskampanj hade ingen haft kampanjkostnader som överstigit 25.000 kr. Lågbudgetkampanjer var inte helt oväntat allra vanligast inom vänsterpartiet och miljöpartiet. Av de två vänsterpartister och två miljöpartister i urvalet som uppgav sig ha bedrivit personvalskampanj hade ingen haft kampanjkostnader som överstigit 25 000 kr.

Tabell 2: Kostnad för personvalskampanj (kandidatenkäten).

Kampanj- kostnad	Parti:							Totalt Procent
	v	s	c	fp	m	kd	mp antal	
- 10.000 -	1	8	2	6	2	-	19	15
- 25.000 2	7	20	20	21	10	2	82	6
-50.000 -	1	1	3	9	4	-	18	14
-150.000 -	1	2	3	1	-	-	7	5
-250.000 -	-	1	1	-	1	-	3	2
”Totalt	21	10	32	29	37	17	2	129100”

Kommentar: Kandidaterna ombads ange den totala kostnaden för den egna personvalskampanjen. Frågan löd: ”Hur mycket uppskattar Du att Din personvalskampanj kostade totalt?”

Kostnaderna för de personliga kampanjerna var visserligen låga men måste ses i ljuset av att personvalsreformen generellt hade en försiktig start och att förhållandevis få kandidater drev personliga kampanjer. Förhållandet att socialdemokraterna förhöll sig så avvaktande till reformen och framförallt att man rekommenderade sina kandidater att inte gå fram i egna valkampanjer torde också ha varit en bidragande orsak till att kampanjkostnaderna blev så låga. Med fler socialdemokratiska kandidater i personliga kampanjer skulle sannolikt kostnaderna ha drivits upp av konkurrensen mellan de politiska alternativen. Om de socialdemokratiska kandidaterna i kommande val på bred front bedriver personliga valkampanjer är det tänkbart att valkampanjerna framöver mer kommer att likna de *race* som är vanligt förekommande i andra länder.

Partiernas stöd till kandidaternas valkampanjer

Frågan om vilket ekonomiskt stöd som ett parti ger till sina kandidater brukar tilldra sig stort intresse i ett personvalssystem. Bör inte alla kandidaterna på en lista få lika mycket pengar från sitt parti? Är det inte orättvist att Andersson får mer än Petterson och att Lundström inte får ett öre? Det finns vissa inslag av "lika för alla" principen i flera länder, det gäller ibland delar i offentliga stöd men framförallt olika indirekta stöd där staten ställer upp med förmåner. Det kan vara kostnadsfri postförsändelser från varje kandidat till samtliga väljare i ett distrikt, tillgång till tid i medier etc. Men frågan om hur partierna väljer att prioritera sina (begränsade) resurser är en intern angelägenhet och karakteriseras oftast av ett strategiskt tänkande. Att ge pengar innebär att man ökar kandidatens chanser att vinna. Ju större bidrag som ges desto starkare signal ger partiorganisationen om sitt stöd för kandidaten (Glasgow 1998).

Undersökningen visar att de regionala partiorganisationerna lämnade bidrag till personvalskampanjerna i mycket varierande grad. Sammanlagt 36 av de 160 distrikt och förbund som besvarade enkäten betalade ut drygt 1,7 miljon kr till dessa kampanjer.

Figur 1. De regionala partiorganisationernas totala ekonomiska stöd till personvalskampanjer (kronor).

Kommentar: Svarepersonerna ombads ange det totala ekonomiska stöd som utbetalats av den regionala partiorganisationen. Diagrammet visar det totala stöd som utbetalats av samtliga distrikt/förbund inom varje parti.

I alla partier utom ett har regionala partiorganisationer lämnat bidrag till enskilda kandidaters personvalskampanjer. Undantaget var vänsterpartiet, vars regler ju uttryckligen förhindrade ett sådant stöd. Återhållsamheten var dock stor även inom moderaterna och miljöpartiet. Folkpartiet var det i särklass mest frikostiga partiet när det gällde att dela ut bidrag via de regionala partiorganisationerna, vilket också återspeglas av att partiet givit flest kandidater bidrag (tabell 3).

Tabell 3: De regionala partiorganisationernas fördelning av kampanjmedel (antal kandidater).

Parti	Kandidat (listplacering)						
	1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11-15	Tot.			
Socialdemo- kraterna	1	1	1	1	1	1	1
	1	1	5	15			
Moderater- na	1	1	1	1	-	-	-
	-	-	-	4			
Vänster- partiet	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	0			

Kommentar: Svarepersonerna ombads ange hur mycket ekonomiskt stöd som varje enskild kandidat erhållit av den regionala partiorganisationen.

Folkpartiets länsförbund delade ut kampanjstöd till sammanlagt 78 kandidater. Partiet stod därmed för mer än hälften av dessa regionala partibidrag. I socialdemokraternas, moderaternas och miljöpartiets fall delade endast en regional partiorganisation ut bidrag. I socialdemokraternas fall erhöll i denna valkrets de 15 första kandidaterna kampanjmedel enligt en fallande skala: förstanamnet fick 80.000 kr, andranamnet 30.000 kr och kandidaterna 3-4 fick 14.500 kr och därefter trappades beloppet ned successivt. I moderaternas fall gavs i ett länsförbund 5.000 kr vardera till de fyra toppnamnen. Samma princip tillämpades inom miljöpartiet, där summan var 3.000 kr vardera till de båda toppnamnen.

Framförallt var det alltså partiernas förstanamn som tilldelades medel. I genomsnitt delades det ut 18.900 kr per förstakandidat. Det högsta beloppet som någon av de regionala partiorganisationerna utbetalade till någon enskild kandidat var 120.000 kr. Denna summa erhöll en folktoppartistisk kandidat. Den lägsta summa som gavs till toppnamnen var 3.000 kr, det var som redan framgått en av de båda miljöpartister som erhöll detta kampanjstöd. De båda övriga partierna – kristdemokraterna och centerpartiet – gav som högsta belopp till något av toppnamnen 50.000 respektive 30.000 kr.

Resultatet bekräftar att det fanns ett strategiskt inslag i partiernas stöd till kandidaterna. Således förstärker dessa strategier möjligheterna för de kandidater som nått högt i nomineringarna att bli valda. Hur kandidaterna ser på partiorganisationernas prioriteringarna har inte studerats i denna undersökning. I ett av de öppna svaren i enkäten kommenterar dock en av vänsterpartiets företrädare den uppbackning som skedde för vissa kandidater (utan ekonomiskt stöd) med ”*det sades nog att vi driver personvalskampanj för våra listors toppkandidater*”.

I en granskning som DN lät göra av 111 personvalskampanjer i riksdagsvalet visade det sig att de flesta kampanjer (75 procent) bedrevs av kandidater som *inte* hade en riksdagsplats, dvs. av utmanare. Detta kan ses som uttryck för förhoppningar om att personvalet egentligen inte skulle betyda något, att särskilt "förstanamnen" inte behövde frukta någon större konkurrens.¹² Valresultatet visade sedermera att tolv personer fick sin plats i riksdagen utifrån personröster och att sju av dem ersatte riksdagsledamöter som alltså fick lämna sina platser till utmanare.¹³

I de svenska partierna dominerar de offentliga partistöden, dvs det statliga, landstingskommunala och det kommunala partistödet och partierna är i varierande hög grad beroende av dessa. I dag finns inga regler för vad som gäller om dessa anslag slussas till kandidaters personvalskampanjer. Denna regellöshet kan i ett givet läge innebära problem. Om kommunala medel sprids ut på ett antal privata konton, och där kanske inte ens en partirevisor kan bestyrka att medlen används till att bekosta valrörelsen i kommunen, föreligger uppenbara kommunalrättsliga och etiska problem.

Andra bidrag

Insamlingar av olika slag tillhör självklara aktiviteter för kandidater som ställer upp i val. Till de ofta omhuldade "goda" bidragen hör de små som kommer från medlemmar och sympatisörer. Gåvor från stora organiserade intressen kan däremot skapa problem – om detta kan en diger erfarenhet vittna. Stora bidrag ter sig dock ofta lockande, en ständig insamling av många små bidrag kan vara tidsödande (Gidlund 1983).

Förutom de offentliga partistöden tillkommer i de svenska partiernas valkampanjer olika typer av medel från privata bidragsgivare för att förstärka valbudgeten, framförallt insamlingar från enskilda sympatisörer, försäljningar, i vissa fall valanslag från fackliga organisationer (Ds 1994:31).

Hur framgångsrika har riksdagskandidaterna varit att samla in medel från andra källor än partiorganisationen? I knappt hälften av distrikten är det ställt bortom varje tvivel att ingen annan finansiering än den som tillhandahölls av partidistriktet förekom – om man får tro ombudsmännen. Det kan dock vara ännu mindre vanligt med annan form av

¹² DN 1998-09-01.

¹³ Se Möllers och Håkansson's uppsatser i denna bok för en utförligare diskussion om detta.

partifinansiering än vad som dessa siffror avslöjar. Eller, för den delen, mer vanligt. En viss osäkerhet finns nämligen: 11 procent av ombudsmännen vet inte i vad mån extern finansiering (inklusive bidrag från olika sidoorganisationer) förekommit. Denna förhållandevis höga andel osäkra avslöjar att kontrollfunktionen, och efterlevnaden av de regler och rekommendationer som antagits, inte varit särskilt högt prioriterad. Ett mörkertal kan alltså finnas.

Tydliga partiskillnader finns dock. Inom moderaterna förekom annan finansiering än den som tillhandahölls genom länsförbunden i drygt två tredjedelar av (70 procent) av dessa, och inom moderaterna var det dessutom så många som var femte ombudsman som uppgav sig vara osäker huruvida annan finansiering förekom. Även inom de övriga borgerliga partierna var det vanligt med annan finansiering än den som distriktet erbjöd. I hälften av centerförbunden förekom bidrag från såväl partiets egna sidoorganisationer som andra bidragsgivare. Inom vänsterpartiet förekom ingen som helst finansiering utöver partidistriktets egen. I knappt hälften av distrikten förekom ingen annan finansiering än den som tillhandahölls av partidistriktet. Tydliga partiskillnader fanns dock. Inom moderaterna förekom finansiering i drygt två tredjedelar av länsförbunden (70 procent), men även inom de övriga borgerliga partierna var det vanligt med annan finansiering än den som distriktet erbjöd. I hälften av centerförbunden förekom bidrag från såväl partiets egna sidoorganisationer som andra bidragsgivare. Inom vänsterpartiet förekom ingen som helst.

Tabell 4: Finansiering av personvalskampanjer från andra källor än den regionala partiorganisationen (procent).

Parti	Sido-		Andra organisa-		Sido-		organisa- tioner & andra	S:a %
	Nej	Ja	organisa- tioner	organisa- tioner	organisa- tioner	organisa- tioner		
Socialdemokraterna	59	4	14	5	18		100	
Moderaterna	11	19	7	26	37		100	
Vänsterpartiet	100	0	0	0	0		100	
Kristdemokraterna	55	4	0	32	9		100	
Centerpartiet	25	13	8	4	50		100	
Folkpartiet	36	8	8	36	12		100	
Miljöpartiet	71	24	5	0	0		100	
Samtliga	48	11	6	16	19		100	
<i>Antal svarande</i>	<i>77</i>	<i>17</i>	<i>10</i>	<i>25</i>	<i>31</i>		<i>160</i>	
<i>"Antal svar</i>		<i>77</i>	<i>17</i>	<i>10</i>	<i>25</i>	<i>31</i>	<i>160"</i>	

Frågan löd: *"Har det förekommit andra former av kampanjfinansiering än den som tillhandahållits genom den regionala partiorganisationen?"*

Den vanligaste finansieringsformen var att kandidaterna själva lade ut pengar för sin kampanj. I sammanlagt 50 fall betalade kandidaterna ur egen kassa för att finansiera sin kampanj, enligt de uppgifter som de regionala partiorganisationerna lämnat. Ett mörkertal kan naturligtvis förekomma. Mindre belopp har kanske inte rapporterats in till partiexpeditionen, eller också betraktas inte sådana – just av detta skäl – som relevanta i sammanhanget av dem som besvarat enkäten. Mest vanligt (i 16 fall) var det att moderata kandidater betalade med egna medel. I övrigt lade 13 centerpartister, 10 folkpartister, 9 kristdemokrater och 2 socialdemokrater ut egna pengar i sina valkampanjer.

I fem fall har ungdomsförbund bidragit med pengar till enskilda kandidater (två folkpartister, två centerpartister och en moderat) och i två fall har kvinnoförbundet gjort det (en folkpartist och en centerpartist). Olika invandrarföreningar har lämnat bidrag till en folkpartistisk kandidat.

Den kanske mest kontroversiella formen av stöd är de tre fall av företagsstödda kampanjer som rapporteras. I samtliga fall var det kristdemokrater som tagit emot pengar från företag. Inga uppgifter finns dock om beloppens storlek eller vilken typ av företag det rörde sig om. Det finns naturligtvis inte heller några uppgifter om det förekom villkor, utfästelser eller förpliktelser kopplade till dessa bidrag.

Synen på reglering och kontroll

Den vanligast förekommande regleringen runt om i den demokratiska världen är skyldigheten för partier och/eller kandidater att inkomma med rapporter över den ekonomiska verksamheten. Den redovisnings-skyldigheten har ökat i omfattning och betydelse under senare tid vilket bland annat har att göra med att offentliga anslag införts expanderat i många länder.

Särskilt i personvalssystem finns rättsliga reglering av bidragsgivandet. Det kan gälla offentliggörande av namn på bidragsgivaren vid en given beloppsgräns. Förbud eller restriktioner för bidrag från organiserade intressen (företag eller t ex fackliga organisationer) kan också förekomma.¹⁴ En viktig orsak till sådana bestämmelser är medvetenheten om de risker som finns med finansiering av särskilt valkampanjer där olika intressen närmar sig kandidater. Vilka motiv har givaren? Ger man pengar för att få något i utbyte och i så fall vad? Vill man påverka ett visst beslut eller handlar det om att mer generellt tillförsäkra sig om access till en politisk beslutsfattare? Det senare kan innebära en mer långsiktig "investering", allt från att vilja informera, presentera en organisations åsikter i en fråga till att allmänt vilja stödja ideologiska meningsfränder (Austin-Smith 1995, s. 566-581).

I svensk debatt har det blivit vanligt att använda begreppet "sponsring" i samband med bidragsgivande till partier och kandidater. Det bör noteras att det finns en skillnad mellan en sponsor och en bidragsgivare som vill påverka ett beslut (eller se till att inget beslut fattas i en vital fråga). Madeleine Leijonhufvud formulerar denna skillnad på följande sätt:

En sponsor vill att hans namn skall synas. En bestickare vill dölja sitt handlande. Vad vill den som ekonomiskt stöder ett parti eller en enskild riksdagskandidat? (Leijonhufvud 1999).

Frågan om hur kandidaternas personvalskampanjer bör finansieras har varit kontroversiell. Partierna har på nationell nivå enats om att försöka undvika lagstiftning. Det är partierna själva som skall ta ansvar för att det nya valsystemet fungerar på ett sätt som gör att medborgarna uppfattar det som legitimt. Självfallet är finansieringsaspekterna i detta sammanhang ett potentiellt problem, särskilt i ljuset av den växande misstron mot politiker och politiska institutioner.

Hur ser ombudsmännen i de regionala partiorganisationerna på de problem som i debatten om personval varit förknippade med

¹⁴ Se Gullan Gidlunds uppsats "Att sätta gränser för pengars makt" i denna bok för en utförligare diskussion om dessa regler.

finansieringsaspekten? Till att börja med råder bred enighet om att pengarnas betydelse kommer att öka i politiken. Totalt 81 procent av de som svarat på enkäten har den uppfattningen. Som framgår av tabell 5 finns emellertid skillnader mellan partierna. Inom de borgerliga partierna är tveksamheten till påståendet större.

Tabell 5. Andel ombudsmän som tror att pengarnas betydelse kommer att öka inom politiken (procent).

Parti	Inte alls sannolikt	Mindre sannolikt	Ganska sannolikt	Mycket sannolikt	S:a %	
Socialdemokraterna	9	0	14	50	27	
Moderaterna	0	6	22	22	70	
Vänsterpartiet	0	14	17	67	1	
Kristdemokraterna	0	35	5	31	62	34100
Centerpartiet	0	0	5	62	3	
Folkpartiet	2	17	55	26		
Miljöpartiet	3	27	87	42		
Samtliga	100					
<i>Antal svarande</i>	3					

Kommentar: Svarspersonerna ombads ta ställning till följande påstående: ”*Vilka blir konsekvenserna av införandet av personval på lite längre sikt, tror Du? / Pengarnas betydelse kommer att öka inom politiken.*”

Med ett större inslag av externa bidrag finns åtminstone teoretiskt sett en risk för att korruptionen ökar i omfattning. En sådan utveckling vore ytterst bekymmersam i ett läge då det politiska systemets legitimitet sätts ifråga. 70 procent – drygt två tredjedelar – tror emellertid inte att korruptionen kommer att öka. Men en så pass stor andel som 30 procent gör alltså en annan bedömning i detta avseende.

Tabell 6. Andel ombudsmän som tror att korruptionen kommer att öka (procent).

Parti	sannolikt	Inte alls sannolikt	Mindre sannolikt	Ganska sannolikt	Mycket sannolikt	S:a	%
Socialdemo-	14		72		14		0
Moderaterna		15		70		15	0
Vänsterpartiet	0		11		61		28
Kristdemo66		24		5		100	
Centerpartiet		29		54		13	4
Folkpartiet		16		69		15	0
Miljöpartiet		0		52		24	2
Samtliga	12		58		22		8
Antal svarande	19		93		35		12
	159						

Kommentar: Svarepersonerna ombads ta ställning till följande påstående: "Vilka blir konsekvenserna av införandet av personval på lite längre sikt, tror Du? / Korruptionen kommer att öka."

Återigen ser vi hur svaren följer ett förväntat mönster: det är företrädare för de partier som har en kritisk inställning till personval som är mest benägna att tro på ökad korruption. Nio av tio vänsterpartister tror att korruptionen kommer att öka som en konsekvens av personvalet. Inom övriga partier är dock de flesta av uppfattningen att de sådan utveckling är mindre sannolik.

Som så ofta när denna typ av data skall tolkas uppkommer bedömningsproblem. De flesta tror att en ökning av korruption är mindre sannolik. Men alla delar inte denna syn. Är 30 procent instämmande svar att betrakta som en hög eller låg andel? Att nästan var tredje partifunktion är påfallande pessimistisk kan tolkas som ett oroväckande resultat. De som svarat på enkäten är ytterst initierade om politikens villkor. De har i regel lång erfarenhet av kampanjarbete. Men å andra sidan kan bedömningen vara att korruptionen – som idag möjligen uppfattas som icke-existerande – endast kommer att öka marginellt. Exakt hur svaren skall tolkas vet vi inte.

En klar majoritet av de tillfrågade intervjupersonerna efterfrågar generellt en reglering av personvalskampanjernas finansiering. Inte mindre än 72 procent av de som besvarade frågan menade att detta är ganska eller mycket angeläget. Endast inom moderaterna var en majoritet av ombudsmännen (54 procent) emot reglering.

Tabell 7. Andel ombudsmän som vill ha reglering av personvalskampanjernas finansiering (procent).

Parti	Ej angeläget	Ganska angeläget	Mycket angeläget	S:a %
Socialdemokraterna	27	36	37	100
Moderaterna	54	23	23	100
Vänsterpartiet	12	6	82	100
Kristdemokraterna	18	73	9	100
Centerpartiet	36	32	32	100
Folkpartiet	36	44	20	100
Miljöpartiet	5	14	81	100
Samtliga	28	34	38	100
Antal svarande	44	52	59	155

Kommentar: Svarepersonerna ombads ta ställning till följande påstående: "Hur ser Du på följande förslag till ändringar av personvalssystemet? / Reglering av personvalskampanjernas finansiering."

I tabell 7 är dock frågan av allmänt hållen karaktär. Det anges inte hur en reglering skulle se ut. De svarande har sannolikt haft olika uppfattningar om vilken typ av reglering de förordar eller motsätter sig. Vissa kanske endast har i åtanke att dagens av partierna själva ombesörjda regleringen skall finnas kvar alternativt utvecklas och samordnas. Andra avser måhända system som är lagreglerade. Trots dessa reservationer kan man säga att det finns en bred uppslutning bakom tanken på någon form av reglering.

Tabell 8. Andel ombudsmän som vill ha lagstiftning om personvalskampanjernas finansiering (procent).

Parti	Ej angeläget	Ganska angeläget	Mycket angeläget	S:a	%
Socialdemokraterna		59	9		3100
Moderaterna		67	258		100
Vänsterpartiet	12		1375	100	
Kristdemokraterna		8218	0		100
Centerpartiet	55	41	5		100
Folkpartiet	62	38	0		100
Miljöpartiet	5	30	65		100
Samtliga	51	25	23		100
Antal svarande	77	38	35		150

Kommentar: Svarepersonerna ombads ta ställning till följande påstående: "Hur ser Du på följande förslag till ändringar av personvalssystemet? / Lagstiftning om personvalskampanjernas finansiering."

När frågan på detta sätt ställs mer på sin spets ser vi att tveksamheten är större. En majoritet motsätter sig lagstiftning. Men majoriteten är inte stor; nästan hälften förordar lagstiftning. Återigen är detta delvis en tolkningsfråga där slutsatserna kan variera beroende på hur man väljer att formulera problemet. Anmärkningsvärt många av partiombudsmännen (motsvarande) är dock välvilligt inställda till lagstiftning. Ett sådant ställningstagande tyder på att de finner nuvarande ordning otillräcklig och icke tillfredsställande. Däremot vet vi inte vilket innehåll en sådan lag skulle ha.

Korrelationen mellan lagstiftningsönskemål och korruptionsrädsla är starkt positiv ($r=.50$ och signifikant på 99 procentsnivån). De ombudsmän som befarar att korruptionen kommer att öka till följd av personvalet tenderar också att vilja lagstifta (eller tvärtom). Mönstret är som framgår av tabell 9 logiskt: bland dem som tror att korruptionen kommer att öka är det vanligare att man också förordar lagstiftning och tvärtom.

Tabell 9. Samband mellan bedömningar av korruptionsrisk och inställning till lagstiftning av finansiering (procent).

<u>Lagstiftning om finansiering av personvalskampanjer?</u>				
Risken förKorruption ökar?	Ej angeläget angeläget	Ganska angeläget	Mycket	S:a %
Inte alls				
osannolikt	5	0		12
Mindre sannolikt	38	13	9	58
Ganska sannolikt	7	9		22
Mycket sannolikt	2	6		8
Samtliga	26	23		100
<i>Antal svarande</i> 76	38		35	149

En mildare form av reglering är någon form av institutionaliserad redovisning av kampanjmedel. Utan att närmare precisera hur detta skall ske frågade vi partirepresentanterna om hur de såg på en sådan gemensam och mer öppen policy.

Tabell 10: Andel som förordar offentlig redovisning av kampanjmedel (procent).

Parti	angeläget	Ej angeläget	Ganska angeläget	Mycket	S:a %
Socialdemokraterna		9	36		55100
Moderaterna		22	33		100
Vänsterpartiet	6		94		100
Kristdemokraterna		36	59		100
Centerpartiet	4	29	67		100
Folkpartiet	4	15	81		100
Miljöpartiet	5	9	86		100
Samtliga	8	24	68		100
<i>Antal svarande</i> 13	38	108	159		

Kommentar: Svarepersonerna ombads ta ställning till följande påstående: "Hur ser Du på följande förslag till ändringar av personvalssystemet? /Offentlig redovisning av kampanjmedel."

Inom samtliga partier finns en överväldigande stark uppslutning bakom kravet på offentlighet: 92 procent av de svarande förordar en sådan. Ett visst motstånd finns emellertid inom moderaterna där 22 procent av de svarande inte ser offentlig redovisning av kampanjmedel som angelägen. Men drygt tre fjärdedelar av de moderata ombudsmännen menar

samtidigt att en offentlig redovisning ärt eftersträvansvärd. Och totalt sett är det drygt två tredjedelar som ser en sådan som mycket angelägen.

Ännu ”ingen ko på isen”?

Sverige saknar i stort sett lagstiftning som reglerar hur partier och kandidater skall hantera finansieringsfrågorna. Inte heller finns något kontrollinstrument som övervakar att de regler som trots allt finns efterföljs. De svenska partierna har inte, som normalt är i de flesta andra länder, skyldighet att offentligt redovisa sina ekonomiska förhållanden. I stället har partierna själva tagit på sig ansvaret för en etisk kontroll. Denna policy som utvecklades under början av 1900-talet lever kvar trots att dagens politiska villkor är starkt förändrade. I en internationell jämförelse är situationen tämligen unik.

Inför 1998 års personval upprättade samtliga partier rekommendationer för hur kandidater och regionala partiorganisationer skulle hantera kampanjfinansieringen i valet. Variationerna mellan partierna i fråga om synen på kandidaternas frihet att själva ta ansvar för finansieringen var betydande. Partiernas inställning till personval tycks i hög grad ha påverkat utformningen av reglerna. Även de regionala partiorganisationerna fick en viktig roll i tillämpningen och övervakningen av reglerna.

Resultaten i denna studie visar på en försiktig start för personvalskampanjer i det svenska riksdagsvalet 1998. Förhållandevis få bedrev egna kampanjer. I nästan 80 procent av fallen låg kostnaderna under 25.000 kronor per kandidat, endast 2 procent av kampanjerna översteg 150.000 kronor. De relativt låga nivåerna torde ha att göra med den allmänt avvaktande inställningen till reformen och att många socialdemokratiska kandidater avstod från att driva egna kampanjer. Med fler socialdemokratiska kandidater i personvalskampanjerna skulle det sannolikt blivit fler kampanjer även inom andra partier.

Partiorganisationernas ekonomiska stöd till kandidaternas personvalskampanjer varierade kraftigt. Totalt 36 av de 160 distrikten/förbunden har betalat ut 1,7 miljoner kronor till kampanjerna; en summa som således exkluderar olika materiella förmåner som partierna ställt upp med. I vissa fall förekom externa bidrag från närstående organisationer, men vanligast förekommande var att kandidaterna själva med egna medel finansierade delar av sin kampanj. Bidrag från företag har förekommit i några enstaka fall.

I ett personval med kandidater som bedriver egna personvalskampanjer ökar exponeringen för olika intressen. Man kan på goda

grunder anta att det är intressen som gärna vill skapa personliga relationer och genom sina bidrag söka få vissa utfästelser eller förpliktelser kopplade till bidragen. Undersökningen visar att partiombudsmännen är inställda på att pengar kommer att öka i betydelse. Trettio procent är benägna att tro på att korrruptionen kommer att öka medan den stora majoriteten ser detta som mindre sannolikt eller inte alls sannolikt. På en allmän fråga om behovet av reglering av personvalskampanjerna angav en klar majoritet att reglering var angelägen. Däremot var inställningen till lagstiftning något mer tveksam.

I Sverige har partierna i riksdagen sedan länge haft en frivillig överenskommelse att kunna visa sina ekonomiska redogörelser från riksorganisationerna vid förfrågan, däremot finns ingen lag som ålägger partierna att inkomma till någon myndighet med uppgifter. Det är mot den bakgrunden av särskilt intresse att notera den utomordentligt breda uppslutningen bakom kravet på offentlig redovisning av kampanjmedel bland de tillfrågade partiföreträdarna – inte mindre än två tredjedelar förordade detta. Det kan också tilläggas att en allt viktigare hörnsten i parti- och kandidatfinansiering runt om i den demokratiska världen är öppenhet; en målsättning som kopplas till offentliggörande av framförallt partiernas inkomster och utgifter.

Slutsatsen av denna undersökning är att premiären för personval till riksdagen ur finansieringssynvinkel var modest och försiktig. Ännu har inte några oegentligheter uppdagats. Av de förhållandevis få kandidater som har bedrivit personvalskampanj är det ytterst få som kunnat uppvisa några kampanjkostnader i närheten av vad som med rimliga mått skulle kunna benämnas som höga. Det är "barfotakampanjer" som vid en sammantagen bedömning dominerar bilden av det första personvalet.

Det saknas emellertid inte anledning till oro. Partiorganisationernas kontroll tycks inte vara fullständig. Och farhågorna om vad det nya valsystemet kan tänkas innebära på sikt kvarstår. En reklamkonsult som intervjuades i TV-programmets "Reportrarna" under valrörelsen 1998 (i september) menade sålunda att de pågående personvalskampanjerna överlag var amatörmässigt skötta och han antydde i det avseendet beredskap för att i framtiden vara behjälplig; för en miljon kronor ansåg sig konsulten kunna leverera en riksdagsplats för vilken kandidat som helst.

Att det nya personvalssystemet öppnar dörren för just den typ av valkampanjer, som vissa förhoppningsfulla reklamkonsulter kanske drömmer om, ter sig säkert motbjudande för många. Skulle det bli så att pengar och andra resurser på ett mycket påtagligt sätt avgör vilka som blir valda kommer personvalsreformen med all sannolikhet att förlora i

legitimitet. De begränsade erfarenheterna så här långt tyder knappast på att en sådan utveckling väntar bakom hörnet. Även om personifieringen inom politiken ökat är det svenska politiska systemet alltså particentrerat. Men om/när personvalet blivit en mer etablerad institution i vårt politiska system, och den tveågsna och famlande hållningen till personval som hittills präglat partierna och kandidaterna ger vika, kan gränserna för vad som är tillåtet komma att vidgas. Högt arvoderade politiska konsulter kan i så fall bli personvalsystemets vinnare.

Källor och litteratur

Allmänna riktlinjer inför personval antagna av partistyrelsen vid sammanträde 1997-10-27. Moderata samlingspartiets Riksorganisation.

Kristdemokraternas personvalskommitté, 1997-03-04.

Personval 1998. En rapport från socialdemokraterna.

Parti och person. Centerpartiet och personval. Mars 1997.

Partistyrelseprotokoll 1997-11-27. Miljöpartiet.

Riktlinjer för personval antagna av folkpartiet liberalernas partistyrelse den 23 maj 1997.

Vänsterpartiet om personval. November 1997.

Austin-Smith, D., "Campaign Contribution and Access". *American Political Science Review*. Vol. 89. No 3, 1995 .

Bäck, M. & Möller, T., *Partier och organisationer*. Fjärde uppl. Stockholm: Publica, 1997.

Gidlund, G., *Partistöd*. Lund: Liber förlag, 1983.

Gidlund, G., "Regulation of Party Finance in Sweden", i Alexander, H. & Shiratori, R. (eds.), *Comparative Political Finance Among Democracies*. Oxford: Westview Press, 1994.

Glasgow, G., "Strategic Distribution of Party Resources". Working paper. California Institute of Technology, Pasadena, 1998.

Jacobson, G, *The Politics of Congressional Elections*. New York: Harper Collins, 1992.

Kenny, C. & Mc Burnett, M., "Upp Close and Personal Campaign Contact and Candidate Spending in U.S. House Elections". *Political Research Quarterly*. Vol. 50. No 1, 1997.

Leijonhufvud, M., "Korrution och partifinanser". *Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet*, 1989-1999.

Ds 1994:31. *Det offentliga stödet till partierna – Inriktning och omfattning*. ESO.

Prop. 1996/97:70.

SOU 1951:56.

DN 1998-08-01.

SvD 1999-04-12

Minskad particentrering och vitaliserad demokrati? Partiernas nominerings- och kampanjarbete

Tommy Möller

Modern demokrati brukar beskrivas som folkligt styre via partier (Blondel 1978; Katz 1980).¹ Den svenska politiska demokratin kan dock karakteriseras som ovanligt particentrerad (Bäck & Möller 1997, s. 30 ff). Det har varit partier väljarna röstat på, inte kandidater. En viss möjlighet att i samband med röstningen ge uttryck för personpreferens kan i och för sig sägas ha funnits tidigare i och med rätten att stryka kandidater. Men denna rätt har enbart varit av negativ karaktär, och därtill har den använts ytterst sparsamt. Det har varit partiernas ensak och privilegium att utse kandidater till de folkvalda församlingarna.

Particentreringen är inte minst avläsbar inom valforskningen: samtidigt som väljarna blivit alltmer välinformerade om partiernas ståndpunkter och handlande har kandidat-känndomen varit anmärkningsvärt låg.²

Denna uppsats handlar om hur det ökade personvalsinslaget i valsyste-met påverkat partiernas arbete inför och under valkampanjen 1998. Det finns goda skäl att förvänta sig att det nya valsyste-met på sikt bidrar till att minska particentreringen åtminstone i tre avseenden.

¹ Denna uppsats bygger på material från en enkät till de regionala parti-organisationerna. Av de sammanlagt 186 distrikten/förbunden har 162 besvarat enkäten, vilket motsvarar en svarsfrekvens på 86 procent. Enkäten har riktats till chefsombudsmännen (motsvarande). In några fall har dessa överlåtit till någon annan ombudsman (motsvarande) att besvara enkäten. Svarsfrekvensen partivis ser ut på följande sätt: folkpartiet 96 procent, moderaterna 93 procent, vänsterpartiet 87 procent, miljöpartiet 85 procent, centerpartiet 83 procent, socialdemokraterna och kristdemokraterna 81,5 procent. Ett stort tack till Andreas Duit, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms Universitet, som på ett förtjänstfullt sätt varit assistent i detta forskningsprojekt.

² Se vidare Sören Holmbergs uppsats "Väljare personkryssar" i denna bok. Som Holmberg visar har dock inte kandidat-känndomen ökat bland väljarna i 1998 års val, trots införandet av personvalsmöjlighet.

(1) När det nu blivit möjligt för väljarna att underkänna partiernas rangordning kan partiernas interna beslutsprocesser komma att påverkas, inte minst när det gäller nomineringsarbetet. En maktförskjutning från partierna till väljarna framstår inte som orimlig.³ Det finns därmed en risk att partiernas möjligheter att jämka samman preferenser försvåras. Ty om – eller snarare när – personvalssystemet sätter mer tydliga spår i den politiska kulturen kommer sannolikt dels antalet personvalda ledamöter att bli betydligt fler, och dels kommer dessa personvalda ledamöter, åtminstone på sikt, att känna en starkare lojalitet med väljarna (i den egna valkretsen) jämfört med hur det varit i det gamla systemet. I förlängningen av en sådan utveckling skymtar konturerna av den gamla förtroendemansrollen. Partiloyaliteten kan således komma att minska.⁴ En sådan utveckling undergräver partiernas möjligheter att fungera som samordningsinstrument i den politiska beslutsprocessen; den s.k. *aggregeringsfunktionen* försvåras om partisammanhållningen minskar.

(2) För det andra påverkas sannolikt också nomineringsarbetet och därmed *rekryteringsfunktionen* i och med att partiernas möjligheter att kontrollera vilka kandidater som blir valda minskar. Med det gamla systemet var detta tämligen enkelt. När kandidatlistorna väl var fastställda fungerade dessa som turordningslistor. Kandidater som placerats på valbara platser kunde redan efter nomineringsmötet vara säkra på att komma in i riksdagen, såvida deras parti inte råkade ut för ett oväntat valbakslag. Med det nya personvalsinslaget gäller inte detta längre, åtminstone inte på samma självklara sätt som tidigare. Nu har väljarna ett ord med i laget. Även kandidater som är placerade långt

³ Ett antal ledamöter i de folkvalda församlingarna har i och med 1998 års val blivit invalda på personröster. Redan vid det första personvalet blev ungefär var fjärde riksdagsledamot (sammanlagt 87 ledamöter) invalda med sådana; i tolv fall skulle kandidaterna inte blivit invalda om partiernas listrangordningar gällt. Ytterligare en riksdagsledamot, Anders Karlsson (s) i Skåne västra valkrets, blev invald som en följd av det nya valsystemet. Karlsson stod visserligen på valbar plats, och hade inte blivit invald om han inte själv passerat 8-procentspärren. Han passerades på listan av Kent Härstedt, som stod längre ned på listan, men fick alltså själv tillräckligt många personröster.

⁴ Se Esaiasson, P. & Holmberg, S., *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. (Aldershot: Dartmouth, 1996), s. 51 ff, för en analys av hur riksdagsledamöterna uppfattar sina representationsroller. Mindre än var tredje ledamot uppfattade sig vid mitten av 1980-talet vara "förtroendeman" i den meningen att de följer den egna övertygelsen även då denna kommer i konflikt med partilinjen. Partiskillnaderna var dock betydande. Inom folkpartiet uppfattade de flesta sig som förtroendemän.

ned på listorna, på vad som i det gamla systemet kallades ”icke valbar plats”, kan numera bli valda. För partierna betyder detta att nomineringsprocessen ökar i betydelse i ett viktigt avseende. Tidigare kunde kandidater som av olika skäl uppfattades som besvärliga, eller helt enkelt mindre lämpliga att vara riksdagsledamöter, placeras långt ned på listorna. Nu riskerar man att få in dessa i riksdagen, om de finns med på listorna.

(3) För det tredje påverkas också slutligen – detta är i alla fall intentionen bakom reformen – *kanalfunktionen*. Politiska partier fungerar i den representativa demokratin som länkar mellan medborgarna och de styrande. De kanaliserar opinioner och de förankrar och legitimerar politiska beslut. Det folkliga inflytandet i politiken via partierna har emellertid minskat. Medborgarna vänder sig bort från partierna. I diskussionen om demokratins problem spelar den s.k. partikrisen en central roll; kanalerna sägs ha slammat igen (Gilljam & Möller 1996). Genom att ge möjlighet till personröstning skall väljarnas inflytande över de folkvalda församlingarnas sammansättning öka, är tanken. Förväntningar finns också på indirekta vitaliserings-effekter till gagn för demokratin: genom att kandidaterna nu givits ett starkare incitament att engagera sig mer aktivt i valkampanjerna, och fler och kanske därtill mer motiverade kandidater därmed kan komma att möta väljarna, kan kanske den sedan lång tid tillbaka växande misstron mot politiker bromsas upp. Men då delvis till priset av en ökad personifiering.

Det är många ”om” och ”kan”. Men sammantaget *kan* alltså det nya personvalsinslaget leda till att partiernas ställning eroderar *om* en mer *personcentrerad* politisk kultur etablerar sig i svensk politik. Detta är i så fall en oönskad konsekvens. Lagstiftarens uttryckliga ambition är att det reformerade valsystemet *inte* skall undergräva partiernas roll i den representativa demokratin. Svenska val skall även i fortsättningen vara partival, men *inom ramen* för detta partival skall det finnas möjlighet – för de som så önskar – att personrösta. Avsikten är att fördjupa demokratin. Balansgången är inte alldeles enkel. Kritiker, som vill ha ett starkare personvalsinslag, menar att personvalsinslaget i det nya valsystemet är en halvmesyra och att detta inte kommer att leda till den önskvärda demokrativitaliseringen (se Johansson & Möller 1998 för en genomgång av kritiken).

Den första frågan som behandlas i denna uppsats gäller alltså personvalets implikationer för partiväsendet så här långt: *minskar particentreringen?* Närmare bestämt frågar vi oss (i) hur sammanhållningen inom partierna påverkats, (ii) hur maktförhållandena inom partierna påverkats, samt (iii) hur den av lagstiftaren eftersträfvade balansen mellan person- och partival utfallit. Den andra frågan gäller

konsekvenserna för demokratin i stort: *bidrar personvalet till en vitaliserad demokrati?* Hur ser potentialen ut? Först behandlas nomineringsprocessen, därefter själva valkampanjen. Avslutningsvis analyseras resultaten i ljuset av de olika funktioner som partier har att fullgöra i en representativ demokrati. I det sammanhanget riktas också uppmärksamheten mot svarspersonernas föreställningar om vad personvalssystemet *på sikt* kan komma att innebära.

Ombudsmännen och personvalet

Allra först kan det finnas anledning att belysa partiföreträdarnas allmänna inställning till det nya valsystemet. Detta system bär – som brukligt är inom konstitutionell politik – kompromissens prägel. Som nyss konstaterades är grundtanken i det nya valsystemet att *kombinera* partiröstning med personröstning, men där *tonvikten* ligger på partivalet. Att framförallt nivåerna på de olika personvalsspärrarna är resultatet av en kompromiss är sålunda uppenbart och väl känt. Meningarna går dock isär om det nya systemets förutsättningar. Kommer det överhuvudtaget att innebära några förändringar i förhållande till det tidigare systemet? Medan personvalsanhängare som är kritiska till det enligt deras mening alltför harmlösa personvalsinslaget tycks vara benägna att svara nej på denna fråga, fruktar andra, som är uttalat kritiska till all form av personval, att det nya valsystemet bär med sig oönskade konsekvenser som kändisfixering, personifiering på bekostnad av sakpolitik, samt att pengarnas betydelse ökar. Det är rimligt att förvänta sig att dessa åsiktsskillnader avspeglar sig i materialet och därför finns anledning att inledningsvis fixera svarspersonernas allmänna inställning till personvalet.

Tabell 1. Allmän inställning till personvals-systemet (procent).

Det är värt att erinra om det faktum att enkäten besvarades strax efter valet 1998. Ombudsmännen – som ju var de aktörer som befann sig i valkampanjens verkliga epicentrum – hade således en *verklighet* att relatera till när de besvarade frågorna. Som centrala aktörer hade de med egna ögon själva fått uppleva det nya valsystemet i praktiken. De har haft möjlighet att se i vilken utsträckning som såväl positiva som negativa förväntningar infriats eller kommit på skam. Dock är det inte fråga om någon utvärdering. Vad som frågas efter är deras allmänna principiella inställning till personvalet.

Vad som emellertid är slående är hur väl ombudsmännens åsikter återspeglar de egna partiernas positioner. Störst entusiasm inför det nya systemet finns inom centerpartiet och folkpartiet, minst entusiasm finns inom vänsterpartiet. Inte någon av de vänsterpartister som besvarade enkäten anser att systemet är bra. Inom socialdemokratin överväger en positiv inställning. Inom miljöpartiet går åsikterna starkt isär, även om det finns en svag positiv övervikt. På det hela taget är ombudsmännen – partiernas organisatoriska nyckelpersoner – förhållandevis positiva: 63 procent anser att systemet är bra; endast 26 procent är kritiska.

Nomineringsprocessen

Enligt vår hypotes riskerar partiernas kontroll över vilka kandidater som blir invalda att minska. För partierna kan en sådan utveckling öppna för ett mardrömsscenario. Om olämpliga eller illojala kandidater väljs in i de politiska församlingarna försvåras det interna partiarbetet.

Motsättningar med sådana proportioner att partiernas sammanhållning allvarligt äventyras kan uppkomma. För att undvika detta kan partierna antas blir mer benägna att skärpa kontrollen i nomineringsfasen. Eftersom vi saknar data som möjliggör en longitudinell analys finns det inte några möjligheter att utsätta hypotesen för en fullödig granskning. Vi kan i princip endast studera 1998 års nomineringsprocesser. Dock kan också *föreställningar* om förändringar till följd av det nya valsystemet studeras.

Konflikter vid nomineringen

Vissa tecken finns på att nomineringsprocessen blivit mer konfliktfylld till följd av det nya valsystemet. I två fall beskrivs omfattande interna motsättningar om listordningen. I båda fallen anses dessa motsättningar ha sin grund i den institutionella förändring som personvalsreformen innebar. I ett av fall blev en kandidat inte upptagen på listan alls, eftersom det ansågs ”*allmänt känt*” att vederbörande ”*bara arbetade för egen sak och inte för partiet*”. Det andra fallet tycks ha varit av liknande slag vad gäller konfliktens karaktär, men i motsats till det förra fallet upptogs den oönskade kandidaten på listan, om än långt ned. Vid de uppföljande telefonintervjuer som gjorts i anslutning till dessa principiellt intressanta fall visade det sig att stormiga nomineringsmöten, efterföljande utträdeshot och skadlig massmedial uppmärksamhet kännetecknade båda fallen.

I enkätmaterialen återfinns alltså bara två riktigt tydliga fall av interna motsättningar i nomineringsprocessen som ombudsmännen direkt är beredda att relatera till personvalssystemet. Detta är emellertid känsliga frågor och mörkertalet är sannolikt betydande. Bortfallsanalysen visar att det finns flera regionala partiorganisationer, där kända fall av interna motsättningar funnits, som inte svarat på enkäten.⁵

Huruvida motsättningarna i nomineringsprocesserna ökade eller minskade inför 1998 års val vet vi alltså inte. Någon förändringsanalys kan inte genomföras. Även i det tidigare systemet förekom naturligtvis konflikter. Delvis torde dock dessa ha varit av ett annat slag. Listord-

⁵ Belysande i sammanhanget är att fel person i databasen vid ett tillfälle ringdes upp i anslutning till att de uppföljande telefonintervjuerna genomfördes – en person som i enkäten *inte* angivit förekomsten av konflikt. Trots detta rapporterade intervjupersonen vid denna intervju utförligt om en omfattande intern konflikt i samband med nomineringsprocessen – en konflikt han i enkäten alltså förtigit. Konfliktincidenter av större och mindre slag under nomineringsprocessen har således förekommit förmodligen i avsevärt större utsträckning än vad som framgår av enkätresultatet.

ningen var mer avgörande innan personvalsmöjligheten infördes. Men partiernas kontrollmöjligheter var också bättre. Oavsett listplacering är med det nya systemet alla kandidater att betrakta som potentiella riksdagsledamöter.

Förekomsten av voteringar vid partiernas nomineringsmöten kan ge en allmän bild av konfliktnivån inför 1998 års val. I drygt hälften av de regionala partiorganisationerna förekom voteringar. Ett parti skiljer ut sig: socialdemokraterna voterade mer sällan än de övriga partierna.

Tabell 2. Förekomst av votering vid fastställandet av riksdagslista (procent).

Parti	Ja
Socialdemokraterna	33
Moderaterna	52
Vänsterpartiet	32
Kristdemokraterna	67
Centerpartiet	44
Folkpartiet	60
Miljöpartiet	43
Samtliga	52
Antal svarande	159

Ett högt antal voteringar är rent definitionsmässigt ett tecken på intern missämja. Om det förelegat enighet om listordningen skulle naturligtvis inte voteringar ha ägt rum. Vad denna missämja består i annat än att det rör sig om oenighet vilken inbördes ordning kandidaterna skall ha – och *möjligen* i vad mån som vissa överhuvudtaget skall få vara kandidater och stå med på listan – vet vi inte med säkerhet. (Oenigheten om listordningen *kan* också handla om politiska meningsmotsättningar.) Svarspersonerna uppmanades att i ett öppet svarsalternativ motivera vilken typ av oenighet som låg bakom voteringen. Alltför få gjorde dock det för att några säkra slutsatser skall vara möjliga att dra. Precis som i det gamla systemet tycks det emellertid huvudsakligen handla om vilka kandidater som skall stå på de valbara platserna. Men en oro finns samtidigt om vad det nya systemet innebär: ”Förr kunde man alltid placera mindre lämpade kandidater långt ned på listorna. I framtiden måste partiet ta ett helhetsansvar för hela listan”, skriver en socialdemokratisk ombudsman.

Att socialdemokraterna alltså är det parti som har den lägsta konfliktnivån kan sammanhånga med partiets storlek. Åtminstone

teoretiskt sett är det lättare att undvika konflikt om det finns många valbara platser att fördela med hänsyn till bostadsort, ålder, könstillhörighet och andra variabler som i sammanhanget uppfattas som relevanta.

Sammanlagt 4 733 personer kandiderade till de 349 platserna riksdagen i 1998 års val. Långtifrån alla *potentiella* kandidater blir emellertid kandidater; sällningen är på vissa håll hård. Av tabell 3 framgår att det framförallt är de båda stora partierna – socialdemokraterna och moderaterna – som sällar bort potentiella kandidater. Återigen är det troligt att storleksfaktorn är betydelsefull, men här på ett annorlunda sätt. Ju större partiet är, och ju större rekryteringsunderlaget är till de begränsade antalet platser som finns på listan, desto större restriktivitet blir det fråga om vid nomineringen.

Tabell 3. Har alla personer som önskat kandidera till riksdagen fått en plats på listan? (Procent)

Parti	Ja
Socialdemokraterna	32
Moderaterna	30
Vänsterpartiet	84
Kristdemokraterna	75
Centerpartiet	54
Folkpartiet	77
Miljöpartiet	71
Samtliga	59
<i>Antal svarande</i>	<i>159</i>

Om partierna är bekymrade över att mindre lämpliga kandidater skall kunna bli invalda är det sannolikt att de på olika sätt försöker avföra sådana kandidater. Detta kan ske innan nomineringsmötet eller på mötet. Det senare torde vara vanligast eftersom det finns förslagsrätt och det således finns möjligheter att åtminstone *föreslå* misshagliga personer som kandidater. En negativ korrelation mellan voteringsbenägenhet och benägenhet att låta alla som vill kandidera stå med på listan kan således förväntas, om nu det nya valsystemet ger upphov till en ökad restriktivitet från partiernas sida när det gäller att lämna plats åt mindre önskvärda personer på listorna.

Det finns dock ett svagt positivt samband ($r = .21$, signifikant på 99 %-nivån) som i motsats till detta antagande visar att förekomsten av voteringar i första hand är kopplat till listor där alla som ville kandidera

fick plats. Omröstningarna tycks alltså inte gälla sådana fall där det handlar om att utestänga oönskade kandidater från att stå på listan utan snarare då det varit fråga om att fastställa ordningsföljden mellan kandidaterna. Det tycks med andra ord finnas ett stöd för att den typen av konflikter som var vanligt förekommande under det gamla valsystemet alljämt dominerar nomineringsprocesserna. Den oenighet som finns handlar i allt väsentligt om *rangordningen* av kandidater, inte *om* personer alls skall stå på listan.

En fråga som ombudsmännen fick besvara var huruvida det förekommit problem i form av att kandidater, som i något avseende ansågs vara mindre lämpliga att representera partiet i riksdagen, *på grund av* personvalsinslaget fick möjlighet att nå en riksdagsplats i den valkrets som de är verksamma i. Åtta respondenter uppger att detta blivit fallet. I samband med de uppföljande telefonintervjuerna framgick det emellertid att frågan missförstods av två kristdemokrater, som när de svarat ja åsyftat en kandidat från en annan valkrets än den egna (som sedermera invaldes i riksdagen). Men faktum kvarstår: sex av de riksdagsledamöter som invaldes i 1998 års val anses av ombudsmännen i deras egna valkretsar dels vara mindre lämpliga att representera partiet, dels ha kommit in i riksdagen som en följd av det nya valsystemet.

Hur ser ombudsmännen på den långsiktiga risken för att olämpliga kandidater kommer in i riksdagen som en konsekvens av valsystemet? Som framgår av tabell 4 tror sammanlagt 40 procent att detta scenario är sannolikt. Mest pessimistiska är vänsterpartiets ombudsmän: 69 procent av dessa ser denna utveckling som sannolik. Även inom miljöpartiet och kristdemokraterna var det en majoritet som gav uttryck åt denna bedömning. Noterbart är vidare att hela 41 procent inom moderaterna, som är ett av de partier som hårdast drivit kravet på personval, svarar instämmande. Inom socialdemokraterna är andelen pessimister bara hälften så stor. Minst pessimistiska är dock centerombudsmännen. Endast 12 procent av dem tror att mer "olämpliga" kandidater blir invalda. En av c-ombudsmännen uttrycker i den öppna frågan förvåning inför själva frågan: *"vad är en olämplig kandidat? Det är svenska folket som avgör vem de anser är lämpligast att representera dem!"*

Tabell 4. Andel som anser att risken för att fler olämpliga kandidater kommer att bli invalda som en konsekvens av personvalsinslaget (procent).

Parti	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mycket Sannolikt	Summa procent
Socialdemokraterna	80	20	0	100
Moderaterna	59	37	4	100
Vänsterpartiet	31	58	11	100
Kristdemokraterna	50	46	4	100
Centerpartiet	88	8	4	100
Folkpartiet	61	31	89	100
Miljöpartiet	42	29	29	100
Samtliga	60	32	8	100
<i>Antal svarande</i>	<i>95</i>	<i>51</i>	<i>13</i>	<i>159</i>

Att partierna upplever det nya valsystemet som ett hot när det gäller att kunna kontrollera rekryteringen är alltså uppenbart. Detta framgår inte minst av de öppna svaren. Några kristdemokrater antyder också att man redan i detta val ställdes inför en ny situation, där *"mindre lämpliga kandidater som har åsikter i vissa frågor som inte överensstämmer till fullo med partiets"* ställdes åt sidan vid nomineringsprocessen. I ett annat fall (kd) säger ombudsmannen att åtgärder *"borde vidtagits"* mot en speciell kandidat, med tanke på att det nya valsystemet möjliggör för kandidaterna att bli valda trots en placering långt nedanför *"valbar"* plats.

Kandidatförsäkringar

Ett sätt för partierna att kontrollera kandidaterna är att avkräva en lojalitetsförsäkran. Sådana sker i regel som en formalitet i anslutning till att kandidaterna skriftligen accepterar nomineringen. Dessa försäkringar varierar i konktion och omfattning, men har genomgående som kännetecken att kandidaterna förklarar sig beredda att följa partilinjen.

I en majoritet av distrikten/förbunden (55 procent) fanns kandidatförsäkringar. Vanligast var att dessa utformats på regional nivå. Men här finns skillnader mellan partierna: inom centerpartiet och moderaterna dominerar regionalt utformade kandidatförsäkringar kraftigt medan det inom framförallt vänsterpartiet tvärtom är de centralt utformade kandidatförsäkringarna som tillämpas. De två partier som dock skiljer ut sig mest när det gäller förekomsten av kandidatförsäkringar är kristdemokraterna och miljöpartiet. Inom dessa båda partier var det

ytterst sällsynt att kandidaterna skrev under lojalitetsförsäkringar (89 respektive 79 procent av de regionala partiorganisationerna avstod från att utfärda eller tillämpa sådana). I de fall där detta ändå skedde antogs inte några särskilda regionala regler utan man nöjde sig med att tillämpa de regler som utformats på central nivå.

Tabell 5. Förekomst av lojalitetsförsäkran (procent).

Parti	Nej	Ja: regionala	Ja: centrala	Summa procent
Socialdemokraterna	27	65	15	100
Moderaterna	23	65	12	100
Vänsterpartiet	50	12	38	100
Kristdemokraterna	89	0	11	100
Centerpartiet	14	77	9	100
Folkpartiet	50	27	23	100
Miljöpartiet	79	0	21	100
Samtliga	45	37	18	100
<i>Antal svarande</i>	68	56	26	150

Rekryteringsgrunder

I debatten om det nya valsystemet har det från personvalskritikernas sida uttryckts oro för att rekryteringen till de politiska uppdragen kan komma att förändras. Mer ovidkommande faktorer som kändisskap och medieskicklighet befaras bli mer betydelsefulla som en konsekvens av det ökade personvalsinslaget. Ännu är det givetvis för tidigt att bedöma rimligheten i argumentet. Några data som möjliggör en förändringsanalys finns inte heller när det gäller denna aspekt. Däremot finns data om vilka kandidategenskaper som *enligt partiombudsmännen* hade betydelse för nomineringen 1998. Genom att jämföra dessa data med de föreställningar som finns om personvalets konsekvenser vad gäller kandidaternas rekryteringsgrunder kan vi åtminstone bilda oss en tentativ uppfattning om eventuella tendenser.

Tabell 6. Betydelsen av olika kandidatgenskaper för nomineringen (skattningar).

Kandidatgenskap	Antal svarande	Medeltal	Standardavvikelse
Kompetens	155	3,4	0,69
Erfarenhet av politiskt arbete	156	3,4	0,65
Innehav av riksdagsplats	149	2,8	1,19
Stark regional profil	152	2,7	0,86
Känt namn	155	2,6	0,89
Innehav av partiuppdrag lokalt/regionalt	153	2,6	0,89
Underrepresenterat kön	154	2,5	0,87
Medieskicklighet	154	2,4	0,74
Ungdomskandidat	152	2,4	0,83
Karisma/utstrålning	151	2,3	0,82
Invandrarbakgrund	147	2,0	0,77
Pensionärskandidat	153	2,0	0,70
Ankn. till annan organisation	150	1,8	0,72
Möjlighet att finansiera egen kampanj	153	1,0	0,29

Kommentar: Den fråga som ställdes var följande: "I vilken utsträckning har nedanstående egenskaper hos kandidater haft betydelse för kandidaternas möjligheter att bli nominerade till riksdagslistan?" Skalan löper från "Mycket stor betydelse" (= 4) till "Mycket liten betydelse" (= 1).

I tabell 6 redovisas medelskattningar. Med alla reservationer för hur man inom partierna tidigare bedömt de olika egenskaper som här räknas upp kan vi konstatera att det är kandidatgenskaper som framstår som ganska traditionella som dominerar. Egenskaper som på ett tydligt sätt är mer kopplade till personval kommer långt ner på listan. En närmare granskning visar att vissa skillnader finns mellan partierna.

Inom samtliga partier framhålls vikten av kompetens. Detta är alltså genomgående det dominerande kriteriet vid rekryteringen. Några skillnader av betydelse förekommer inte. *Erfarenhet av politiskt arbete* är en annan faktor som betonas av många, dock allra hårdast av de socialdemokratiska svarspersonerna. *Medieskicklighet* framhålls av fyra partier (fp, mp, m och kd) som en betydelsefull egenskap vid nomineringen. Framförallt inom socialdemokraterna och vänsterpartiet resonerar man här annorlunda: 86 procent av socialdemokraternas och 78 procent av vänsterpartiets ombudsmän anser inte att medieskick-

lighet är en betydelsefull faktor som man bör ta hänsyn till vid nomineringen. En majoritet (56 procent) av centerpartiets ombudsmän gör samma bedömning. Men i övriga partier framhålls däremot denna egenskap som betydelsefull, allra mest inom folkpartiet (66 procent) och miljöpartiet (65 procent).

Kristdemokraterna är det enda parti som har en positiv övervikt när det gäller den kandidatenskap som på det mest utpräglade sättet kan sägas vara förknippat med personvalstanken: *karisma/utstrålning*. Knappt två tredjedelar (63 procent) av kristdemokraternas ombudsmän anser att detta är en betydelsefull egenskap som man har att ta hänsyn till vid nomineringen. Inom vänsterpartiet är det inte någon som anser detta.

Inom socialdemokratin är *erfarenhet av politiskt arbete* den i särklass viktigaste egenskapen. Partiet skiljer här ut sig från de övriga på ett markant sätt. Samtliga socialdemokrater anger erfarenhet som en viktig egenskap att beakta vid nomineringen; i drygt två tredjedelar av dessa fall menar man till och med att detta är en *mycket viktig egenskap*. Det är en dubbelt så hög andel som exempelvis kristdemokraterna uppvisar. Att kristdemokraterna i detta avseende lever som man lär också uppenbart; flera uppmärksammade har skett som illustrerar denna attityd till erfarenhet av politiskt arbete som en central faktor vid nomineringen.

Inom socialdemokratin är också *politisk förankring* viktig; innehav av förtroendeuppdrag på lokal och regional nivå tillmäts stor vikt vid nomineringen.

De egenskaper som tydligast kan sägas vara kopplade till personval är karisma, medieskicklighet, känt namn, möjlighet att finansiera egen kampanj.

De egenskaper som på motsvarande sätt kan sägas vara relaterade till det gamla partientrerade valsystemet är partiuppdrag, erfarenhet av politiskt arbete. Övriga kandidatenskaper kan betraktas som systemneutrala i den meningen att de är ungefär lika betydelsefulla i såväl det gamla som det nya valsystemet.

Tydliga skillnader finns alltså mellan de båda blocken i synen på vilka kandidatenskaper som är av betydelse vid kandidatnomineringen. Medan de borgerliga partierna – och i synnerhet då kristdemokraterna – betonar kandidatenskaper som kan sägas vara förknippade med personval betonar socialdemokraterna och vänsterpartiet, och i någon mån också miljöpartiet, egenskaper som på ett mer entydigt sätt kan sägas vara förknippade med det tidigare, partientrerade, valsystemet.

Sammantaget tycks inte premiären med det nya valsystemet ha inneburit några revolutionerande förändringar i synen på vilka

kandidategenskaper som är betydelsefulla när partierna nominerar. Sannolikt har traditionella kriterier som förankring inom partiorganisationen och erfarenhet av politiskt arbete även tidigare uppfattats som centrala vid nomineringsprocesserna.

Hur är då de olika kandidategenskaperna relaterade till varandra? En faktoranalys visar att det finns två dimensioner i materialet som sammanlagt förklarar 60 procent av variansen.

Tabell 7. Betydelsen av olika kandidategenskaper vid nomineringen (faktoranalys).

Egenskap	Dimensionering 1: Etablissemang	Dimensionering 2: Utmanar
Stark regional profil	.824	
Kompetens	.820	
Känt namn	.790	
Karisma/utstrålning	.780	
Erfarenhet av politiskt arbete	.772	
Medieskicklighet	.752	
Invandrarbakgrund		.882
Pensionärskandidat		.802
Ungdomskandidat		.739
Underrepresenterat kön		.635
Anknytning till annan organisation		.542
Innehav av riksdagsplats		
Innehav av partiuppdrag lokalt/regionalt	.319	
	.473	

Kommentar: Principalkomponentanalys med varimaxrotering.

Faktorladdningar lägre än .3 redovisas ej.

Den första dimensionen, som på egen hand förklarar 36 procent av variansen, kan beskrivas som en "etablissemangsdimension". Här finns av allt att döma de etablerade, professionella kandidaterna som antingen är riksdagsledamöter och dessutom/eller sitter på tunga uppdrag inom partiorganisationen. Den andra dimensionen förklarar 14 procent av variansen. Här är sociala faktorer och "anknytning till annan organisation" framträdande komponenter. Det tycks vara en "utmanardimension" vi här ser avteckna sig.

Valkampanjen

Ett framträdande motiv bakom reformeringen av valsystemet var alltså att det ökade personvalsinslaget skulle bidra till en vitalisering av demokratin. Kan några tendenser till en sådan skönjas? Den frågan skall besvaras genom att kandidaternas kampanjaktiviteter granskas. I första hand är det *omfattningen* av personvalskampanjerna som kartläggs. I sammanhanget uppmärksammas dock även hur det nya valsystemet inverkat på *formerna* för partiernas valkampanjer: finns tecken på att partierna lyckats förnya kampanjverksamheten? Slutligen undersöks i vad mån som partierna har fått svårare att samordna sina kampanjer i och med personvalsinslaget?

Hur många personvalskampanjer?

Det är oklart hur många personvalskampanjer som egentligen bedrevs under valrörelsen. Diskrepansen mellan de uppgifter som kandidaterna själva ger och den som ombudsmännen förmedlar är påfallande stor. I Martin Brothéns kandidatundersökning framgår att hälften av kandidaterna bedrev kampanj – enligt deras egna uppgifter. 21 procent av dem rentav på ett så ambitiöst sätt att kandidaterna själva var beredda att klassificera sina kampanjer som ”utpräglade personvalskampanjer”. Enligt ombudsmännen var det emellertid endast 12 procent av kandidaterna som bedrev personvalskampanj.

Att definiera en personvalskampanj är nu inte alldeles enkelt. Kandidater kan vara högaktiva *för partiets räkning* och sålunda vara starkt exponerade utan att de egentligen bedriver personkampanj; detta torde vara fallet med vänsterpartiets kandidater. I enkäten till de regionala partiorganisationerna definierades en personvalskampanj som en ”aktiv kampanj i syfte att erhålla personröster”.

I figur 1 framgår att sammanlagt 516 riksdagskandidater enligt de regionala partiorganisationernas bedömningar bedrev personvalskampanj. (Ett visst bortfall finns dock i undersökningen; 24 distrikt/förbund avstod från att delta i enkäten.)

Figur 1. Antalet kandidater som bedrev personvalskampanj i riksdagsvalet 1998. Ombudsmännens skattningar.

Vanligast med personvalskampanjer var det inom de båda partier som traditionellt sett kan sägas ha haft den mest positiva inställningen till personval – folkpartiet (141 st.) och moderaterna (134 st.). Inom vänsterpartiet genomfördes endast två personvalskampanjer.

Kampanjstöd

I eftervalsdebatten och i olika kommentarer om personvalet har det gjorts gällande att partierna visat ett svalt intresse när det gäller att uppmuntra och stödja kandidater till att bedriva personvalskampanj. Därmed skulle partierna ha motverkat personvalsreformens syfte (Gilljam 1999). Som framgår av tabell 8 är det dock vanligare att de regionala partiorganisationerna uppmanat kandidater att bedriva personvalskampanj än att de inte gjort det. I hälften av fallen har *samtliga* kandidater uppmanats att bedriva kampanj. Men faktum kvarstår: i nästan hälften av distrikten/förbunden har någon uppmaning ej utgått till *någon* kandidat.

Tabell 8. Har distrikten/förbunden uppmanat kandidaterna att bedriva

Parti	Nej	Ja, vissa kandidater	Ja, samtliga kandidater	Summa procent
Socialdemokraterna	62	24	14	100
Moderaterna	20	0	80	100
Vänsterpartiet	100	0	0	100
Kristdemokraterna	48	14	38	100
Centerpartiet	4	4	92	100
Folkpartiet	8	8	84	100
Miljöpartiet	100	0	0	100
Samtliga	46	7	47	100
<i>Antal svarande</i>	<i>72</i>	<i>11</i>	<i>74</i>	<i>157</i>

Skillnaderna mellan partierna är betydande. Föga överraskande är det inom de partier där det finns en mer reserverad inställning till personvalssystemet som det är ovanligast att kandidaterna uppmanats att bedriva kampanj. Inom vänsterpartiet och miljöpartiet har ingen kandidat uppmanats att bedriva personvalskampanj.

Tabell 9. Har kandidaterna erhållit någon form av stöd från distrikten/förbunden för att bedriva personvalskampanj? (Procent)

Parti	Nej, ingen har fått stöd	Ja, vissa kandidater har fått stöd	Ja, samtliga kandidater som bedrivit kampanj har fått stöd	Summa procent
Socialdemokraterna	37	47	16	100
Moderaterna	50	35	15	100
Vänsterpartiet	94	6	0	100
Kristdemokraterna	43	52	5	100
Centerpartiet	8	79	13	100
Folkpartiet	8	54	38	100
Miljöpartiet	95	0	0	100
Samtliga	45	42	13	100
<i>Antal svarande</i>	<i>69</i>	<i>64</i>	<i>21</i>	<i>154</i>

Samma mönster återfinns ifråga om stödet till personvalskandidater. Inom miljöpartiet har en enda kandidat åtnjutit stöd från partiorganisationen för att bedriva personvalskampanj. En vänsterpartist uppges ha erhållit stöd.

Vanligast är att stöd endast utgår till vissa kandidater. Partiernas bedömningar är av allt att döma att resurserna används bäst om de ges till toppkandidaterna. Dessa är måhända också mest motiverade när det

gäller att delta i valkampanjen. (Dessutom har partierna intresse av att listordningen gäller vid inval). Tydligast är tendensen till en sådan resurskoncentration hos de partier som i störst utsträckning uppmanade samtliga sina kandidater att bedriva personvalskampanj. Framförallt är det inom centerpartier, och i någon mån inom folkpartiet, som denna tendens är tydlig.

En närmare granskning av vilken typ av stöd kandidaterna erhöll av sina partiorganisationer visar att den vanligaste kampanjformen var att "tala på offentligt möte" följt av "broschyrer och flygblad". I genomsnitt var det 2,2 kandidater per parti i varje distrikt/förbund som bedrev personvalskampanj som med partiorganisationens bistånd talade på offentligt möte. Det är knappast någon imponerande siffra mot bakgrund av att det var det vanligaste kampanjaktiviteten med partiunderstöd. Inte heller är den näst vanligaste stödformen – hjälp med att producera och distribuera broschyrer och flygblad – särskilt omfattande: i genomsnitt var det endast 2,1 kandidater per parti och distrikt/förbund som bistods med sådant stöd.

Folkpartiet är inte bara det parti som hade flest personvalskandidater, utan tycks också vara det parti som dominerade inom de flesta områden när det gäller stöd till dessa kandidater från de regionala partiorganisationernas sida. Slående är den starka satsningen på Internet.

Vilka bedömningar ligger till grund när partierna – dvs. de partier som uppmanat sina kandidater att bedriva kampanj – ger stöd till en sådan kampanj? Vänsterpartiet och miljöpartiet har som tidigare konstaterats avstått från att uppmana kandidaterna att bedriva personkampanj; inom dessa partier förekommer med andra ord inte några partistödda personvalskampanjer. I tabell 10 visas hur olika kandidategenskaper värderas av ombudsmännen när det gäller att få möjlighet att bedriva personvalskampanj med stöd av partiorganisationen. Mönstret känns i stort sett igen från vilka kandidategenskaper som ansågs betydelsefulla i samband med nomineringsprocessen. Det är kompetens, politisk erfarenhet, känt namn och innehav av riksdagsplats som återkommer i skattningarna.

Tabell 10. Betydelsen av olika kandidategenskaper för partistödd personvalskampanj (skattningar).

Kandidategenskap	Antal svarande	Medeltal	Standardavvikelse
Kompetens	94	2,0	1,27
Erfarenhet av politiskt arbete	94	2,0	1,23
Känt namn	94	1,9	1,15
Innehav av riksdagsplats	95	1,8	1,18
Medieskicklighet	94	1,8	1,08
Stark regional profil	93	1,8	1,13
Karisma/utstrålning	93	1,7	1,05
Innehav av partiuppdrag lokalt/regionalt	94	1,7	1,05
Ungdomskandidat	95	1,6	0,90
Underrepresenterat kön	93	1,5	0,84
Pensionärskandidat	93	1,4	0,67
Invandrarbakgrund	92	1,3	0,66
Ankn. till annan organisation	92	1,3	0,64
Möjlighet att finansiera egen kampanj	92	1,2	0,51

I en fråga till ombudsmännen uppmanades dessa också att ange vilka egenskaper som kännetecknade de kandidater som bedrev personvalskampanj utan partistöd. Sammanlagt 123 kandidater gjorde detta. Vanligast var detta inom moderaterna (43 kandidater) och kristdemokraterna (35 kandidater). Även bland dessa är det kompetens och politisk erfarenhet som hamnar högst. Det tycks finnas en etablissemangsdimension i såväl nomineringsprocessen som i kampanjverksamheten. En faktoranalys styrker detta: förutom dessa båda egenskaper innehåller dock denna dimension typiskt personvalsrelaterade egenskaper som medieskicklighet och karisma/utstrålning. Utmärkande för de kandidater som bedrev kampanj utan stöd från partier är bland annat också att de tillhör ett underrepresenterat kön. Det är framförallt denna dimension som tydligt utkristalliserar sig i materialet; ensam förklarar den 64 procent av variansen.

Mer aktivitet?

Hur påverkades engagemanget totalt sett av det nya personvalsinslaget? Ombudsmännen uppmanades besvara denna fråga genom att bedöma huruvida engagemanget inom olika grupper påverkades av personvalsreformen. Skattningarna visar på en blygsam förändring. Bland

ungdomar, nya medlemmar och kvinnor anses en viss engagemang-sökning ha inträffat som ombudsmännen sätter i samband med personvalet.

Tabell 11. Förändring av engagemang i valrörelsen hos olika grupperingar inom partiet (partiorganisationens skattningar).

Grupper	Medeltal	Standardavvikelse
Ungdomar	3.6	.73
Nya medlemmar	3.4	.57
Kvinnor	3.3	.65
Regionala partiorg.	3.3	.60
Invandrare	3.2	.60
Pensionärer	3.2	.49

Kommentar: Tabellen baseras på svaren på följande fråga: "Hur har engagemanget i valrörelsen hos dessa kategorier inom partiet påverkats av personvalsreformen?". Svartalternativen löpte från "Mycket större engagemang än tidigare (= 5) till "Mycket mindre engagemang än tidigare" (= 1).

Av allt att döma är det i första hand i större distrikt med många personvalskandidater som en aktivitetsökning inträffat. Inom kristdemokraterna noteras en höjd aktivitetsnivå bland nya partimedlemmar och äldre kandidater, inom centerpartiet har på motsvarande sätt en aktivitetsökning inträffat bland exempelvis nya medlemmar, ungdomskandidater och kvinnor. Inom socialdemokratin uppfattas invandrarna ha aktiverat sig mer till följd av det nya personvalssystemet. I vänsterpartiets och miljöpartiets fall uppges inte några förändringar av aktivitetsnivån ha ägt rum som en konsekvens av det nya valsystemet.

Föreställningar om effekter

När svarspersonerna uppmanades att i olika avseenden bedöma utfallet av personvalssystemet i ett antal avseenden visade det sig föga förvånande att bedömningarna på ett tydligt sätt korresponderade mot deras allmänna inställning till personvalssystemet. Ju mer positivt inställd till personvalet man var, desto mer påtagliga och för demokratin välgörande effekter kunde man urskilja. Folkpartiets, moderaternas och centerpartiets representanter menade sålunda att kontakterna mellan väljare och kandidater förbättrats. Inom folkpartiet och moderaterna upplevdes det också som att det gått lättare än tidigare med att få ut budskapet genom att fler kandidater varit aktiva under

valkampanjen som en följd av personvalet. Inom folkpartiet och centerpartiet anses också formerna för kampanjarbetet har förnyats på ett positivt sätt som en direkt konsekvens av personvalsreformen.

Inom folkpartiet och i någon mån även centerpartiet moderaterna anser sig ombudsmännen också ha sett tydliga indikationer på att particentreringen minskat. Inom folkpartiet (och delvis även inom moderaterna) menade ombudsmännen att partiets roll i valrörelsen blev mindre medan de enskilda kandidaternas roll ökade jämfört med hur det var under det tidigare systemet. Centerombudsmännen menar att partiets budskap blev mindre enhetligt på grund av personvalssystemet.

Tydligast är alltså dessa tendenser till minskad particentrering inom folkpartiet. Fp-ombudsmännen menar dock även att valrörelsen, som en följd av personvalssystemet, kommit att präglas av konflikter mellan enskilda kandidater och den regionala partiorganisationen, och att kandidaternas partiloyalitet generellt sett försämrades. Även inom moderaterna finns en liknande problembild: konkurrensen mellan kandidaterna anses ha inneburit att de marknadsförde sig själva på bekostnad av andra av partiets kandidater.

Noterbart är avslutningsvis att det framförallt är i distrikt/förbund med många personvalskandidater som dessa effekter kan utläsas, vilket styrker den hypotes om minskad partisammanhållning som en följd av personvalssystemets införande som beskrevs inledningsvis.

Förväntningar om framtida effekter

Varken skeptikernas värsta farhågor eller tillskyndarnas tänkta förtjänster om vad det nya valsystemet kan komma att innebära för svensk politik kan sägas ha besannats i särskilt stor utsträckning i personvalspremiären. Men politiska kulturer tar tid att förändra, och den politiska kulturen är fortfarande i hög grad particentrerad.

Vilka bedömningar gör då ombudsmännen om framtiden? Vad kan personvalssystemet, om/när det får "sätta sig" och det i högre grad än i dag blir en etablerad institution i det politiska systemet, leda till?

Aggregeringsfunktionen

Om alltfler ledamöter blir invalda på personröster minskar kanske i längden deras lojalitet gentemot den egna partigruppen. En starkare lojalitet än den med den egna partiledningen kan uppkomma till väljarna i den egna valkretsen.

Tabell 12. Kommer kandidater som blivit invalda på personröster att bli mindre partiljala? (Procent)

Parti	<u>Kandidater invalda på personröster blir mindre partiljala?</u>			
	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mkt sannolikt	Summa procent
Socialdemokraterna	37	53	10	100
Moderaterna	70	26	4	100
Vänsterpartiet	35	35	30	100
Kristdemokraterna	60	35	5	100
Centerpartiet	88	12	0	100
Folkpartiet	50	46	4	100
Miljöpartiet	56	44	0	100
Samtliga	59	35	6	100
<i>Antal svarande</i>	89	53	19	152

De flesta finner dock en utveckling mot mer illojala ledamöter som osannolikt. Men de partivisa skillnaderna är betydande. Inom de partier som är allmänt positiva till personval finner ombudsmännen det mer osannolikt att partiljaliteten minskar. Nio av tio centerombudsmän och sju av tio moderatombudsmän tror inte att lojaliteten till partierna påverkas. Inom vänsterpartiet och socialdemokratin görs en annan bedömning.

Rent generellt tror emellertid de flesta (58 procent) att partiernas inflytande kommer att minska. Intressant att notera är emellertid att hela 65 procent av de socialdemokratiska ombudsmännen *inte* tror det. Inom vänsterpartiet tror däremot *alla* att partiernas inflytande kommer att minska som en följd av det nya valsystemet. 59 procent tror emellertid inte att partiljaliteten minskar (se tabell 13).

Tabell 13. Kommer partiernas inflytande att minska till följd av personvals-systemet? (Procent)

Parti	<u>Minskat inflytande för partierna?</u>			
	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mkt sannolikt	Summa procent
Socialdemokraterna	65	35	0	100
Moderaterna	44	48	8	100
Vänsterpartiet	0	94	6	100
Kristdemokraterna	57	38	5	100
Centerpartiet	44	56	0	100
Folkpartiet	31	54	15	100
Miljöpartiet	44	56	0	100
Samtliga	42	53	5	100
<i>Antal svarande</i>	<i>64</i>	<i>82</i>	<i>8</i>	<i>154</i>

Rekryteringsfunktionen

Vi har redan tidigare kunnat konstatera att de flesta (60 procent) inte tror att det nya vals-systemet kan leda till att kandidater, som i olika avseenden bedöms vara olämpliga att bli riksdagsledamöter, i ökad utsträckning blir valda. Men frågan är om detta är en hög eller låg andel. Att 40 procent upplever detta scenario som sannolikt kan ju å andra sidan anses anmärkningsvärt. Vad detta i så fall kan komma att få för konsekvenser för partiernas hantering av nomineringsprocesserna kan vi inte naturligtvis veta, men rimligen kommer behovet av kontroll att öka jämfört med hur läget har varit tidigare. Om olämpliga kandidater riskerar att bli valda är det högst rimligt att förvänta sig någon form av åtgärd från partiernas sida.

En annan utveckling som särskilt personvalskritikerna brukar peka på är den personifiering och kändisfixering som förväntas uppkomma. Vi har redan kunnat se hur personcentreringen anses ha ökat i 1998 års val som en följd av det nya vals-systemet. Kändisskap har inte varit någon nackdel vid nomineringarna eller när det gäller möjligheterna att bedriva personvalskampanj. Men någon dramatisk betydelse tycks detta med kändisskap ännu inte haft.

Hela 78 procent av de tillfrågade förväntar sig mer kändisfixering i framtiden. Allra tydligast är detta inom vänsterpartiet (100 procent) socialdemokraterna (95 procent) och miljöpartiet (94 procent). Men även inom det borgerliga lägret gör de flesta denna bedömning. Allra tydligast är detta inom kristdemokraterna.

Tabell 14. Leder personvalssystemet till att det blir mer kändisar i politiken? (Procent)

Parti	<u>Mer kändisar i politiken?</u>			
	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mkt sannolikt	Summa procent
Socialdemokraterna	5	80	15	100
Moderaterna	30	63	7	100
Vänsterpartiet	0	47	53	100
Kristdemokraterna	20	75	5	100
Centerpartiet	44	52	4	100
Folkpartiet	31	54	15	100
Miljöpartiet	6	61	33	100
Samtliga	22	61	17	100
<i>Antal svarande</i>	<i>33</i>	<i>94</i>	<i>26</i>	<i>153</i>

Kanalfunktionen

Hur kommer då slutligen den för demokratin så centrala länkrollen att påverkas av personvalssystemet på sikt? Här tycks entusiasmen vara påtagligt stark: 83 procent av ombudsmännen förväntar sig en bättre kontakt mellan väljare och valda.

Tabell 15. Leder personvalet till att kontakten mellan väljare och valda förbättras? (Procent)

Parti	<u>Bättre kontakt mellan väljare och valda?</u>			
	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mkt sannolikt	Summa procent
Socialdemokraterna	20	60	20	100
Moderaterna	7	45	48	100
Vänsterpartiet	72	18	0	100
Kristdemokraterna	0	76	24	100
Centerpartiet	0	50	50	100
Folkpartiet	4	38	58	100
Miljöpartiet	28	44	28	100
Samtliga	17	48	35	100
<i>Antal svarande</i>	<i>26</i>	<i>73</i>	<i>54</i>	<i>153</i>

Allra störst är entusiasmen bland centerombudsmännen. En nästan lika hög andel (72 procent) tror också att politikernas lyhördheten verkligen blir bättre (se tabell 19). Endast inom vänsterpartiet görs en annan bedömning; 72 procent håller det för osannolikt att kontakten mellan väljare och valda förbättras som en konsekvens av personvalsreformen. Bättre kontakt kan dock syfta på såväl kvantitet som kvalitet. Att fler politiker träffar många människor är nu ingenting som med självklarhet behöver betyda att responsiviteten förbättras och politikerföraktet minskar. Men endast var femte ombudsman (21 procent) tror att personvalet ger upphov till mer politikerförakt, 79 procent finner däremot ett sådant scenario osannolikt. Och som framgår av tabell 19 tror de allra flesta att politikernas responsivitet förbättras när personvalssystemet blivit en mer integrerad del av vår politiska kultur.

Tabell 16. Leder personvalssystemet till att politikernas lyhördhet ökar? (Procent)

Parti	Politikerna blir mer lyhörda?			Summa procent
	Osannolikt	Ganska sannolikt	Mkt sannolikt	
Socialdemokraterna	37	47	16	100
Moderaterna	18	52	30	100
Vänsterpartiet	83	17	0	100
Kristdemokraterna	15	60	25	100
Centerpartiet	12	60	24	100
Folkpartiet	4	51	35	100
Miljöpartiet	44	50	6	100
Samtliga	28	51	21	100
<i>Antal svarande</i>	<i>42</i>	<i>78</i>	<i>32</i>	<i>152</i>

Att både ha kakan och äta den?

Samma riksdag som beslutat stöpa om hela den kommunala strukturen i landet, som avskaffar och inrättar ämbetsverk, som lägger ned regementen och som, för att ta ett dagsaktuellt exempel, omdanar sjukvården genom en husläkarreform och som alltså genom sina beslut påverkar arbetsförhållandena och mer därtill för tusentals, tiotusentals eller hundratusentals människor, samma riksdag hesiterar inför den minsta rubbning av det regelsystem som påverkar rekryteringen till riksdagen (Westerståhl 1993, s. 10).

Det var först efter ett mångårigt utredande och politiskt överläggande som möjligheten att avge en särskild personröst infördes i det svenska valsystemet. Det officiella motivet hos dem som tvekade var av principiell karaktär. Det gällde att inte undergräva partiernas centrala roll i den representativa demokratin. Om så skedde, och personifieringen av politiken blev alltför påtaglig, fanns en risk, menade man, att ett system som i allt väsentligt och på det hela taget fungerat väl skulle bytas ut mot ett helt annat system, som i grunden ansågs väsensfrämmande för svensk politisk kultur. Det gällde med andra ord att slå vakt om partientreringen och undvika en alltför långtgående personcentrering.

Politikens personifiering tycks emellertid i stigande grad alldeles oberoende av valsystemets karaktär ha blivit en realitet. I det moderna mediasamhället fokuseras uppmärksamheten på politikens personligheter och det politiska ledarskapet snarare än på partier och parti-program. Särskilt påtagligt blir detta då de ideologiska motsättningarna mildrats och det politiska uppdraget mer handlar om att hantera uppkomna problem och att administrera. Handlaget, inte visionen, tar över.

Personvalsinslaget i det nya valsystemet skall ses mot bakgrund av denna allmänna tendens, där förutsättningarna för såväl politiska partier som de ideologier som dessa baserar sig på har förändrats. Det är ännu för tidigt att avgöra vilken omfattning som personifieringen av politiken kan få och vilken roll som det nya valsystemet i det sammanhanget kommer att spela. Klart är emellertid att ombudsmännen i partierna, som ju är synnerligen centrala aktörer när det gäller partiernas interna processer, förväntar sig mer av personcentrering och kändisskap i framtiden.

Det finns också andra farhågor bland ombudsmännen. Risken för att partiernas sammanjämkande förmåga undergrävs bedöms vara överhängande. Det finns ett inbyggt rationalitetsproblem i det nya valsystemet, som spelteoretiskt motsvarar det aktörsdilemma som återfinns i fångarnas dilemma. Alla kandidater har – precis som i det gamla systemet – ett intresse av att det egna partiet får så många röster som möjligt, vilket ger incitament för sammanhållning. Ett parti som under en valkampanj tvingas leva med att kandidaterna ständigt gör individuella soloprestationer, på ett sätt som mer eller mindre väl överensstämmer med partiets valprogram, torde generellt sett få svårare att vinna trovärdighet inför väljarna. Å *andra sidan* är antalet mandat begränsade och kandidaterna kan bli frestade att profilera sig på de andra kandidaternas bekostnad; detta gäller naturligtvis i särskilt hög grad de kandidater som är placerade nedanför valbar plats. I detta avseende finns en fundamental skillnad i förhållande till det förra

valsystemet: det finns numera ett incitament att profilera sig gentemot de övriga kandidaterna på den lista man själv kandiderar på. Och om en eller flera kandidater profilerar sig ökar rimligen benägenheten även hos de övriga kandidaterna som är intresserade av att bli valda att göra det samma. Under gynnsamma omständigheter kan naturligtvis detta vara positivt för dessa kandidaters parti, men kampen om mandatet kan också, under för partiet ifråga mer ogynnsamma omständigheter, urarta och övergå i en ren huggsexa.

Bedömningarna av hur premiären med personval utföll i olika avseenden skiftar. Som väntat, säger en del. Katastrof säger andra och syftar då framförallt på att endast 30 procent av väljarna valde att personrösta i riksdagsvalet, men också på att partierna ansågs ha varit för passiva och inte marknadsfört sina kandidater i tillräcklig utsträckning (t.ex. Gilljam 1999). Så här formulerar sig några samhällsdebattörer i en skrift om personvalet som utgivits av stiftelsen *Den Nya Valfärden*:

Vare sig man tycker att testet [av det nya personvalssystemet] föll väl eller illa ut kan man knappast påstå att det medförde någon särskilt genomgripande förändring av svensk politik. I vilket fall som helst är det svårt, så här efter valet, att upptäcka den fördjupning av kontakterna mellan väljare och ombud och därmed vitalisering av demokratin som personvalet var tänkt att medföra (Adamsson m.fl. 1999, s. 7).

Kritisk till personvalsreformen är också SNS demokratiråd. Personvalssystemet beskrivs som ett motsägelsefullt hybridsystem. Att både ha partival och personval anses inte möjligt. Risken finns, menar man, att reformen avlövar valsystemet dess starka sidor utan att den ger upphov till några positiva konsekvenser (Petersson m.fl. 1999, s. 131). De starka sidorna är handlingskraft och en förhållandevis effektiv parlamentarisk styrelse; med ett försvagat och uppsplittrat partiväsande undermineras denna.

Man kan inte bortse från hybridkaraktären. Att slå vakt om particentreringen och samtidigt öppna dörren för en ökad personifiering är motsägelsefullt och kan i värsta fall leda till små eller obefintliga positiva effekter ifråga om demokrativitalisering i olika avseenden samtidigt som det gamla systemets handlingskraft hämmas. Det finns ett drag i det kompromissbetonade valsystem vi numera har att man både vill ha kakan och äta den. Närmare bestämt är det så att medan vissa vill äta hela kakan vill andra inte göra det. Sådan är kompromissens karaktär. Men en annan tolkning är att reformen inte syftade till några dramatiska förändringar. Tanken är att svenska väljare även i fortsättningen framförallt och i första hand skall rösta på

partier. Inte personer. Små effekter – vilket varit den tongivande kritiken – är alltså i enlighet med förväntningarna.

Bortsett från en studie av debatten om personval är det inte några empiriska undersökningar som ligger till grund för de kritiska rösterna. Bedömningarna baserar sig på allmänna intryck av den första valkampanjen med personvalsmöjlighet. Men framförallt grundar sig av allt att döma bedömningarna på relativt högt ställda förväntningar på det nya valsystemet när det gäller att få till stånd en vitalisering av den demokratiska dialogen. Med höga förväntningar är det lätt att besvikelsen blir stor.

I denna undersökning är det möjligt att hämta stöd för argumentet att partierna var alltför famlande och tvehågsna inför det nya systemets möjligheter, att de var alltför njudda i sitt stöd och uppbackning till de enskilda kandidaterna. Partierna kunde gjort mer. Men en sådan kritik träffar i allt väsentligt fel. Det är inte primärt partiernas uppgift att marknadsföra de enskilda kandidaterna, att informera om vad som skiljer dem åt etc. Ingenting hindrar dem naturligtvis från att göra det. Men det grundläggande ansvaret för att personvalskampanjerna verkligen når ut till väljarna åligger trots allt de enskilda kandidaterna själva. Kritiken mot partierna kan i själva verket ses som en bekräftelse på att vi alltjämt har en politisk kultur som är extremt partientrerad.

Med mindre högt ställda förväntningar framstår premiären för personvalet i en annan och mindre dyster dager. Det finns tecken på att fler kandidater varit mer aktiva och träffat mer väljare. Men det är, skall tillstås, ännu så länge svaga tecken.

Medierna och personvalet

Kent Asp och Bengt Johansson

Den grundläggande tanken med personvalsreformen är att de svenska medborgarna skall ges bättre möjligheter att påverka vilka personer som skall representera dem i de politiska församlingarna.

För att medborgarna skall kunna utnyttja denna nya möjlighet krävs dels att (1) medborgarna har grundläggande kunskaper om själva valproceduren så att de fullt ut kan utnyttja sina medborgerliga rättigheter, dels att (2) medborgarna ges möjligheter att införskaffa information och kunskaper om de kandidater som ställer upp i valet.

Vid sidan av valmyndigheter, valkandidaterna och de politiska partierna kan nyhetsmediernas bevakning av valrörelsen på goda grunder antas spela en mycket central roll för medborgarna – både när det gäller att få kunskap om det nya personvalsystemet och att skaffa sig information om de kandidater som ställer upp i valet.

Medierna och personvalet '98

Det övergripande syftet med forskningsprojektet *Medierna och personvalet '98* har varit att studera mediernas nyhetsrapportering av Sveriges första personval. Fyra huvudfrågeställningar har skiljts ut.

För det *första*: Vilken roll spelade nyhetsmediernas rapportering av 1998 års valrörelse för medborgarnas möjligheter att få kunskap om det nya personvalsystemet? För det *andra*: Vilken roll spelade nyhetsmediernas rapportering under valrörelsen för medborgarnas möjligheter att skaffa sig information om de kandidater som ställde upp till val? För det *tredje*: vilken betydelse hade mediernas nyhetsrapportering för medborgarnas kännedom och uppfattning av kandidaterna? Och för det *fjärde*: Hur såg journalisterna på mediernas bevakning av personvalet?

I detta kapitel presenteras huvudresultaten från de empiriska studier som genomförts inom *Medierna och personvalet '98*. Särskild tonvikt läggs vid de två första frågeställningarna om nyhetsmediernas "valinformation" och "kandidatinformation".

Resultaten från projektet i sin helhet finns mer utförligt redovisade i tre olika arbetsrapporter av Stina Bengtsson (*Journalisterna och*

personvalet – en undersökning av hur 16 journalister upplevde personvalsbevakningen 1998), Magnus Fredriksson (*Var ska jag kryssa? En studie av dagspressens och myndigheternas personvals-information inför valet 1998*) samt Bengt Johansson (*Spelade det någon roll vad som stod i tidningen? Nyhetsmediernas effekter på människors kunskaper om kandidaterna i valet 1998*). Samtliga rapporter publiceras under år 1999 i JMG:s arbetsrapportserie (Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet).

Undersökningarna

Analyserna av medierna och personvalet 1998 omfattar både innehållsanalyser av dagspress och etermedier, intervjuundersökningar av journalister och medborgare. För att få en överblick av det material som använts följer först en presentation av de olika delstudierna.

Analyserna av *mediernas valinformation* bygger på en innehållsanalys av nyhetsartiklar om personvalssystemet i storstadspress de sex sista veckorna av valrörelsen 1998. I undersökningen ingår tre storstadsmorgontidningar: *Arbetet Nyheter* (Arb), *Dagens Nyheter* (DN), *Svenska Dagbladet* (SvD) samt *Göteborgs-Posten* (GP), tre landsortstidningar *Elfsborgs Läns Allehanda* (ELA), *Norrbottenskuriren* (NK) och *Norrländska Socialdemokraten* (NSD) och tre kvällstidningar *Aftonbladet*, *Expressen* och *Göteborgs-Tidningen* (GT).

Mediernas kandidatinformation på nationell nivå studeras med hjälp av de sedvanliga medievalsundersökningar som genomförts sedan 1979. Medievalsundersökningarna omfattar allt nyhetsmaterial de fyra sista veckorna av valrörelsen. Urvalet omfattar storstadspress (Arb, DN, GP och SvD, kvällspress (Aftonbladet och Expressen) och nyhetsbevakningen radio och TV (*Aktuellt* kl. 21:00, *Rapport* kl. 19:30, *Nyheter* i TV4 kl. 22:00 samt *Dagens Eko* i P1 kl. 17:45).

Undersökningen av *mediernas kandidatinformation* på lokal nivå omfattar också de fyra sista valrörelseveckorna. Urvalet består i detta fall av de nyhetsartiklar i vilka en valkandidat uppmärksammas som medborgarna bosatta på en särskild ort kan rösta på. De fyra huvudorter som valts ut är: Göteborg (Arb, GP och GT), Vänersborg (ELA), Katrineholm (*Katrineholms-Kuriren* (KK) och Luleå (NK och NSD).

Studierna av *mediernas effekter* på medborgarnas kännedom om kandidaterna görs utifrån den frågeundersökning (postenkät) – *Röstning, Inflytande, service – kommun- och landstings-/regionvalet 1998* – som genomförts vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg

och CEFOS (Centrum för forskning kring offentlig sektor) vid Göteborgs universitet.

I studien ingår ett slumpmässigt urval på 6 750 personer i 33 svenska kommuner. Enkäten innehåller bl. a. frågor om politiskt intresse och personval.

Undersökningen av *journalisternas* syn på personvalet baseras på intervjuer med fem nyhetschefer och elva reportrar inom 12 olika nyhetsredaktioner. Samtliga utvalda medier kan betecknas som lokala och återfinns på fyra orter i landet, en storstad (Göteborg) och tre mindre kommuner (Katrineholm, Luleå och Vänersborg). Av de 12 representerade medierna är sju tidningar, tre TV-stationer och två radiostationer. Pressurvalet omfattar (Arb, GP, GT, ELA, KK, NK och NSD). De undersökta etermedierna är radioredaktionerna *Västekot* (Göteborg) och *Radio Väst* (Uddevalla). De TV-redaktioner som ingått i urvalet är *Västnytt* och *TV4 Göteborg* (Göteborg) samt *TV4 Fyrstad* (Vänersborg).

Mediernas valinformation

En månad före valet 1998 publicerade tre moderata riksdagsledamöter en starkt kritisk debattartikel i Svenska Dagbladet där de krävde att RSV:s informationsmaterial om valet skulle dras tillbaka och skrivas om. Det främsta skälet till missnöjet var att det inte framgick av RSV:s valinformation att medborgarna måste kryssa för översta namnet på valsedeln om man önskade stödja den rangordning partierna hade gjort av kandidaterna.

RSV försvarade sig med att man försökt hålla sig så neutral som möjligt och därför valt att inte informera om detta och det var upp till partierna att informera om den här typen av konsekvenser av det nya personvalssystemet. RSV drog därför varken in något material eller publicerade någon ny information om konsekvenserna av ett uteblivet kryss på valsedeln.

Medborgarna fick i stället i huvudsak förlita sig till att medierna på nyhetsplats eller i det opinionsbildande materialet försåg dem med denna för medborgarna viktiga kunskap om reglerna och proceduren kring den nya personvalsreformen.

I det följande avsnittet skall medborgarnas möjligheter att genom nyhetsmedierna ta del av information om personvalet analyseras. Två frågeställningar står i centrum: vilken *omfattning* och vilket *innehåll* hade valinformationen? Som jämförelsepunkt till mediernas valinformation har RSV:s valinformation till allmänheten använts.

Valinformationens omfattning

I de nio undersökta tidningarna publicerades under de sex undersökta valrörelseveckorna sammanlagt 161 nyhetsartiklar om vad som kan kallas för valinformation om det nya personvalssystemet. Det innebär knappt en nyhetsartikel varannan dag i de undersökta tidningarna under den undersökta perioden.

Storstadsmorgonpressen hade inte helt förvånande de flesta artiklarna med i genomsnitt 20 artiklar eller drygt en artikel varannan dag. Undantaget från regeln är dock att NSD hade det största antalet artiklar (31) med valinformation. En förklaring kan troligen vara den lokala politiska debatten där en intern strid inom socialdemokraterna i Norrbotten fick personvalsprägel där diskussioner kring personvalsreformen och dess följder uppstod.

Övriga två landsortstidningar bildar en mellangrupp medan kvällstidningarna hade det minsta antalet artiklar som informerades om det nya personvalssystemet.

Antalet artiklar med valinformation är dock ett mycket grovt mått på valinformationens omfattning. I vissa av de analyserade artiklarna förekommer enbart någon rad av valinformation, medan det i andra finns en stor mängd av information.

I tabell 1 görs därför ett försök att även ta hänsyn till den totala *informationsmängden* i artiklarna, dvs. en sammanvägning av hur ofta det förekommer *bakgrundsinformation* om personvalet, information om själva valproceduren och information om vilka följder personvalet kan ha. Den andra kolumnen i tabellen anger *informationstätheten* i materialet, dvs., hur många relevanta informationsbitar det finns i genomsnitt per artikel.

I tabell 1 har även RSV:s valinformation tagits med som jämförelsepunkt till nyhetsmediernas valinformation. RSV presenterade tre olika publikationer: (1) broschyren "Nu kan du personrösta", (2) "Valspecial" på 15 olika språk, inklusive lätt svenska, samt (3) den information som fanns på röstkorten. Ytterligare publikationer från RSV förekom, men de var i stort enbart sammanfattningar av broschyren "Nu kan du personrösta" och har därför lämnats utanför analysen av innehållet.

Tabell 1. Valinformationens omfattning under valrörelsen 1998 i olika pressgrupper (informationsmängd och informationstäthet i genomsnitt för enskilda medier).

	<i>Informationsmängd</i>	<i>Informationstäthet</i>
Storstadsmorgonpress	33	1.6
Landsortspress	30	1.6
Kvällspress	32	4.0
RSV	17	6.0

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

När det gällde antalet artiklar var skillnaderna betydande mellan de tre olika pressgrupperna. Men ser man till den faktiska informationsmängden om personvalet är skillnaderna mellan pressgrupperna mycket små, även om det finns stora skillnader mellan olika tidningar. Kvällspressens valinformation hade med andra ord en annan prägel än storstadsmorgonpressens. Kvällstidningarna innehöll få artiklar med mycket valinformation, medan morgontidningarna innehöll många artiklar, men med relativt lite mängd valinformation. Som framgår av tabellen innehåller RSV:s tre broschyrer sammantaget ungefär hälften så mycket valinformation som den genomsnittliga dagstidningen gjorde.

Informationstätheten avser hur ofta det förekommer valinformation i de artiklar där personvalet tas upp. RSV:s material uppvisar störst informationstäthet. Det är knappast överraskande. Mer överraskande är kanske att kvällspressens valinformation har en nästan lika stor informationstäthet som RSV:s publikationer.

Det ska också nämnas att sett över tid blir det fler artiklar med valinformation i pressen ju närmare valdagen kom. Ungefär 40 procent av alla nyhetsartiklar med personvalsinformation publiceras de två sista veckorna av valrörelsen.

Valinformationens innehåll

Mängden valinformation i medierna är självfallet av stor vikt för medborgarnas möjligheter att informera sig om personvalet, liksom hur informationstät texten är. Att det förekommer en viss mängd av information och med en viss frekvens utgör ju en förutsättning för att medborgarna överhuvudtaget kan ta del av informationen. Men det finns också ett krav på att informationen skall ha en viss bredd och inte enbart koncentreras till ett fåtal aspekter där andra lämnas utanför.

I tabell 2 redovisas det som kan kallas valinformationens bredd. I detta fall i vilken utsträckning det förekom bakgrundsinformation om personvalet, information om själva valproceduren och information om vilka följder personröstandet hade.

Tabell 2. Valinformationens inriktning under valrörelsen 1998 i olika pressgrupper (genomsnittligt antal informationsbitar per enskilt medium).

	<i>Bakgrunds- information</i>	<i>Valprocedurs- information</i>	<i>Följder av personröstande</i>
Storstadsmorgonpress	6	13	14
Landsortspress	4	11	15
Kvällspress	3	12	17
RSV	1	9	7

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

Pressen skrev genomgående mest om följderna av personröstande, tätt följt av informationen om själva valproceduren. Bakgrunden till personvalsreformen fick minst uppmärksamhet.

När det gällde valproceduren var det allra vanligast att medierna tog upp att man bara fick kryssa för *en* kandidat. Att man skulle kryssa för förstanamnet om man önskade stödja partiernas rangordning uppmärksammades inte lika mycket, men kom fram något mer i storstadsmorgonpressen jämfört med de andra tidningarna.

När det gällde personvalets följder uppmärksammades framförallt att man i röstsammanräkningen i första hand gick på antal kryss kandidaterna fått för att avgöra vilken rangordning de skulle få. Men även att det krävdes åtta procent av partiets röster för att personrösterna skulle räknas fick relativt stort utrymme. Landsortspressen och kvällstidningarna uppmärksammade i högre grad än storstadsmorgontidningarna att det krävdes fem procent av partiets röster i kommunfullmäktigevalet.

I RSV:s informationsmaterial förekom knappast något om bakgrunden till personvalsreformen, utan tyngdpunkten låg vid själva valproceduren och vad konsekvenserna av ett kryss blev.

Mediernas kandidatinformation på nationell nivå

Den grundläggande tanken bakom personvalsreformen är att medborgarna skall ges bättre möjligheter att påverka vilka personer som skall representera dem. För det krävs inte enbart kunskap om själva valproceduren utan också kännedom och information om de

kandidater som ställer upp i valet. I detta avsnitt skall mediernas valbevakning och information om kandidaterna på nationell nivå analyseras. I det därpå följande avsnittet redovisas undersökningen av mediernas valbevakning och information om valkandidaterna på lokal nivå.

Två frågeställningar är centrala när det gäller nyhetsmediernas bevakning av Sveriges första personval.

Den *första* avser i vad mån det nya personvalssystemet förändrat nyhetsmediernas bevakning när det gäller valkandidaternas uppmärksamhet. Har införandet av personvalssystemet inneburit att mediernas valbevakning blivit mer *kandidatinriktad*? Har uppmärksamheten i medierna blivit större för enskilda valkandidater på bekostnad av de politiska partierna som kollektiv? Har fokuseringen på riksdagskandidaterna blivit större i 1998 års val än i tidigare val?

Den *andra* frågeställningen handlar om i vad mån det informationsunderlag medborgarna får om valkandidaterna i nyhetsmedierna blivit mer *personinriktat*. Har det nya personvalssystemet inneburit att personerna och deras egenskaper mer ställts i centrum än tidigare på bekostnad av de politiska sakfrågorna?

Under de två första veckorna i juli 1998 kontaktades 171 nyhetsredaktioner inom press, radio och TV där frågor ställdes om redaktionernas valplanering inför valet 1998. 136 redaktioner svarade på JMG:s valplaneringsstudie. Två tredjedelar av nyhetsredaktionerna uppgav att de skulle genomföra egna satsningar för att täcka personvalet. Skillnaderna var i detta avseende små mellan olika mediegrupper.

Det vanligaste inslaget som planerades var information om valproceduren i form av väljarguider och liknande. Närmare hälften av redaktionerna nämnde att de skulle göra särskilda satsningar på valinformation av detta slag. En något mindre andel uppgav att de planerade att göra särskilda satsningar på kandidatinformation i form av personporträtt och liknande.

Mindre än hälften av redaktionerna hade med andra ord inte några planer på att genomföra några särskilda satsningar på att informera om det nya valsystemet eller att på något annat sätt bevaka personvalet. Huruvida de måttligt ambitiösa planerna faktiskt uppfylldes eller om utfallet blev bättre eller sämre är svårt att ge ett uttömmande svar på även om det i vissa avseenden går att studera det faktiska utfallet i de innehållstudier som genomförts av mediernas bevakning av 1998 års valrörelse.

Ser vi först till de nyhetsartiklar och nyhetsinslag som uttalat tagit upp kandidater och personvalskampanjer handlade mycket lite av mediernas totala valrörelsebevakning direkt om personvalet. Även om

man begränsar sig till artiklar och inslag där politiker dominerar som nyhetsaktörer handlar endast mellan en och två procent av alla artiklar och inslag i storstadspressen och i radio och TV uttryckligen om kandidater och kampanjer. Det nya valsystemet innebar med andra ord inte att mediernas nyhetsrapportering svämmade över av inslag om olika kandidater och deras kampanjarbete.

Men även om det direkt personvalsrelaterade nyhetsmaterialet andelsmässigt var mycket blygsamt bör det noteras att det i absoluta tal förekom ett ganska rikhaltigt material. I genomsnitt kunde storstadsmorgontidningsläsaren läsa en nyhetsartikel om en enskild valkandidat var tredje dag, kvällstidningsläsaren var femte dag, medan etermediernas bevakning av kandidaterna inte var lika omfattande. Även om man tittade på samtliga fyra undersökta nyhetsprogram i radio och TV fanns det enbart i genomsnitt ett inslag om enskilda valkandidater var fjärde dag.

Det ska dock påpekas att det finns ganska stora skillnader mellan de olika tidningarna. SvD och Expressen hade nästan tre gånger så många artiklar där enskilda valkandidater ställdes i centrum jämfört med de andra medierna. Aftonbladet hade exempelvis endast några få artiklar som handlade om kandidater och deras kampanjer.

Hur värderades då personvalet i nyhetsmedierna? I tabell 3 redovisas det antal gånger det förekom någon form av värdering av personvalet i nyhetsrapporteringen. Materialet har delats upp efter om värderingen gällt det som kan kallas personvalskampanjer och de värderingar som gällt personvalet i övrigt. Inriktade sig medierna på de positiva sidorna av personvalet, som exempelvis att det ger möjlighet till bättre representativitet ifråga om ålders- och könsfördelning eller handlade det mest om att personvalet medförde en alltför stark personcentrering?

Tabell 3. Värdering av personvalet i nyhetsmediernas valbevakning 1998 (procent).

	Kandidat/ kampanj		
	<i>Storstads- morgonpress</i>	<i>Kvällspress</i>	<i>Etermedier</i>
Negativt	23	20	29
Positivt	23	25	0
Neutralt	54	55	71
Summa procent	100	100	100
Antal artiklar/ inslag	39	20	7

	Personvalet i övrigt		
	Storstads- morgonpress	Kvällspress	Etermedier
Negativt	23	40	50
Positivt	13	0	33
Neutralt	64	60	17
Summa procent	100	100	100
Antal artiklar/ inslag	47	10	6

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

Personvalet värderades varken särskilt negativt eller positivt i mediernas valbevakning. I huvuddelen av fallen beskrivs personvalet i neutrala termer och de negativa och positiva sidorna av valreformen framhålls i stort sett lika ofta, dock med en viss övervikt för kritiska omdömen. Det gäller särskilt i kvällspress och i radions och televisionens nyhetsprogram.

I både morgonpress och kvällspress finns det även en tendens till att det oftare förekommer artiklar där personvalet ses som något positivt i samband med kandidat och kampanjer än i artiklar där personvalet som system uppmärksammas. Även om antalet inslag i etermedierna är få under perioden så var förhållandet det omvända. Det fanns inga inslag där personvalet beskrevs som positivt när kandidater och kampanjer uppmärksammades.

Personvalet uppmärksammades i medierna, men kan knappast sägas ha fått något större genomslag i nyhetsrapporteringen under 1998 års val. Det värderades dessutom i huvudsak i neutrala termer, även om det förekom en viss övervikt för kritiska omdömen. En central fråga gäller dock huruvida införandet av det nya personvalssystemet 1998 förändrat mediernas valbevakning på så sätt att bevakningen blivit mer *kandidatinriktad* än tidigare val.

I detta fall finns det möjligheter att jämföra valkandidaternas uppmärksamhet i medierna i 1998 års personval i förhållande till tidigare val. I tabell 4 redovisas i vilken utsträckning nyhetsmediernas valbevakning under de senaste sju riksdagsvalen inriktats på själva valrörelsen och valkandidaterna i förhållande till de politiska sakfrågorna. Det resultat som anges i tabellen är ett mycket grovt mått på den utveckling som ägt rum de två senaste decennierna, men torde ändå i stora drag ge en uppfattning om den utveckling som ägt rum.

Tabell 4. Nyhetsmediernas inriktning i valbevakningen 1979–1998 (procent).

Storstadsmorgonpress							
	1979	1982	1985	1988	1991	1994	1998
Kandidater & valrörelsen	16	21	23	20	31	27	25
Sakfrågor	84	79	77	80	69	73	75
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal utsagor	5306	6877	9628	10841	15280	13567	9524
Kvällspress							
	1979	1982	1985	1988	1991	1994	1998
Kandidater & valrörelsen	33	43	44	38	-	-	36
Sakfrågor	67	57	56	62	-	-	64
Summa procent	100	100	100	100	-	-	100
Antal utsagor	1877	2890	2970	4362	-	-	3020
Etermedier							
	1979	1982	1985	1988	1991	1994	1998
Kandidater & valrörelsen	15	18	18	23	30	18	21
Sakfrågor	85	82	82	77	70	82	79
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal utsagor	1297	1260	1409	2158	2530	1926	1654

Kommentar: 1991 och 1994 ingick inte kvällspress i urvalet. Se avsnittet

Undersökningarna för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

Valkandidaterna som personer och valrörelsen som företeelse fick inte ett större utrymme i nyhetsmediernas valbevakning 1998 än i tidigare val. Införandet av personvalet 1998 innebar därför inte att sakfrågorna fick mindre plats i valrapporteringen.

Kvällspressen uppmärksammar inte helt överraskande valkandidaterna och valrörelsen mest. Över en tredjedel av allt innehåll i kvällspressen handlar om valrörelsen och de personer som deltar i den. Både morgonpress och etermedier är mer sakfrågeinriktade, men ca 20 procent av bevakningen inriktas på kandidaterna som personer och valrörelsen som företeelse.

I tabell 5 redovisas vilka ”typer av” valkandidater som uppmärksammas i nyhetsmediernas valbevakning under de senaste fem valrörelserna 1985–1998. Frågan är om Sveriges första personval också innebar att vanliga riksdagsledamöter fick en större uppmärksamhet i medierna än i tidigare val? Svaret ges i tabell 5 där valkandidaterna till riksdagen delats in i tre olika grupper: (vanliga) riksdagskandidater samt partiledare och statsråd som kandiderar till riksdagen.

Tabell 5. Nyhetsmediernas uppmärksamhet av riksdagskandidater, partiledare och statsråd i valbevakning 1985–1998 (procent).

Storstadsmorgonpress					
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	16	15	16	24	17
Partiledare	66	63	60	59	64
Statsråd	18	22	23	16	18
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal utsagor	6152	6837	9424	7345	5352
Kvällspress					
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	11	11	-	-	9
Partiledare	73	68	-	-	84
Statsråd	16	21	-	-	6
Summa procent	100	100	-	-	100
Antal utsagor	2582	2754	-	-	2234
Etermedier					
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	11	10	13	22	13
Partiledare	75	70	63	66	68
Statsråd	14	20	24	12	19
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal utsagor	1007	1343	1764	1282	1237

Kommentar: Tabellen bygger på totalt antal framträdanden för olika aktörer, dvs. både då de agerar och omtalas av någon annan. 1985–1991 är endast sittande riksdagsledamöter kodade som riksdagskandidater, vilket gör att siffran är någon procent för låg. De partier som resultaten bygger på är: v, s, c, fp, m, kd, mp samt nyd. I undersökningarna 1979 och 1982 skildes inte riksdagsledamöter ut som en egen kategori, vilket gör att jämförelserna görs från och med valet 1985. 1991 och 1994 ingick inte kvällspress i urvalet. Se avsnittet *Undersökningarna* för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

Partiledarna dominerar stort. Partiledarna står för drygt 60 procent av alla framträdanden i nyhetsmedierna som görs av personer som kandiderar till den svenska riksdagen. De sittande statsråden står för en något större andel än vad samtliga övriga kandidater till riksdagen står för.

Under de senaste fem riksdagsvalen har det inte heller skett någon större förändring i detta avseende. 1998 års personval innebar med andra ord inte att (vanliga) riksdagsledamöter fick en större uppmärksamhet än i tidigare val.

Resultaten visar också att riksdagskandidaterna har störst chans att få uppmärksamhet i morgonpressen medan man har betydligt svårare att få komma fram i etermedier och kvällspress.

Valrörelsen 1994 skiljer ut sig bland annat därför att socialdemokraterna var i opposition (de var m a o vanliga riksdagskandidater) och att tre partiledare satt i den borgerliga regeringen (därför mindre utrymme för statsråden).

De kandidater som ställer upp till val till riksdagen kan antingen kandidera som sittande riksdagsledamöter eller som kandidater utan riksdagsplats. I 1994 och 1998 års medievalsundersökningar har det varit möjligt att skilja ut uppmärksamheten för sittande riksdagsledamöter och kandidater utan riksdagsplats i Rapport och Dagens Nyheter (tabell 6).

Tabell 6. Riksdagsledamöter och riksdagskandidater i DN:s och Rapport's nyhetsbevakning fyra veckor före valdagen 1994 och 1998 (procent).

	Rapport		DN	
	1994	1998	1994	1998
Riksdagskandidater	5	25	9	19
Riksdagsledamöter	95	75	91	81
Summa procent	100	100	100	100
Antal framträdanden	50	40	272	186

Kommentar: Tabellen bygger på totalt antal framträdanden för olika aktörer, dvs. både då de agerar och omtalas av någon annan. De partier som resultaten bygger på är: v, s, c, fp, m, kd, mp samt nyd.

Sittande riksdagsledamöter dominerade stort i DN:s och Rapport's valrörelserapportering under 1994 års val. Över 90 procent av alla framträdanden gjordes av kandidater med riksdagsplats. I 1998 års val är bilden en annan. Kandidater utan riksdagsplats får en klart större uppmärksamhet. Var fjärde kandidat som framträdde i Rapport hade ingen riksdagsplats och var femte i DN satt inte heller i riksdagen.

Det verkar alltså som om sittande riksdagsledamöter fått släppa till utrymme till kandidater utan riksdagsplats. 1998 års personvalsreform innebar därför, om vi så vill, att de riksdagskandidater som ställde upp för omval fick en mindre uppmärksamhet än i tidigare val.

Riksdagskandidaterna fick inte mer uppmärksamhet i medierna i 1998 års personval än tidigare. Och nyhetsmediernas valbevakning var endast marginellt mer *kandidatinriktad* än i tidigare undersökta val.

En *andra* frågeställning gäller i vad mån den nyhetsrapportering som gjordes om de kandidater som ställde upp till val till riksdagen var mer *personinriktad* än tidigare val. Innebar det nya personvalssystemet

att personfrågor och kandidaterna som enskilda personer ställdes mer i centrum än tidigare?

I tabell 7 redovisas den procentandel av valkandidaternas framträdande som agerande och omtalade nyhetsaktörer som handlar om personfrågor och om valrörelsen som företeelse. Den återstående procentandelen består med andra ord i princip av framträdanden och uttalanden i olika politiska sakfrågor. Resultatet i tabell 7 ger i stora drag ett mått på om utvecklingen gått mot en mer *personinriktad* valbevakning och ett mått på i vilken utsträckning olika typer av valkandidater framträder i ett mer person- och kampanjinriktat sammanhang.

Tabell 7. Andelen person- och kampanjinriktade framträdanden hos riksdagskandidater, partiledare och statsråd i nyhetsmediernas valbevakning 1985–1998 (procent).

	Storstadsmorgonpress				
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	21	19	27	33	37
Partiledare	36	35	47	51	47
Statsråd/ ministrar	16	13	23	24	17

	Kvällspress				
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	49	46	-	-	54
Partiledare	58	58	-	-	56
Statsråd/ ministrar	45	35	-	-	22

	Etermedier				
	1985	1988	1991	1994	1998
Riksdagskandidater	39	21	32	21	31
Partiledare	39	25	45	39	34
Statsråd/ ministrar	21	8	31	12	7

Kommentar: Tabellen bygger på totalt antal framträdanden för olika aktörer, dvs. både då de agerar och omtalas av någon annan. Se avsnittet *Undersökningarna* för information om vilka medier som ingår i de olika mediegrupperna.

Resultatet i tabell 7 ger inget belägg för att 1998 års val generellt sett var påtagligt mer personinriktat eller kampanjinriktat än de fyra föregående valen till riksdagen. De (vanliga) riksdagskandidaterna förekommer dock i något större utsträckning än i tidigare val i ett person- och kampanjinriktat sammanhang i medierna, medan utvecklingen är den motsatta för sittande statsråd. För partiledarnas del finns det ingen entydig utveckling över tid.

Partiledarna är de kandidater till riksdagen som oftast förekommer i ett person- och kampanjinriktat sammanhang i medierna. Men riksdagskandidaterna ligger inte långt efter. Riksdagskandidaterna kopplas i betydligt större utsträckning än statsråd till nyheter där personer och valrörelsen står i centrum.

Kvällspressen är liksom i de tidigare analyserna det medium där det person- och kampanjinriktade materialet får mest utrymme. Oavsett om man är riksdagskandidat, partiledare eller statsråd framträder man i kvällspressen oftare i sammanhang där inte sakfrågor utan valkampanjen eller personfrågor står i centrum.

När det gäller etermedierna verkar det, något överraskande, som det person- och kampanjinriktade nyhetsmaterialet minskar i Sveriges första personval. I 1998 års valrörelse får alla typer av valkandidater framträda mindre i kampanj och personnyheter än i tidigare valrörelser.

Mediernas kandidatinformation på den lokala nivån

Om de nationella nyhetsmedierna är partiledarnas, statsrådets och de rikskända riksdagsmännens arena är det i lokalmedier och kanske framförallt den lokala morgonpressen som de mer anonyma riksdagskandidaterna får en möjlighet att synas. När riksdagskandidater tillfrågats uppger nästan 60 procent av ledamöterna att de fått framträda sex gånger eller fler i sin lokala morgontidning det senaste året. Och endast fyra procent av riksdagsmännen hävdade att de inte fått vara med i sin lokaltidning alls under samma tidsperiod. Lokalradio och regional-TV är enligt riksdagsledamöterna inte lika generösa med uppmärksamheten (Johansson 1995 s.89). Under valrörelserna är mediekontaktarna, om man får tro ledamöterna själva, intensivare. Nästan 90 procent uppgav att de blivit intervjuade under valrörelsen av lokaltidningar (Esaiasson 1994 s.160).

Att få uppmärksamhet i lokala medier är kanske ännu viktigare för kandidater till landstings- och kommunfullmäktige. För de lokala kandidaterna är de lokala nyhetsmedierna den självklara och enda mediearenan. Frågan är därmed vilken bild de lokala medierna gav av kandidaterna under valrörelsen 1998. Hur mycket uppmärksamhet och på vilket sätt uppmärksammade medierna kandidaterna i sin nyhetsbevakning?

I detta avsnitt ska de lokala nyhetsmediernas bevakning av kandidater till riksdag, landsting och kommunfullmäktige studeras. Utgångspunkten för analyserna är nyhetsartiklar där en kandidat förekommer som man som tidningsläsare hade möjlighet att rösta på.

Eftersom en tidnings spridningsområde oftast täcker flera kommuner och olika valkretsar till landsting och riksdag har vissa huvudkommuner valts ut: Göteborg, Katrineholm, Luleå och Vänersborg. Frågan är då vilken medieuppmärksamhet de kandidater fick som väljarna på dessa orter kunde rösta på.¹

En begränsning av analyserna har gjorts. Alf Svensson fanns på förstaplats på listor i alla valkretsar för kristdemokraterna. I innehållsanalyserna av de lokala dagstidningarnas nyheter valdes dock dessa artiklar bort. Alf Svensson har inte bedömts som en lokal riksdagskandidat i de tidningar som undersökts.²

Om man börjar med att se på hur mycket kandidat- och kampanjnyheter det fanns i de lokala nyhetsmedierna är tendensen densamma som för riksmidierna. Artiklar som uttalat handlade om personvalet dominerade inte heller de lokala dagstidningarna, men liksom när det gällde valinformation fanns det flest artiklar om kandidater i Norrländska Socialdemokraten (NSD). Striden inom socialdemokratin om vem som skulle efterträda det avgående kommunalrådet i Luleå satte tydliga spår i rapporteringen. Personvalsbevakningen ökade i och med detta i båda Luleåtidningarna.

¹ Många kandidater står på valsedlar till fler än ett politiskt organ. I analyserna ses kandidater utifrån vilken valsedel de står högst på. Om exempelvis en kandidat står på förstaplats till kommunvalet, på andra till landsting och tredje på riksdagslistan räknas han/hon endast som kandidat till kommunfullmäktige. Men om en kandidat exempelvis står på förstaplats till båda kommun och landsting ses kandidaten som kandidat till båda församlingarna. I Göteborg förekommer det flera exempel av det senare. Göran Johansson (s) och Jan Hallberg (m) var båda förstanamn till kommunfullmäktige och landstingsfullmäktige. Dessa förekommer därmed båda som kommun- och landstingskandidater.

² Artiklar där Alf Svensson förekom räknades dock och det visar sig att han var den riksdagskandidat som fick störst uppmärksamhet i Göteborgspressen. Även i Elfsborgs Läns Allehanda (ELA) och Katrineholms-Kuriren (KK) förekom han relativt ofta. I luleåtidningarna förekom däremot Alf Svensson mer sällan i nyheterna.

Tabell 8. Personvalskampanjer i lokal dagspress under valrörelsen 1998 (procent).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Kandidat/ kampanj	57	44	44	50
Personvalet i övrigt	43	66	66	50
Summa procent	100	100	100	100
Antal artiklar	65	9	68	16

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för vilka tidningar som undersökts på de olika orterna.

Fördelningen av personvalsartiklarna i tabell 8 visar att ungefär hälften av alla personvalartiklar i lokal dagspress handlade om kandidater och kampanjer. Mest fokus på kandidater har kvällstidningen GT där över 80 procent av artiklarna om personvalet handlar om kandidater och deras kampanjer. Men även GP har en hög andel kandidatartiklar i sin personvalsbevakning (67 procent).

Noterbart är också att även om NSD och NK hade flest kandidatartiklar till antalet dominerande ändå de inte personvalsbevakningen eftersom det fanns många andra artiklar om personvalet som inte rörde kandidaterna i dessa tidningar.

Liksom i riksmidierna (se tabell 3) hade majoriteten av kandidat/kampanjartiklarna i lokalpressen inte hade någon värdering av personvalet. Men något som skilde de lokala mediernas personvalsenheter från riksmidiernas är att det förekom fler artiklar där kandidaters personvalskampanjer sågs som positivt för demokratin. Detta var faktiskt lika vanligt som artiklar där personvalskampanjer beskrevs som ett problem.

Men artiklar som uttalat handlar om personvalet är inte det vanligaste sättet kandidaterna uppmärksammas på. Oftast får man som kandidat framträda i den mer allmänna bevakningen av valrörelsen. Frågan är då vilken uppmärksamhet kandidaterna fick totalt sett i den lokala dagspressen.

Tabell 9. Riksdagskandidater, landstingskandidater och kommunfullmäktigekandidater i lokal dagspress under valrörelsen 1998 (procent).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Riksdag	12	16	36	16
Landsting	21	28	18	44
Kommun	67	56	45	40
Summa procent	100	100	100	100
Antal framträdanden	816	406	1348	300

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för vilka tidningar som undersökts på de olika orterna.

Riksdagskandidater fick både andelsmässigt och totalt sett mest utrymme i Luleåtidningarna (tabell 9). Över en tredjedel av all kandidatuppmärksamhet på tidningarnas nyhetssidor gick till en riksdagskandidat och som tidningsläsare kunde man i ett genomsnittsexemplar av NSD eller NK hitta ca tio kandidater.

Det finns flera förklaringar till att riksdagskandidater fick mer uppmärksamhet i Luleåtidningarna än i de andra som undersöktes. En viktig faktor är att rikskända politiker, som dåvarande näringsminister Anders Sundström och centerns Per-Ola Eriksson, ställde upp i valkretsen för norrbottens län och fick mycket medieuppmärksamhet.

Men en annan avgörande aspekt var att många riksdagskandidater som Luleåväljare kunde rösta på är kommunpolitiker i andra orter som Luleåtidningarna har inom sitt spridningsområde. De agerade därmed ofta inte i riksfrågor utan i lokala frågor i sin kommun. Att tidningarnas spridningsområde är en viktig förklaring till vilka kandidater man som läsare kan få information om visar sig också om man detaljstuderar tidningarna. Fokuseringen på riksdagskandidater är något större i NSD vars spridningsområde inte är lika koncentrerat till Luleå som NK. NSD har i princip lika stor andel riksdagskandidater som kommunfullmäktigekandidater i och med att man mer intensivt än NK bevakar andra Norrbottenskommuner. Man kan hävda att dessa kommunpolitiker inte självklart ska ses som riksdagskandidater, men de var trots allt kandidater man som väljare i Luleå kunde läsa om, bilda sig en uppfattning om och personrösta på.

Elfsborgs Läns Allehanda (ELA) och Katrineholms-Kuriren (KK) ägnade knappt en femtedel av sina kandidatnyheter åt riksdagskandidater. Väljarna i Katrineholm och Vänersborg kunde därmed via sina lokaltidningar hitta mellan två och tre kandidater i varje nummer. Göteborgarna såg däremot inte alls till riksdagskandidater lika ofta i sina lokaltidningar. GP hade oftast riksdagskandidater i nyheterna av göteborgstidningarna. Men en stor andel av dessa var inte lokala

kandidater. Partiledare för småpartier som Ian Wachtmeister (Det nya partiet), Brynolf Wendt (Sveriges Pensionärs Intresseparti (SPI)) och Harry Franzen (Centrum-Demokraterna) förekom exempelvis i GP:s nyheter under valrörelsen. Dessa partier hade bara en lista för hela riket och partiledarna var därmed möjliga att personrösta på för göteborgarna.³

I 1998 års val röstade göteborgarna för första gången på kandidater till landstingsfullmäktige som sedan skulle ta plats i regionfullmäktige för Västra Götalandsregionen.⁴ Göteborgarna kunde också oftare läsa om politiker som kandiderade till landstingsfullmäktige än till riksdagen. I göteborgspressen fanns det i snitt två landstingskandidater per tidningsexemplar under valrörelsen.

Tidningsläsare på de andra orterna hade dock ännu tätare mellan landstingskandidaterna än göteborgarna. Mellan fem och sju kandidater per nummer förekom i de andra orternas lokaltidningar.

ELA som täcker Vänersborg skiljer ut sig gentemot de andra genom att landstingskandidaterna får allra störst uppmärksamhet. Överhuvudtaget så var landstingsfrågor, där framförallt sjukvård och Västra Götalandsregionen debatterades, mer synliga i ELA än i de andra tidningarna i undersökningen.

Oftast kunde dock väljarna på de olika orterna läsa om kandidater till primärkommunerna. Kommunkandidater får allra störst uppmärksamhet. På tre av orterna dominerar kandidater till kommunfullmäktige den politiska nyhetsbevakningen. Störst är dominansen för kommunkandidater i Göteborg. Alla göteborgstidningar visar också upp samma tendens. Både i Arbetet Nyheterna, GP och GT dominerar politiker som finns på kommunfullmäktigelistorna. Minst sex gånger per tidningsexemplar stötte man på en kommunfullmäktigekandidat. Flitigast med kandidatinformationen var kvällstidningen GT som i snitt hade åtta kandidater per nummer.

Även om dominansen av kommunkandidater var större i alla göteborgstidningar och i KK var det ändå tätast mellan kandidaterna till kommunfullmäktige i NSD och NK. Kommunkandidaterna fick 45 procent kandidatnyheterna, och räknat i kandidater per tidningsexemplar blir det ca 12 stycken kandidater i varje exemplar av NSD och NK.

Att det förekom kandidater mer eller mindre ofta i tidningarna är en sak, en annan är om det är samma kandidater som förekommer gång på gång eller om tidningarna uppmärksammar många olika kandidater. I

³ Det nya partiet och SPI hade flera listor men de toppades alla av partiledaren.

⁴ I texten används generellt begreppet landstingskandidat även om valet i Göteborg och Vänersborg gällde regionfullmäktige.

tabell 10 redovisas hur stor andel av medieuppmärksamheten de tre översta namnen på partiernas valsedlar fick i de orternas lokala tidningar.

Tabell 10. Kandidattoppen – andel ”tre-i-topp” av riksdagskandidater, landstingskandidater och kommunfullmäktigekandidater i lokal dagspress under valrörelsen 1998 (procent).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Riksdag	77	78	81	87
Landsting	93	75	86	90
Kommun	84	85	69	85

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för vilka tidningar som undersökts på de olika orterna.

Mer än 70 procent av alla kandidater som uppmärksammas i lokaltidningarna, i de allra flesta fall ännu mer, står på någon av de tre första platserna på partiernas valsedlar. Partiernas toppnamn dominerar med andra ord ganska eftertryckligt i tidningarnas valbevakning.

I tidningarna i Göteborg och Katrineholm är tendensen att uppmärksamma toppnamnen något starkare än i Vänersborg och Luleå, men skillnaderna är inte särskilt stora.

I alla tidningar – förutom KK – är fokuseringen på landstingskandidaternas toppnamn starkast. I GT och Arbetet Nyheterna är alla kandidater till landstingsfullmäktige bland de tre översta namnen på partiernas valsedlar. Fokuseringen på toppnamnen är med andra ord minst sagt tydlig.

En liknade frågeställning är hur många olika kandidater som överhuvudtaget uppmärksammas i de olika tidningarna – *kandidatbredden*. Analyseras materialet på detta sätt visar det sig att tidningar med flest kandidatnyheter, dvs. NSD och NK även har den största bredden för riksdagskandidater med 32 respektive 30 olika kandidater. Minst har GT med åtta.

Störst bredd för landstingskandidater finns också i en av Luleåtidningarna – NSD. 21 olika landstingskandidater förekommer någon gång i NSD:s nyheter den sista valrörelsemånaden. Även ifråga om kandidatbredd till landstingsfullmäktige är GT den tidning som har minst antal olika kandidater med sju stycken. Men göteborgskollegorna Arbetet Nyheterna och GP är bara snäppet bättre med åtta respektive tio kandidater.

Göteborgspressens bredd ifråga om kommunkandidater är däremot överlägsen de andras. Här ligger GT klart i topp genom att över 80 olika kandidater till fullmäktige uppmärksammades på nyhetsplats. Detta berodde framförallt på det uppslag med bild och kort enkät till

alla fullmäktigeledamöter i GT den 18/9. Men även GP uppmärksammade många olika kandidater i sina lokala valnyheter. Över 50 olika kandidater till fullmäktige uppmärksammades någon gång under perioden. Arbetet Nyheterna låg här på ungefär samma nivå som de andra tidningarna, dvs. mellan 20 och 30 i kandidatbredd.

När det gäller kandidatbredden var den med andra ord sammantaget störst i Göteborgspressen när det gällde kommunkandidaterna, men minst när det gällde de andra politiska nivåerna. Här var det de tidningar med det största antalet kandidatnyheter som också hade störst bredd – NSD och NK.

En annan intressant aspekt av mediernas kandidatrapportering är hur stor koncentrationen är på politiker som redan har politiska uppdrag. Man kan misstänka att de med politiska uppdrag har större tillgänglighet till medierna än andra kandidater. Dels beroende på att de fattar beslut som har nyhetsvärde. Dels beroende på att de redan är kända, vilket också ökar deras nyhetsvärde. De har troligen också lättare att få medieuppmärksamhet eftersom de är medievana och därför vet hur man fångar mediernas intresse.

Tabell 11. Andel riksdagskandidater, landstingskandidater och kommunfullmäktigekandidater med politiskt uppdrag i lokal dagspress under valrörelsen 1998 (procent).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Riksdag	66	58	88	74
Landsting	98	79	82	66
Kommun	87	91	97	94

Kommentar: Se avsnittet *Undersökningarna* för vilka tidningar som undersökts på de olika orterna.

Majoriteten av alla kandidater som uppmärksammas har ett politiskt uppdrag (tabell 11). Och det är allra vanligast att kommunkandidaterna i pressen redan har ett politiskt uppdrag. Undantaget är här Göteborg där nästan alla landstingskandidater som uppmärksammas redan före valet har en politisk plattform. Men som redan påpekats rör sig detta om toppnamn i kommunen som hade kommunalrådsposter och som också kandiderade till det nya regionfullmäktige. De satt därmed inte i den församling de kandiderade till.

Av riksdagskandidaterna ligger andelen politiska uppdrag mellan 60 och 90 procent. Att Luleåtidningarna ligger så högt kan förklaras med att många kandidater har kommunala uppdrag i kommuner inom tidningarnas spridningsområde som står på partiernas valsedlar till riksdagen.

Andelen riksdagsledamöter som uppmärksammas skiftar ganska mycket mellan olika tidningar. Högst andel finns i NSD där nästan två tredjedelar av alla riksdagskandidater som förekommer har en riksdagsplats. I de andra tidningarna får riksdagskandidater med riksdagsplats någonstans mellan 40 och 45 procent av all uppmärksamhet som ägnas åt riksdagskandidater.

Kommunalrådets och kommunfullmäktigeledamöternas dominans bland kommunkandidaterna i pressen är ännu starkare. I NSD och NK förekommer nästan bara politiker med kommunala uppdrag i kandidatnyheterna. Över 90 procent av alla som framträder i dessa två tidningar sitter redan i fullmäktige. Men även i de andra tidningarna är de etablerade kommunalpolitikernas plats i medierna ohotad. Minst 70 procent av all uppmärksamhet tillfaller fullmäktigeledamöter.

Landstingsfullmäktigeledamöterna dominerar inte på samma sätt. Att de inte gör det i Göteborg är givetvis på grund av att det inte fanns några landstingsledamöter från Göteborg före 1998 års val. Men inte heller på de andra orterna är det självklart att landstingspolitiker uppmärksammas mest. Högst andel landstingspolitiker finns i ELA som i högre grad än de andra tidningarna tog upp landstingsfrågor. Men att landstingspolitiker inte får mer än knappt en femtedel av uppmärksamheten för landstingskandidaterna i NSD och NK kan tyckas anmärkningsvärt. Det beror dock på att toppnamnen som nominerats av partierna inför valet i stor utsträckning inte satt i landstingsfullmäktige utan i fullmäktige i kommunen.

I debatten om personvalet har både farhågor och förhoppningar rests om kvinnors och yngre kandidaters möjlighet att bli valda. En fråga i sammanhanget är då hur mediernas rapportering av kandidaterna sett ut ifråga om representation av kön och ålder.

I tabell 12 redovisas andelen kvinnor och andelen kandidater under 30 år i de lokala tidningarnas kandidatrapportering.

Tabell 12. Andel kvinnor och kandidater under 30 år i lokal dagspress under valrörelsen 1998 (procent).

	Göteborg		Katrineholm		Katrineholm		Vänersborg	
	Kvinnor	> 30	Kvinnor	> 30	Kvinnor	> 30	Kvinnor	> 30
Riksdag	20	8	47	14	22	8	38	39
Landsting	18	2	64	1	27	12	27	4
Kommun	32	4	30	2	40	1	25	3

Kommentar: Kandidaters ålder har i fem procent av fallen inte gått att avgöra utifrån texten eller med hjälp av andra uppgifter (valsedlar m.m.). Se avsnittet *Undersökningarna* för vilka tidningar som undersökts på de olika orterna.

I de allra flesta fallen är de kandidater som medierna uppmärksammar män. Andelen kvinnor i kandidatnyheterna ligger som högst på 64

procent för landstingskandidater i KK. Det är den enda grupp i hela materialet där kvinnor dominerar. Lägst kvinnorepresentation gäller också landstingskandidater. I göteborgstidningarna är andelen kvinnor bland kandidaterna i genomsnitt 18 procent där GT ligger lägst med sex procent.

Sett till alla tidningar finns det ingen politisk nivå där kvinnliga kandidater uppmärksammas mest. I göteborgspress och Luleåpress är det flest kvinnor bland kommunkandidaterna, medan kvinnor är vanligast bland landstingskandidaterna i KK och bland riksdagskandidater i ELA.

När det gäller vilken uppmärksamhet unga kandidater får i lokal dagspress visar det sig att unga riksdagskandidater uppmärksammas mest. I ELA är nästan 40 procent av alla riksdagskandidater i nyheterna under 30 år. I de andra tidningarna ligger andelen unga riksdagskandidater på mellan åtta och 14 procent. Unga kandidater till landstingsfullmäktige och kommunfullmäktige är mer sällsynta. Kommunfullmäktigekandidater under 30 år förekommer knappt alls i de undersökta tidningarna under valrörelsen 1998. Detaljstuderas åldersfördelningen av kandidaterna i lokalpressen är genomsnittsåldern högre för kommunkandidater än kandidater till riksdag och landsting. Om man ser till vilka som får komma fram i tidningarna är det med andra ord knappast troligt att läsarna uppfattar kommunpolitiken som ungdomens politiska arena.

Analyserna av de lokala nyhetsmediernas kandidatinformation visar stora likheter i tidningarnas bevakning. Den genomsnittlige kandidaten väljarna kan ta ställning till via lokalmediernas nyhetsbevakning är en medelålders man. Kvinnor är underrepresenterade och även yngre kandidater.

Att mediebilderna ser ut på detta sätt beror på att mediernas rapportering av kandidater i stort sett speglar maktstrukturer inom de politiska partierna och det offentliga Sverige. Ett gemensamt drag för lokalpressens kandidatbevakning i stort är att den i det närmaste är förbehållen de som antingen redan har en politisk plattform i kraft av uppdrag i riksdag, landsting, kommun eller de kandidater som partierna själva väljer att föra fram i valrörelsen. Det är valseglarnas toppnamn som dominerar.

En tendens som också är genomgående, med ELA som enda undantaget, är att landstingsvalet inte har samma dignitet i mediernas nyhetsbevakning som val till riksdag och kommun. Många har tidigare pekat på att landstingsvalet är ett bortglömt val i medierna (Asp 1987, Johansson 1998). Resultaten i denna undersökning bekräftar i stort denna bild.

Detta är drag som är gemensamma. Men det finns också betydande skillnader mellan de olika tidningarna som gör att man som väljare hade skiftande förutsättningar att via medierna skapa sig en bild av kandidaterna beroende på var man bor och vilken lokaltidning man har tillgång till. När det gäller information om kandidater till kommun och landsting liknar de olika lokaltidningarna varandra. Men möjligheten att få information om riksdagskandidater varierar från ort till ort.

Flera faktorer verkar vara viktiga för om en lokal tidning uppmärksammar riksdagskandidater. För det *första* hjälper det om kandidaterna är rikskända. Rikskända politiker genererar inte bara fler nyheter i riksmidierna utan även i de lokala nyhetsmedierna. Anders Sundström (s), Per-Ola Eriksson (c) och miljöpartiets Peter Eriksson är tre rikskända politiker som ofta förekom i Luleåtidningarna.

För det *andra* är kopplingen mellan valkrets och tidningens spridningsområde en faktor som också förklarar mängden riksdagskandidater i nyheterna. Läsare som har en tidning som endast täcker en riksdagsvalkrets och fler kommuner har troligen fler kandidater att ta ställning till än om tidningen täcker in flera riksdagsvalkretsar. Om spridningsområde och valkretsar matchar varann blir urvalet av kandidater i medierna större.

Mediernas betydelse för kännedomen av kandidaterna

Den tredje huvudfrågeställningen gäller vilken betydelse nyhetsmediernas valbevakning hade för medborgarnas kännedom och uppfattningar om de kandidater som ställde upp i Sveriges första personval. Frågan om mediernas effekter är omdebatterad både inom medieforskning och i den allmänna debatten. När det gäller påverkan under valrörelser finns det dock ganska entydiga forskningsresultat som visar att mediernas spelar en avgörande roll på flera sätt. Medierna påverkar väljarna både ifråga om hur man ser på politikens innehåll och hur de politiska aktörerna uppfattas (Patterson 1980, Asp 1986, Mondak 1995, Chaffe & Frank 1996, Weaver 1996).

Den fråga som står i fokus här är om mediernas kandidatinformation hade någon betydelse för väljarnas kännedom om kandidaterna. Frågeställningen kan besvaras genom att undersökningarna av den lokala dagspressens innehåll relateras till de medborgarstudier som genomfördes på kommunal nivå under valrörelsen (*Röstning, Inflytande, service – kommun- och landstings-/regionvalet 1998*).

Den första frågan är om det finns någon skillnad i kandidatkunskap mellan medborgarna i de olika orterna. Tabell 13 visar hur stor andel

av de tillfrågade som angett en person som stod på vallistorna i personens hemort.⁵

Tabell 13. Andel väljare med kännedom om kandidater i den egna valkretsen (procent).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Riksdag	27	47	56	45
Landsting	14	46	53	48
Kommun	34	57	61	59

Resultaten i tabellen verkar bekräfta att de lokala nyhetsmedierna är viktiga för vilken kännedom väljarna har om kandidaterna. I Luleå, där det fanns mest kandidatinformation är också kunskapen störst. Göteborgarna har sämst kandidatkunskap till både kommun, landsting och riksdag. Göteborgspressen hade i de flesta fall också mindre information om kandidater än tidningarna på de andra orterna.

Att kunskaperna om störst om kommunkandidater och minst om landstingskandidaterna följer också mediebild. I alla tidningar uppmärksammades kommunkandidaterna mest, följt av riksdagskandidater och landstingskandidater. Även undantaget från regeln bekräftas. I ELA fick landstingskandidater mer uppmärksamhet än kommunkandidaterna och väljarna i Vänersborg har som enda ort mer kunskaper om landstingskandidater än kandidater till riksdagen.

Frågan är dock om orsaksriktningen går mellan mediernas uppmärksamhet av kandidater och väljarnas kandidat-kännedom. Ett sätt att fördjupa effektanalyserna är att undersöka om de som uppger att de får information via artiklar i dagspress har högre kandidat-kännedom än andra väljare. Om medborgare som uppger att de tar del av politiskt nyhetsmaterial i medierna även har högre kunskaper om kandidater stärks effektresonemanget.

⁵ Svensk forskning saknas nästan helt på detta område. Ett exempel är dock undersökningen av kärnkraftsömröstningen 1980. Där visar resultat tydligt att företrädare för de olika folkomröstningsalternativen blev mer kända för en bredare allmänhet när de fick uppmärksamhet i nyhetsmedierna (Asp 1986 s. 421f).

Ett annat svenskt exempel är Martin Bennulfs & Per Hedbergs studie av politiker i nyhetsmedierna under riksdagsvalen 1985-1991. Där visar det sig att konsumtion av nyheter i både press och etermedier ger ökade kunskaper om både partipolitiker i allmänhet och kandidater från den egna valkretsen (Bennulf & Hedberg 1993 s.110f). På kommunal nivå har dock inte kandidat-kännedom kunnat kopplas samman med mediekonsumtion (Brantgärde m. fl. 1980 s.58f).

Tabell 14. Effekt av tidningsläsning på kandidat-känedom hos väljare fördelat på kommun (procentdifferens).

	<i>Göteborg</i>	<i>Katrineholm</i>	<i>Luleå</i>	<i>Vänersborg</i>
Riksdag	+14	-3	+31	+20
Landsting	-1	-15	+4	+14
Kommun	+8	+8	+20	+16

Kommentar: Som mått på tidningsläsning är frågan om man får information om politik i kommunen och region/landstinget via artiklar i sin lokala dagstidning. Mått för information om rikspolitik finns inte med i enkäten. Som mått på information om rikspolitik har därför frågorna ovan slagits samman till ett additivt index.

En slutsats som kan dras av tabell 14 är att tidningsläsarna har högre kandidat-känedom än de som uppger att de inte använder dagspressen för att informera sig om politik. Endast i tre fall ökar inte kandidat-känedom med ökad tidningsläsning. I två av fallen rör det landstingskandidater som ju inte uppmärksammas särskilt mycket i medierna och i det tredje fallet riksdagskandidater i KK.

Även här stämmer bilden med den som kom fram i innehållsstudierna. På de orter där tidningarna hade mest information är också skillnaderna mellan läsare och icke-läsare störst ifråga om kandidat-känedom.

Trots dessa relativt tydliga tecken på medieeffekter finns det skäl att vara något försiktig. I analysen sätts inte medieexponering i relation till andra faktorer som man vet påverkar tidningsläsning och som också kan påverka kandidat-känedom. En sådan är politiskt intresse. Kontroll för politiskt intresse visar också att sambanden försvagas, men tendensen är densamma som tidigare. Slutsatsen blir därför att ju mer de lokala medierna uppmärksammar valkandidater, desto större känedom och desto större kunskaper om kandidaterna får medborgarna.

Journalisterna och personvalet

Journalisterna på samtliga undersökta redaktioner och orter upplevde att 1998 års valrörelse inte skilde sig från tidigare valrörelser. I stort sett arbetade politikerna och de politiska partierna, enligt journalisternas uppfattning, på samma sätt som i tidigare valrörelser.

"Det var ingen stor skillnad mellan årets val och tidigare val, ingen stor förändring. En del kandidater hade lite aktiviteter för sig, gjorde tändsticksaskar med bilder av sig själva (fniss) som de skickade till

redaktionen. Men det var mest sånt som man fnissade åt och som många politiker fnissade åt själva, eller åt varandra. Några få var aktiva, det var väl nån folkpartist som lyckades ta sig in genom en aktiv kampanj.” (reporter, radiostation)

Gemensamt för alla intervjuade journalister är att de i sina svar betonat nyhetsmediernas skyldighet att informera sin publik om hur personvalet rent praktiskt går till, vilka regler som gällde och hur man som medborgare bör agera i det nya politiska systemet.

”Ja, vi hade ju i flera omgångar vid olika tidpunkter inför valet rent informativt hur det skall gå till och hur man kryssar. Och det var ju extra komplicerat i och med det här med kommunindelningen. Och det hade vi flera gånger. Och ändå så upplevde vi att det fanns en väldigt stor förvirring kring det här.” (redaktionschef, tidning)

Journalisternas inställning till att ge information om enskilda kandidater skiljde sig dock kraftigt åt mellan olika journalister. Två huvudinriktningar kan urskiljas. Den ena uppfattningen som kom fram innebär att journalisterna betonar att de själva valde ut vilka sakfrågor som de ansåg mest intressanta och vilka politiker som enligt deras mening var mest lämpade att svara på just dessa frågor.

”Beträffande vilka kandidater som skulle lyftas fram bedömde vi själva på redaktionen vilka som var intressantast att lyfta fram utifrån den fråga som vi diskuterade. Så vi utgick från sakfrågan samt att representationen bland partierna skulle vara bra.” (reporter, TV-station)

Den andra uppfattningen tog fasta på väljarnas rätt att få information om vilka politiska alternativ de hade att välja emellan.

”Men vi bestämde oss för att satsa väldigt mycket och vi skulle bevaka alltså personer som gjorde personvalskampanjer i stor omfattning. Det fick vi i stort sett lägga ned, vi gjorde några såna. Jag började lite med nån folkpartist som var först ute och sen tänkte jag fortsätta. Därför att det förekom i stort sett inga personvalskampanjer. Och de politiska partierna bojkottade ju det, jag skulle vilja säga att de saboterade hela personvalet. För att från de flesta partierna sa man ju att ”ja, ja, vi förbjuder ju inte kampanjer för vi har ju ändå gått med på, vi har ju fattat beslutet. Men vi uppmanar inte och för oss är det partierna man väljer på” och i vissa partier, ja Vänsterpartiet är ju definitivt emot men även inom socialdemokratin, de anser att ”det är vi som bestämmer listan. Här skall det inte komma några väljare och lägga sig i. De får välja på parti och sen är det vi som bestämmer.” (redaktionschef, tidning)

Enligt journalisternas uppfattning var det så få kandidater som faktiskt bedrev egna kampanjer att det försvårade presentationen av kandidaterna eftersom en större uppmärksamhet för de få som bedrev kampanjer äventyrade ambitionerna att bedriva en som man menade rättvis och opartisk nyhetsförmedling. Många journalister upplevde därför att partierna "saboterade" personvalet och möjligheten för medierna att presentera de olika kandidaterna för sin publik.

Även det faktum att det enbart förekom personvalskampanjer inom vissa partier gjorde att redaktionernas ambitioner att speciellt bevaka personvalskandidater föll.

"Det var svårt att förhålla sig till de personvalskandidater som fanns eftersom de var så få. I och med detta så blev de exponerade mer än övriga kandidater. (reporter, tidning)

Journalisterna såg med andra ord den rättvisa fördelningen mellan partierna som viktigast och informationen om kandidaterna som en andrahandsfunktion. Dessutom kunde inte rapporteringen om enskilda kandidater ta redaktionella resurser från den "traditionella" valbevakningen. Och eftersom många redaktioner upplevde en pressad situation fick bevakningen av enskilda kandidater stryka på foten.

"Nu sände vi fem till sex program och har 54 kommuner att bevaka och sju partier inom varje kommun och man måste ju bara lägga ned att bevaka alla de här personerna och politikerna. Det enda man kan göra är ju att plocka ut de som man själv tycker är intressanta." (reporter, TV-station)

Den renodlade personvalsjournalistiken tenderade på detta sätt att hamna utanför den ordinarie valbevakningen och gavs resurser först när den traditionella valbevakningen var tillgodosedd.

Och sen kom det här med personvalet, det var liksom en sån där fråga som blev över lite och det kan väl ha bidragit till att jag tog över den på ett ganska sent stadium." (reporter, tidning)

Begreppet personvalskampanj upplevde många journalister som svårhanterligt och långt ifrån självklart. Osäkerheten inför begreppet och därigenom även inför hur personvalsjournalistiken skulle hanteras skapade svårigheter för nyhetsredaktionerna.

"Vi hade t ex när vi planerade vårt valarbete, det var nog redan innan sommaren tror jag, då skrev jag ett brev till samtliga partier och bad att de

skulle lista de partier som bedrev egna kampanjer. Men det var väldigt svårt att få tydliga svar. En skrev att mer eller mindre alla skulle bedriva kampanjer och andra skrev att inga skulle göra det. Så det fanns ett problem att definiera vad egentligen en personvalskampanj är. Är det att de själva driver en kampanj vilket ju en del politiker har gjort redan innan, eller skall de ha fått ekonomiskt stöd från sitt parti eller från någon annan? Så det är heller inte helt enkelt att definiera vad som egentligen är en personvalskampanj.” (nyhetschef, radiostation)

Journalisterna upplevde att förvirringen bland partierna var lika stor och att begreppet personvalskampanj skilde sig åt mellan de politiska partierna. Ett parti hävdade att samtliga partiets kandidater bedrev personvalskampanjer. Ett annat parti att ingen av partiets kandidater kunde betraktas som personvalskandidat.

Trots den tveksamhet som många journalister gav uttryck för inför begreppet personvalskampanj fanns det också journalister som såg personvalet som en möjlighet att bedriva en ny typ av mer personlig journalistik. En del menade att det fanns en möjlighet att mer betona människan bakom politikern och skapa en journalistik som är mer relaterad till publikens vardag. Huruvida den mer personinriktade journalistiken var en följd av det nya personvalssystemet eller endast en följd av en allmänt mer personinriktad politisk journalistik fanns det dock delade meningar om.

”Man vill att läsaren skall lära känna mer än politikern. Utanför det rent ideologiskt-politiska. Det hade man inte gjort utan personvalet...eller så hade man det? Det ligger också lite i en journalistisk trend. Att man lyfter fram en massa ovidkommande saker och så skyller man på personvalet. Det är lite en journalistisk trend att jobba så.” (reporter, tidning)

Sammanfattande slutsatser

Undersökningen av mediernas nyhetsrapportering om Sveriges första personval har utgått ifrån fyra frågeställningar: (1) Vilken roll spelade nyhetsmedierna för medborgarnas möjligheter att få kunskap om det nya personvalssystemet? (2) Vilken roll spelade nyhetsmedierna för medborgarnas möjligheter att skaffa sig information om de kandidater som ställde upp till val? (3) Vilken betydelse hade medierna för medborgarnas kännedom om kandidaterna? Och (4) hur såg journalisterna på bevakningen av Sveriges första personval? Resultaten från undersökningen kan sammanfattas på följande sätt:

1. Nyhetsmedierna spelade med största säkerhet den viktigaste rollen för medborgarnas möjligheter att få kunskaper om det nya valsystemet. Mediernas roll blev särskilt viktig eftersom informationen från den centrala valmyndigheten av många politiska debattörer uppfattades vara bristfällig.

Att medierna spelade en central roll för valinformationen betyder inte dock inte att valinformationen till medborgarna i medierna var av en sådan omfattning eller av en sådan kvalitet att medborgarna fullt ut kunde utnyttja sina medborgerliga rättigheter. I dagspressen gjordes särskilda satsningar på att informera om det nya valsystemet och det förekom relevant valinformation av en viss omfattning, men i Sveriges Television förekom överhuvudtaget inga särskilda satsningar på att informera om det nya valsystemet.⁶ Det är därför tveksamt om SVT uppfyllt de krav som finns i avtalet med staten.

2. I nyhetsmediernas bevakning av 1998 års valrörelse fick personvalet ingen större uppmärksamhet – om man ser till valbevakningen i sin helhet. 1998 års valrörelse kan därför knappast sägas ha präglats av personvalet. Däremot avsatte valkandidaterna och deras personvalskampanjer ett visst avtryck i mediebevakningen. Det gällde särskilt på den lokala nivån, där medievalrörelsen var mer kandidatinriktad. TV:s nyhetsprogram var mindre inriktade på kandidater och kampanjer än i tidigare val.

Enskilda riksdagskandidater fick inte större uppmärksamhet i de rikstäckande nyhetsmedierna än i tidigare val. På samma sätt som i tidigare val dominerades press, radio och TV av partiledarnas framträdanden. Det nya personvalsystemet innebar därför inte någon förändring när det gällde riksdagsledamöternas uppmärksamhet, med ett undantag. Riksdagskandidater utan plats i riksdagen fick större uppmärksamhet, fast då på bekostnad av sittande riksdagsledamöter.

Resultaten från undersökningen ger inga belägg för att 1998 års medievalrörelse på något markant sätt var mer personinriktad än tidigare valrörelser. Det nya personvalsystemet innebar inte att de politiska sakfrågorna fick ett mindre utrymme i nyhetsmedierna.

3. Nyhetsmediernas valbevakning hade en påtaglig effekt på medborgarnas kunskaper om valkandidaterna. Ju större uppmärksamhet valkandidaterna fick i de lokala medierna, desto större var medborgarnas kandidat-känedom.

⁶ Se JMG Granskaren nr 3 -98.

4. Journalisterna upplevde betydande svårigheter när det gällde bevakningen av personvalet. Det gällde bl. a. vad som skulle läggas in i begreppet personvalskampanj och att partierna av många journalister uppfattades "sabotera personvalet" och deras möjligheter att presentera de olika kandidaterna. Eftersom enbart ett fåtal kandidater inom ett fåtal partier bedrev personvalskampanjer äventyrade det också, enligt journalisternas mening, deras ambitioner att ge en balanserad bevakning av de politiska partierna.

Referenser

Asp, Kent (1987): "Rikspolitik och kommunalpolitik – valrörelsernas utrymme i svensk dagspress 1956–1985", i *Folkstyrelsens villkor. Betänkande av folkstyrelsekommittén*. SOU 1987:6.

Bennulf, Martin & Hedberg, Per (1994): Person och parti i massmedierna, i Westerståhl, Jörgen (red): *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommittén betänkande Ökat personval* (SOU 1993:21).

Brantgärde, Lennart, Sjölin, Mats & Alfredsson, Iris (1981): *Kommunalpolitik, massmedier och medborgare. Studie av kunskaper, mediautbud och förutsättningar för lokal opinionsbildning*. Stockholm: DsKn 1981:13.

Chaffe, Steven & Frank, Stacey (1996): "How Americans get Political Information: Print versus Broadcast News", i *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, July:48-58.

Esaiasson, Peter (1993): "Om riksdagsledamöter, kändisar, opinions-opportunism och valkampanjer", i Westerståhl, Jörgen (red): *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommittén betänkande Ökat personval* (SOU 1993:21).

Johansson, Bengt (1998): *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. JMG, Göteborgs universitet.

Johansson, Folke (1995): *Riksdagen och massmedia*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Mondak, Jeffery M (1995): *Nothing to Read. Newspapers and Elections in a Social Experiment*. Ann Arbor: Michigan University Press.

Patterson, Thomas E (1980): *The Mass Media Election*. New York: Praeger.

Weaver, David H. (1996): "What Voters Learn from Media" ", i *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, July:34-47.

Personliga valkampanjer

Martin Brothén

Det är ingen överdrift att utnämna de politiska valen till de enskilt viktigaste demokratiska institutionerna för medborgarnas politiska deltagande. Väl fungerande valrörelser, som föregår de politiska valen, har därför ansetts vara grundläggande för demokratin (Rothstein et.al. 1995:42 ff.). En utvärdering av den nu genomförda personvalsreformen kan därför inte förbigå eventuella förändringar av hur partiers och kandidaters valrörelser bedrivs.

De politiska partierna har sedan länge intagit en central ställning i den svenska representativa demokratin (SOU 1993:21, s. 9; Bäck & Möller 1997:30 ff.; Johansson & Möller 1998:39). Detsamma gäller partiernas ställning i valrörelserna. Väljarna har främst fått välja mellan de olika alternativ som partierna har utgjort och till de olika program som partierna gått till val på. Partiernas företrädare, såsom partiledare och andra representanter, har tillskrivits en mer underordnad betydelse för väljarnas ställningstagande.¹

Med den genomförda personvalsreformen har betingelserna för svenska valrörelser ändrats i grunden. Valrörelserna behöver inte längre vara lika dominerade av partierna. Enskilda kandidater kan profilera sig mer än tidigare. Personvalssystemet har t.ex. gjort utrymmet för personliga valkampanjer större. Med det förutvarande valsystemet, som kunde beskrivas som ett renodlat partival, var det föga meningsfullt att bedriva sådana kampanjer.² Frågan är om de ändrade förutsättningarna

¹ Av de åtta oftast återkommande förklaringarna/skälen till väljarnas partival (ideologi, sakfrågor, kompetens, partiledare, vaneröstning, partiidentifikation, klassröstning och personröstning) var personröstningen den minst använda förklaringen av väljarna själva i 1994 års riksdagsval. Inte heller partiledarna är, enligt väljarnas egna motiveringar, den viktigaste förklaringen till valet av parti (Gilljam & Holmberg 1995:46 ff.; Gilljam 1990:286 ff.).

² Det hindrade dock inte partierna att möjliggöra för t.ex. ungdomar och invandrare att gå fram med särskilda valsedlar, vilket kan ses som ett utrymme för personligt upplagda valkampanjer. Väljarnas möjlighet att skriva till egna kandidater på valsedlarna och stryka kandidater på de förtryckta namnvalsedlarna har i realiteten inte fått någon effekt på den slutliga namnordningen (regeringens prop. 1996/97:70, s. 117 f.).

för valrörelserna har haft någon inverkan på valrörelsen när det gäller vilka aktiviteter och kampanjkanaler som utnyttjas.

Redan i den proposition där förslaget till nytt valsystem presenterades påpekade regeringen att "[p]ersonröstningsmomentet [bäst framhävs] genom att kandidaterna tydligt förs fram inför valen." (regeringens prop. 1996/97:70, s. 115). Personvalskommittén skrev i sitt betänkande "att det redan i dag lönar sig för en politiker som vill nå ut med sitt budskap att arbeta för att synas och göra sig hörd i olika sammanhang. Naturligtvis kommer motsvarande att gälla i än högre grad i ett system som medger personval." (SOU 1993:21, s. 54). Även forskarna menade att utfallet av personvalet i hög grad skulle bero på *kandidaternas agerande* under valrörelsen (Gilljam 1996:103).³ Erfarenheterna kan nu visa om kandidater som bedrev personvalskampanj lyckades bättre i personvalet än kandidater som inte bedrev någon kampanj för den egna kandidaturen. En *första* viktig frågeställning för kapitlet blir därför om de personvalskampanjer som bedrevs inför 1998 års riksdagsval hade någon effekt på andelen personröster för personvalskandidaterna.

Förutom denna frågeställning kommer ytterligare tre frågeställningar, med utgångspunkt i kandidaternas eget agerande under valrörelsen, att besvaras i detta kapitel. Som kapitlets *andra* uppgift skall utnyttjandet av olika kampanjaktiviteter i 1998 års val jämföras med tidigare riksdagsval. Skilde sig användningen av olika kampanjkanaler, och aktiviteten under valrörelsen, från tidigare riksdagsval?

Förekomsten av personliga valkampanjer, och vilka riksdagskandidater det var som bedrev sådana, är undersökningens *tredje* frågeställning.⁴ Hur vanligt förekommande var personvalskampanjer i

³ Mikael Gilljam hävdade att också *lagstiftningens utformning* och *väljarnas egna överväganden* bestämmer i vilken utsträckning möjligheten att personrösta utnyttjas och i vad mån personrösterna har någon reell betydelse för vilka kandidater som blir valda (se t.ex. Gilljam 1996:103). I detta kapitel avgränsas analyserna till *kandidaternas agerande* i valrörelsen.

⁴ Det är inte alldeles enkelt att definiera vad som menas med *personliga valkampanjer*. Som Tommy Möller påpekar på annat håll i denna antologi kan kandidater vara mycket aktiva för partiets räkning och vara starkt exponerade i valrörelsen utan att de egentligen bedriver någon personvalskampanj; partiledarna torde vara de tydligaste exemplen härpå. I detta kapitel kommer en tämligen sträng definition av personvalskampanj att utnyttjas. För att en kandidat skall anses ha bedrivit en *utpräglad personvalskampanj* krävs dels att kandidaten själv ansett sig ha bedrivit en personvalskampanj, dels att kandidaten haft tillgång till någon form av personligt kampanjmaterial. Kandidater som antingen kvalificerar för det ena eller andra kravet har ansetts

premiären med personval i svenska riksdagsval och vilka kandidater var först att anamma möjligheten att bedriva kampanj för sin egen kandidatur?

För det *fjärde* skall undersökas om personvalskandidater agerar annorlunda än andra riksdagskandidater. Är kandidater med egna personvalskampanjer mer aktiva och betonar andra teman i sitt kampanjarbete jämfört med kandidater som inte bedriver personvalskampanj?

Material

Analyserna kommer att baseras på flera undersökningar. För att avgöra om aktiviteten och användningen av olika kampanjkanaler under valrörelsen skilde sig från tidigare riksdagsval, kommer jämförelser att göras med tidigare valrörelser. De framgångsrika kandidater som klarat sitt mandat vid valen 1985, 1988, 1994 och 1998 kommer att jämföras i syfte att avgöra om valrörelseaktiviteten ökat i och med införandet av ett personröstningsmoment i valsystemet. För dessa analyser används frågeundersökningar med samtliga riksdagsledamöter som genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. För att besvara frågeställningen om förekomsten av personliga valkampanjer, och de därmed sammanhängande frågorna om vilka kandidater som bedrev sådana och om personvalskandidaternas kampanjarbete skilde sig från andra kandidaters, kommer en frågeundersökning med ett representativt urval av riksdagskandidater i 1998 års val att utnyttjas.⁵

bedriva *viss personvalskampanj*. Kandidater som varken själva ansett sig bedriva personvalskampanj eller haft något personligt utformat kampanjmaterial till sitt förfogande kvalificerar i detta kapitel för kategorin *ingen personvalskampanj*.

⁵ Ansvariga för undersökningarna *Riksdagsenkät 1985* och *Riksdagsenkät 1988* var Peter Esaiasson och Sören Holmberg. *Riksdagsenkät 1994* genomfördes av Peter Esaiasson, Sören Holmberg och Martin Brothén. Samtliga tre undersökningar har finansierats av Riksbankens Jubileumsfond. Svarsfrekvensen var mycket hög i alla undersökningarna: 97 procent 1985, 96 procent 1988 och 97 procent 1994. Också i 1998 års riksdagsundersökning var svarsfrekvensen mycket hög (94 procent). 1998 års riksdagsundersökning har genomförts inom ramen för den större kandidatundersökning – *Riksdagskandidat 1998* – som genomfördes på uppdrag av *Rådet för utvärdering av 1998 års val*. Bland de nära 700 kandidater som ingick i urvalet var svarsfrekvensen 91 procent. Huvudansvarig för 1998 års kandidat- och riksdagsundersökning har varit Martin Brothén. För en dokumentation av undersökningarna 1994, 1996 och 1998, se Esaiasson, Holmberg & Brothén 1995; Holmberg, Esaiasson, Brothén & Kumlin 1998; Brothén 1999.

Förändrad valrörelseaktivitet?

Införandet av personval skulle kunna ha förändrat riksdagskandidaternas agerande under valrörelsen.⁶ Betoningen på olika direkta och indirekta kampanjkanaler för att komma i kontakt med väljarna antas vara tydlig i ett personvalssystem där kandidater försöker vinna personröster bland väljarna.

Erfarenheterna från andra länder visar dock att så inte behöver vara fallet. Som statsvetaren Peter Esaiasson påtalat tycks parlamentskandidater i såväl parti- som individorienterade politiska miljöer koncentrera sitt kampanjarbete på direkta personinriktade kampanjtekniker (Esaiasson 1993:150). Esaiassons slutsats var att införandet av ett personvalssystem inte behöver medföra några stora förändringar i hur kandidater kontaktar väljarna. Möjligen skulle framtida vallkampanjer kunna innehålla en ökad koncentration på mediekontakter från kandidaternas sida (Esaiasson 1993:175).

Genom att jämföra kampanjaktiviteterna hos riksdagskandidaterna i 1998 års riksdagsval med kandidater från tidigare val har vi möjlighet att avgöra om personvalssystemet medfört förändrade beteendemönster hos kandidaterna. Vi är begränsade till att studera de riksdagskandidater som varit framgångsrika nog att bli invalda i riksdagen vid valen 1985, 1988, 1994 och 1998.

Analyserna baseras på en och samma fråga som ställts i alla fyra riksdagsundersökningarna: "Ungefär hur många gånger under [19xx] års valrörelse ägnade Du Dig åt följande kampanjaktiviteter?"⁷ I frågan har uppräknats ett antal olika kampanjaktiviteter som riksdagsledamöterna kan antas ha utnyttjat. Svarsalternativen har samtliga undersökningsår varit: "ingen gång", "1–3 gånger", "4–10 gånger", "11–30 gånger" och "fler än 30 gånger".

Att studera faktiskt beteende genom vad svarspersonerna själva uppgivit i ett enkätformulär är problematiskt. Risken finns att svarspersonerna överskattar – eller underskattar – sina kampanjaktiviteter.⁸

⁶ För en historisk genomgång av partiernas kampanjarbete och utnyttjandet av olika kampanjaktiviteter, se Esaiasson 1990:346 ff.

⁷ Med valrörelsen har – vilket påtalats i inledningen till frågorna om ledamöternas kampanjarbete – avsetts de cirka 50 dagar som föregått valdagen, dvs. tiden från den 1 augusti fram till valdagen respektive valår.

⁸ Det är ett generellt problem i samhällsvetenskapliga undersökningar att studera beteende genom självrapporterade uppgifter. Exempel på områden där problematiken gör sig gällande är medianvändning (se t.ex. Cerha 1967; Weibull 1983; Hadenius & Weibull 1997) och politisk aktivitet (se t.ex. Martinussen 1973; Lafferty 1981; Rose & Waldahl 1982; Hellevik 1983; Togeby 1989).

Peter Esaiasson och Sören Holmberg har t.ex. redovisat validitetskontroller av hur väl kampanjbeteende kan mätas med den nu utnyttjande frågekonstruktionen. Resultaten av dessa kontroller visade att de självrapporterade uppgifterna innehöll en inte obetydlig överskattning (Holmberg & Esaiasson 1988:172 ff.; Esaiasson & Holmberg 1996:166). Som underlag för nivåskattningar av kandidaternas kampanjarbete är resultaten därför troligen inte särskilt tillförlitliga. För de förändringsanalyser över tid som genomförs i detta kapitel är dock resultaten mer användbara; detsamma gäller de sambandsanalyser som kommer att genomföras längre fram i kapitlet.

Tabell 1 redovisar hur stor andel av samtliga riksdagsledamöter som på en direkt fråga uppgivit sig ha utnyttjat olika kampanjtekniker mycket aktivt i valrörelserna 1985, 1988, 1994 och 1998. Med ”mycket aktivt” avses att ledamoten uppgivit sig ha utnyttjat den aktuella tekniken mer än tio gånger under valrörelsen.

Tabell 1 Riksdagsledamöternas självrapporterade kampanjaktiviteter under 1985, 1988, 1994 och 1998 års valrörelser. Andel som rapporterar sig ha varit mycket aktiva (procent)

Kommentar: Resultaten baseras endast på svarspersoner som avgivit svar för samtliga olika kampanjtekniker respektive valår. Källa: Riksdagsundersökningarna 1985, 1988, 1994 och 1998.

Utnyttjandet av olika kampanjtekniker har varierat över tid. Vissa tekniker har blivit mer flitigt utnyttjade medan andra används i mindre utsträckning. De två tekniker som påtagligt minskat i kandidaternas kampanjarbete är anföranden eller offentlig debatt vid utlyst möte samt

appelltal på gator och torg. Eget författande av artiklar och insändare i tidningar har dock blivit ett allt mer vanligt förekommande kampanjinslag, åtminstone bland de invalda kandidaterna. Närmast oförändrat är utnyttjandet av arbetsplatsbesök, dörrknackning samt presskonferenser och pressmeddelanden. Nya kampanjtekniker som kommunikation med väljare via Internet, e-post och telefonkampanjer har av 1998 års resultat att döma redan hunnit bli etablerade i svenska valkampanjer.

Personligt kampanjmaterial

Med möjligheten att bedriva personvalskampanj följer behovet av att ha ett personligt utformat kampanjmaterial under valrörelsen. I *Riksdagskandidat 1998* ombads kandidaterna uppge om de haft något sådant kampanjmaterial till sitt förfogande eller inte. Frågan löd: "Har Du i 1998 års valrörelse utnyttjat Dig av någon av nedanstående kampanjaktiviteter?". Svartalternativen var "ja" eller "nej" och sammanlagt fem olika typer av kampanjmaterial efterfrågades. I tabell 2 redovisas andelen kandidater, uppdelat på parti, som hade olika typer av personligt kampanjmaterial till sitt förfogande i 1998 års valrörelse.

Tabell 2 Personligt kampanjmaterial bland riksdagskandidater 1998 efter partitillhörighet (procent)

Kommentar: Analysen bygger enbart på de riksdagskandidater som avgivit svar på samtliga frågor om olika typer av kampanjmaterial. Med någon kampanjaktivitet avses att kandidaten haft tillgång till åtminstone en av de fem efterfrågade kampanjaktiviteterna. **Källa:** Riksdagskandidat 1998.

Bland samtliga kandidater var de tre vanligaste kampanjmaterialen personliga valbroschyrer/trycksaker, annonser i tidningar och tidskrifter samt en personlig hemsida på Internet.

Nästan varannan riksdagskandidat (47 procent) uppger sig ha haft tillgång till någon form av personligt utformat kampanjmaterial. Skillnaderna är dock stora mellan partierna, som högst 70 procent av kandidaterna inom folkpartiet och som lägst 10 procent av kandidaterna inom vänsterpartiet.

Resultaten tyder på att en stor del av kandidaterna i 1998 års riksdagsval skulle ha bedrivit någon form av personvalskampanj. Det finns dock anledning att vara försiktig med en sådan slutsats. Dels finns risk för att resultaten innehåller en del överskattningar, dels behöver inte kandidaternas tillgång på personligt presentationsmaterial innebära att de *faktiskt* bedrev en personvalskampanj. Vi vet att båda dessa invändningar är berättigade när det gäller resultaten för den svenska premiären med personval i riksdagsvalen. Andelen hemsidor bland kandidaterna är t.ex. något överskattad och såväl information från partierna som från kandidaterna i frågesvaren säger oss att partierna finansierade annonser och valbroschyrer med kandidatinformation utan att kandidaten nödvändigtvis bedrev en personlig valkampanj.

För att undersöka om kandidaterna tenderar att överskatta sin egen tillgång på personligt utformat kampanjmaterial har de självrapporterade uppgifterna om en egen personlig hemsida på Internet jämförts med objektiva mått på andelen kandidater med egen hemsida.

För Demokratiutredningen har Johan Martinsson redovisat att omkring 13 procent av samtliga riksdagskandidater hade en personlig hemsida under valrörelsen. Om även kandidater inkluderas som presenteras av sitt parti tillsammans med andra kandidater, utan att varje kandidat har en egen sida och utan att möjlighet gavs att välja vilken av kandidaterna som information önskades om, uppgår den totala andelen kandidater med hemsida till 16 procent (Martinsson 1999). Om det mer restriktiva kriteriet för innehav av Internet-hemsida tillämpas på de 603 svarspersonerna i tabell 2 framkommer att endast 15 procent hade hemsida, mot uppgivna 22 procent. Validitetskontrollen har utvisat att mätinstrumentet såväl överskattat som underskattat kandidaternas tillgång på hemsidor. 13 procent av svarspersonerna utan hemsida uppger sig ha haft en hemsida och 28 procent av kandidaterna med hemsida säger sig inte ha haft någon.

Validitetskontrollen har också gällt de enskilda partierna. Tabell 3 redovisar andelen kandidater med ett *självrapporterat innehav* av en hemsida respektive andelen kandidater med ett *faktiskt innehav*. Överskattningsvärdet anger andelen kandidater av det totala antalet kandidater som uppgivit sig ha haft hemsida men inte haft det, dvs. den

procentandel som det självrapporterade innehavet bör minskas med. Underskattningsvärdet anger på samma sätt andelen kandidater av det totala antalet kandidater som har haft hemsida men som inte uppgivit det när vi frågat dem om det. Av underskattningsvärdet framgår den procentandel som det självrapporterade innehavet bör ökas med.

Tabell 3 Validitetskontroll av personliga hemsidor på Internet bland riksdagskandidater (procent)

Källa: Riksdagskandidat 1998.

Underskattningen är ungefär densamma i samtliga partier medan överskattningseffekterna är störst i c, fp, kd och m. Endast i mp är tendensen att underskatta större än tendensen att överskatta utnyttjandet av en personlig hemsida. Resultaten av validitetskontrollen visar på nödvändigheten av att vara försiktig vid tolkningen av de uppmätta nivåerna på tillgången av personligt kampanjmaterial. Validitetskontrollen är dock inte tillräckligt omfattande för att kunna ligga till grund för några justeringar eller viktningar. Vi vet ju t.ex. inte något om vilka resultat en validitetskontroll av andra kampanjmaterial skulle ha givit.⁹ Därför kommer ingen korrigeringsfaktor för existensen av överrespektive underskattning att ske i det följande.

Förekomsten av personliga valkampanjer i 1998 års riksdagsval

⁹ Någon motsvarande validitetskontroll har inte genomförts för övriga kampanjmaterial. Finska forskningsresultat pekar dock på att det är tämligen vanligt att kandidater utnyttjar tidningsannonser för att profilera sig (Pesonen 1995:121 ff.). Dessutom erhåller kandidater som satsar stora ekonomiska resurser på annonsering bättre personvalsresultat i finländska kommunalval (Kuitunen 1998:5).

Långt ifrån alla kandidater som haft tillgång till ett personligt utformat kampanjmaterial bedrev en personvalskampanj. När vi ställt en fråga till kandidaterna om de för egen del bedrev någon form av personvalskampanj i 1998 års valrörelse är det 22 procent av kandidaterna som svarar ja.¹⁰ Därmed kan konstateras att andelen kandidater som hade objektiva förutsättningar att bedriva personvalskampanj var större än den andel kandidater som faktiskt gjorde det, eller åtminstone på subjektiva grunder upplevde sig ha gjort det. I tabell 4 redovisas andelen kandidater för respektive parti som uppgivit sig ha bedrivit en personvalskampanj i 1998 års valrörelse.

Tabell 4 Andelen personvalskampanjer efter partitillhörighet (procent)

Källa: Riksdagskandidat 1998.

Moderaterna, folkpartiet och centerpartiet är de tre partier som uppvisar den högsta andelen kandidater med personvalskampanjer när kandidaterna själva får uppge om de bedrivit en sådan eller inte. I miljöpartiet och vänsterpartiet bedrevs nästan inga personvalskampanjer. Andelen kristdemokrater och socialdemokrater som bedrev personvalskampanj ligger under genomsnittet för samtliga partiers kandidater.

Riksdagskandidaternas svar kan följaktligen kombineras längs två dimensioner. Den ena dimensionen avser om de haft *objektiva förutsättningar* att bedriva personvalskampanj (tabell 2). Med det avses att kandidaten åtminstone haft tillgång till någon form av personligt utformat kampanjmaterial. Den andra dimensionen avser om kandidaten enligt sin egen *subjektiva uppfattning* anser sig ha bedrivit en personvalskampanj (tabell 4). Kandidaterna kan med dessa båda

¹⁰ Frågeformuleringen löd: "Bedrev Du för egen del någon form av personvalskampanj i årets valrörelse?". Svartalternativen var "ja" och "nej".

indelningsgrunder hänförs till fyra olika kategorier: kandidater som både säger sig ha bedrivit personvalskampanj och haft tillgång till personligt kampanjmaterial, kandidater som varken bedrivit personvalskampanj eller haft tillgång till kampanjmaterial, samt mellankategorierna av kandidater som antingen säger sig ha bedrivit personvalskampanj men inte haft tillgång till personligt kampanjmaterial eller som har haft tillgång till sådant material men ändå uppger att de inte bedrev någon personvalskampanj.¹¹

Den helt igenom vanligaste kategorin är de kandidater som varken säger sig ha bedrivit en personvalskampanj eller haft något personligt utformat kampanjmaterial (53 procent). Totalt sett är det 21 procent av kandidater som både haft material för en kampanj och säger sig ha bedrivit en sådan. Något fler är de kandidater som haft material till sitt förfogande men ändå inte upplevt sig ha bedrivit någon personvalskampanj (25 procent). Minst – och bara en 1 procent av samtliga kandidater – är den grupp kandidater som säger sig ha bedrivit en personvalskampanj, men som gjort det helt i avsaknad av ett personligt utformat kampanjmaterial.

Indelningen är användbar för analytiska syften. Skillnad kan göras mellan kandidater som bedrev en *utpräglad personvalskampanj* (både subjektiva och objektiva förutsättningar föreligger), kandidater som bedrev en *viss personvalskampanj* (antingen subjektiva eller objektiva förutsättningar föreligger) och kandidater som *inte bedrev någon personvalskampanj* över huvudtaget (varken subjektiva eller objektiva

¹¹ Ett samband kan uppmätas mellan dessa båda kriterier. Den ena variabeln – de objektiva förutsättningarna – anger om kandidaten haft tillgång till åtminstone en av fem tänkbara kampanjmaterial. Den andra variabeln – den subjektiva upplevelsen av att ha bedrivit personvalskampanj – anger om kandidaten rapporterat sig ha bedrivit en sådan personlig valkampanj eller inte. Med sambandsmättet Pearson's r kan undersökas om det finns något samband mellan kandidaternas tillgång på kampanjmaterial och upplevelsen av att ha bedrivit personvalskampanj. Måttet är ett statistiskt korrelationsmått för att studera sambandet mellan två specifika variabler och kan variera från -1,0 (perfekt negativt samband) till +1,0 (perfekt positivt samband). I sambandsanalyserna har båda variablerna dikotomiserats. Tolkningen av sambandsmättet är enkel. Positiva värden nära 1,0 skall läsas som att det finns ett starkt samband mellan de båda variablerna. Det säger oss att kandidater som haft tillgång på kampanjmaterial också i stor utsträckning uppgivit sig ha bedrivit en personlig valkampanj. Sambandet mellan de båda variablerna uppgår till Pearson's r = .53. Sambandsmättet Pearson's r ökar till r = .63 om vi låter kandidaternas tillgång på kampanjmaterial variera från 0 till 5 beroende på vilket antal olika typer av kampanjmaterial de haft tillgång till, dvs. från 0 (inte tillgång till något kampanjmaterial) till 5 (tillgång till fem olika typer av kampanjmaterial).

förutsättningar föreligger). Med en sådan indelning i tre grupper kan vi, som i nästa avsnitt, studera vilka kandidater det var som bedrev personvalskampanj i Sveriges första riksdagsval med personröstning.

Vilka kandidater bedrev personvalskampanj?

Andra forskningsrapporter har visat att de kandidater som bedrev personvalskampanj hade relativt begränsade ekonomiska resurser till sitt förfogande för kampanjarbetet (se Gidlund & Möller i denna antologi). Inte heller tycks personvalskampanjerna i allmänhet ha varit uppbackade av omfattande personella resurser. I detta avsnitt skall en annan typ av resursstyrka hos de riksdagskandidater som bedrev personvalskampanj analyseras. Avsikten är att studera hur andelen kandidater som bedrev personvalskampanj varierade i olika socio-ekonomiska grupper. Vilka kandidater var det som bedrev personvalskampanj i det första svenska riksdagsvalet med personval? Frågan är om det går att urskilja ett mönster bland de riksdagskandidater som var först att ta till sig fenomenet personvalskampanj.

En utgångspunkt för analyserna är att nymodigheter sprider sig till en allt större grupp först efter en tid. När ett fenomen är nytt är dock uppslutningen begränsad till en mindre grupp. Utifrån diffusions-teoretiska utgångspunkter skulle vi kunna förvänta oss att de första svenska personvalskampanjerna främst bedrevs av riksdagskandidater från socio-ekonomiskt starka grupper.¹² Sociologiskt inriktad diffusionsforskning har tidigare studerat sådana skillnader mellan de som först anammar en nymodighet och de som inte gör det: "identity the characteristics, if any, that distinguish ... adopter groups from ... others. Earlier adopters differ from later adopters in personal characteristics, communications behaviour, and social structural position" (Frey 1973:396; citerat i Karvonen 1981:14). Statsvetaren Stephan Schmidt har i boken *Pionjärer, efterföljare och avvaktare* gjort gällande att innovationer särskilt under de inledande stadierna sprids efter en socio-ekonomisk hierarkisk spridningsmodell (Schmidt 1986:39).

I tabell 5 har en sådan socio-ekonomisk spridningsmodell applicerats på det första svenska riksdagsvalet med personval. I tabellen redovisas

¹² Diffusion kan definieras som en process varigenom innovationer sprider sig till medlemmar av ett socialt system eller från ett system till ett annat (Karvonen 1981:7). En innovation kan vara en produkt, ett föremål, ett beteendemönster, en samhällsreform, en idé eller ett agerande. I denna undersökning är det fenomenet *personvalskampanj* som kommer att betraktas som en innovation som är föremål för spridning.

andelen kandidater i olika socio-ekonomiska grupper som bedrev en utpräglad personvalskampanj, som bedrev en viss personvalskampanj, samt andelen kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj över huvudtaget.

Tabell 5 Personvalskampanjer i olika socio-ekonomiska grupper (procent)

Kommentar: Indelningarna bygger dels på ställda frågor i enkätundersökningen, dels på officiella uppgifter om kandidaterna.¹ Med låg utbildning avses studier på folkskola/enhetsskola/grundskola, folkhögskola, tvåårigt gymnasium/fackskola samt flickskola/realexamen. Med utbildning på medelnivå avses minst treåriga gymnasiestudier. Högutbildade har de kandidater ansetts vara som studerat eller tagit examen vid högskola/universitet.² Med arbetslös avses kandidater som har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder, genomgår arbetsmarknadsutbildning i AMS regi, genomgår utbildning med stöd av det sk Kunskapslyftet eller enbart angivit sig som arbetslösa i enkätundersökningen.³ Till offentlig sektor räknas kandidater med statlig, kommunal eller landstingskommunal tjänst.⁴ Sthlm/Gbg/Malmö: Stockholms kommun, Stockholms län, Göteborgs kommun och Malmö kommun. Södra Sverige: Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Hallands, Kalmar, Gotlands och Blekinge län, samt Skåne läns västra, södra, norra och östra, samt Västra Götalands läns västra, norra, södra och östra. Mellansverige: Uppsala, Södermanlands, Värmlands, Örebro, Västmanlands, Dalarnas och Gävleborgs län. Norra Sverige: Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län.⁵ Avser antal år sedan kandidaten gick med i det egna partiet.⁶ Med invandrabakgrund avses att kandidaten själv, eller dennes mor/far, huvudsakligen vuxit upp utanför Sverige. **Källa:** Riksdagskandidat 1998.

Partiskillnaderna i tabellen återspeglar de olika uppfattningar om personvalssystemet som finns hos partierna och deras företrädare. Mest positiva till personvalet var kandidaterna inom moderaterna, centerpartiet och folkpartiet. Åtminstone om andelen kandidater med egna personvalskampanjer tas som indikator på bedömningen av personvalssystemet.¹³ Andelen kandidater som bedrev personvalskampanj var minst i vänsterpartiet och miljöpartiet.¹⁴

Den diffusionsteoretiska modell som säger att innovationer och nymodigheter först sprids uppifrån och ned i socio-ekonomiska hierarkier har fog för sig. Resultaten visar att personvalskampanjerna var vanligare bland kandidater med hög utbildning, från någon av storstadsregionerna och bland kandidater med fast anknytning till arbetsmarknaden. Kandidater med tjänstemannabakgrund bedrev i större utsträckning än arbetare personliga valkampanjer. Störst andel personvalskampanjer återfanns bland jordbrukare och företagare, andelen kandidater med utpräglade personvalskampanjer i dessa grupper var 38 respektive 30 procent. Personvalskampanjerna var färre bland t.ex. arbetslösa, lågutbildade och kandidater utanför de tre storstadsområdena. Vidare var andelen personvalskampanjer lägre bland kandidater med någon form av invandrarbakgrund.

Spridningsmodellens giltighet framgår också när det gäller skillnader mellan kandidater på olika listplaceringar och med olika lång erfarenhet av partiarbetet. I partiernas interna hierarkier får kandidater högt upp på listorna respektive kandidater som varit med i partiet ett tag anses stå högre i rang än andra kandidater. Först att anamma nymodigheten att bedriva personliga valkampanjer var kandidater högt upp på partiernas valseklar och kandidater som varit med i partiet under en längre tid. Kandidater längre ned på listorna och kandidater som nyligen gått med i partiet bedrev i mindre utsträckning personvalskampanjer.¹⁵

¹³ Jfr. mitt andra bidrag i denna antologi.

¹⁴ När Dagens Nyheter ett år före riksdagsvalet ställde frågan till riksdagsledamöterna om de för egen del kunde tänka sig att bedriva en personvalskampanj var den beredvilligheten störst inom centerpartiet (86 procent), folkpartiet (85 procent) och moderaterna (71 procent) och minst i miljöpartiets (18 procent), vänsterpartiets och socialdemokraternas (31 procent) riksdagsgrupper. 56 procent av kristdemokraternas riksdagsledamöter svarade att de kunde tänka sig att bedriva personvalskampanj (Dagens Nyheter, 971102).

¹⁵ Diffusionsteoriens förutsägelser om att spridningen av innovationer med tiden sker till en bredare grupp och inom olika socio-ekonomiska grupper låter sig egentligen prövas först sedan ett personvalssystem varit sjösatt i ytterligare något eller några riksdagsval.

Olika kampanjmönster

Ett av argumentet för personvalets införande har varit de antagna positiva effekterna på relationen mellan väljare och valda. De politiker som vill nå ut med sitt budskap antas i högre grad än tidigare komma att arbeta för att synas och göra sig hörda i olika sammanhang (SOU 1993:21, s. 54). Personvalskandidater kan därför antas bedriva ett annorlunda kampanjarbete än andra riksdagskandidater. Det gäller såväl *aktiviteten* under valrörelsen som *innehållet* i kandidaternas kampanjer. Dels kan det förväntas att personvalet generellt ökar aktiviteten under valrörelserna, dels har det förutsagts att möjligheten att personrösta på kandidater kommer att leda till en allmän personifiering av politiken (SOU 1993:21, s. 54) och ”resultera i valrörelser med ökad fokusering på kandidaternas personliga egenskaper” (Gilljam & Holmberg 1995:79). Vi har möjlighet att studera om så var fallet i det första svenska riksdagsvalet med personval genom att bl.a. återvända till det analysmaterial som inledde detta kapitel. I det följande studeras dels hur olika kampanjtekniker (*aktiviteten*) utnyttjades beroende på om kandidaterna bedrev personvalskampanj eller inte, dels hur olika kampanjteman (*innehållet*) betonades i valrörelsen.

Tabell 6 redovisar i vilken utsträckning kandidater använde sig av olika kampanjtekniker under valrörelsen. Analysen utvisar andelen kandidater som sagt sig ha använt olika kampanjtekniker aktivt, dvs. utnyttjat en teknik vid minst fyra tillfällen under valrörelsen.¹⁶ I tabellen redovisas skillnaden i kampanjaktivitet mellan kandidater som bedrev utpräglade personvalskampanjer och kandidater utan någon personvalskampanj över huvudtaget. Stora procentdifferenser innebär att graden av personvalskampanj har en inverkan på enskilda kandidaters kampanjaktivitet.

¹⁶ Bland riksdagskandidater i allmänhet är aktivitetsnivån betydligt lägre jämfört med invalda riksdagsledamöter. Det är relativt få riksdagskandidater bland samtliga kandidater som varit "mycket aktiva" i valrörelsen och utnyttjat olika kampanjtekniker fler än tio gånger.

Tabell 6 Andel riksdagskandidater efter grad av personvalskampanj som aktivt använt olika kampanjaktiviteter (procent)

Kommentar: Resultaten visar andelen kandidater som utnyttjade olika kampanjaktiviteter aktivt (minst fyra gånger) under valrörelsen bland kandidater som bedrivit (antingen utpräglad eller viss) personvalskampanj, inte bedrivit personvalskampanj, samt differensen mellan ytterlighetsgrupperna, dvs. de kandidater som bedrivit en utpräglad personvalskampanj jämfört med de kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj. **Källa:** Riksdagskandidat 1998.

Skillnaderna är tydliga mellan kandidater som bedrivit personvalskampanj och andra kandidater. Vi ser ett linjärt samband mellan bedrivande av personvalskampanj och utnyttjande av olika kampanjtekniker.¹⁷ Kandidater som i full skala bedrivit personvalskampanj är de som uppger sig ha varit mest aktiva under valrörelsen. Men också den mellangrupp som antingen bedrivit personvalskampanj utan ett tillgängligt personligt kampanjmaterial, eller som haft ett sådant material utan att bedriva personvalskampanj, rapporterar högre aktivitet än kandidater utan några som helst ansträngningar att bedriva personvalskampanj.¹⁸

¹⁷ Undantaget är deltagande i telefonväkterier.

¹⁸ Mönstret återkommer också när vi ber kandidaterna uppskatta den tid som de lagt ned på kampanjarbetet under en genomsnittlig kampanjvecka under valrörelsen. Frågan löd: "Hur mycket tid lade Du ned på kampanjarbete under en genomsnittsvecka i årets valrörelse i augusti/september?": Svartalternativen var "ingen tid", "upp till 5 timmar", "från 5 till 14 timmar", "från 15 till 24 timmar", "från 25 till 34 timmar", "från 35 till 44 timmar" samt "mer än 44

Också innehållet i olika kandidaters kampanjarbete kan variera beroende på om de bedrivit personvalskampanj eller inte. I syfte att undersöka om sådana innehållsliga skillnader förekommer har en fråga med följande formulering använts: "I vilken utsträckning tog Du upp följande teman i Ditt kampanjarbete inför årets val?". I frågan efterfrågades fyra olika teman: "personliga kvalifikationer", "lokala/regionala vinklingar på frågor", "partiets program" samt "egna politiska profilfrågor". Svartalternativen var "mycket stor utsträckning", "ganska stor utsträckning", "ganska liten utsträckning", "mycket liten utsträckning".

I tabell 7 kan olikheter beträffande innehållet i riksdagskandidaternas kampanjarbete utläsas. Resultaten visar andelen riksdagskandidater som betonat ett visst kampanjtema i mycket eller ganska stor utsträckning. Det enkla procentdifferensmättet visar skillnaden i betoning på olika kampanjteman mellan kandidater som bedrev utpräglade personvalskampanjer och kandidater som inte bedrev någon sådan kampanj.

Tabell 7 Varierande kampanjinnehåll. Andel riksdagskandidater efter grad av personvalskampanj som betonat olika kampanjteman i sitt kampanjarbete (procent mycket eller ganska stor utsträckning)

Kommentar: Resultaten visar andelen kandidater som i ganska eller mycket stor utsträckning betonade olika kampanjaktiviteter under valrörelsen bland kandidater som bedrivit (antingen utpräglad eller viss) personvalskampanj, inte bedrivit personvalskampanj, samt differensen mellan ytterlighetsgrupperna,

timmar". Mest tid rapporterar sig personvalskandidaterna ha lagt ned. Minst tid säger sig kandidater som inte bedrev personliga valkampanjer ha ägnat åt kampanjarbete. På en sjugradig skala från 0 (ingen tid) till 6 (mer än 44 timmar) uppmäts följande medelvärden för kandidater med olika grad av personvalskampanj: 3.6 (utpräglad personvalskampanj), 3.0 (viss personvalskampanj) och 1.9 (ingen personvalskampanj).

dvs. de kandidater som bedrivit en utpräglad personvalskampanj jämfört med de kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj. **Källa:** Riksdagskandidat 1998.

Föga oväntat är skillnaderna som störst när det gäller betoningen på personliga kvalifikationer och egna politiska profilfrågor. Det var främst kandidater som bedrivit någon form av personvalskampanj som valde att hänvisa till egna personliga kvalifikationer och egna politiska sakfrågor i sitt kampanjarbete.¹⁹ Mer oväntade är skillnaderna i betoningen på lokala och regionala vinklingar respektive uppmärksamheten på partiets valprogram. Även om skillnaderna är relativt sett mindre anger de att kandidater som bedrev personvalskampanj i högre utsträckning än andra kandidater betonade även dessa kampanjteman. De kandidater som bedrev de mest uttalade personvalskampanjerna var samtidigt de som i störst utsträckning betonat olika typer av kampanjteman.

Personvalskampanjer och effekter på andelen personröster

Den återstående och kanske mest spännande frågan är om kandidater som bedrev personvalskampanj erhöll en högre andel personkryss än kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj. Frågan är om personvalskampanjer hade någon effekt i den svenska premiären med personval.²⁰

Genom att analysera den genomsnittliga andelen personröster för olika kandidater kan den frågan besvaras. Riksdagskandidater indelas som tidigare i tre grupper utifrån grad av personvalsinslag i kampanjarbetet. Vi kan således fortfarande skilja på kandidater som bedrev någon form av personvalskampanj (utpräglad eller viss) respektive kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj över

¹⁹ Det kan vara på sin plats att påpeka att en kandidat som lyft fram "egna politiska profilfrågor" inte behöver vara i opposition inom sitt parti, utan mycket väl kan ha profilerat sig på sakfrågor som också partiet driver. Frågan mäter huvudsakligen om kandidaterna profilerat sig på någon sakfråga över huvudtaget.

²⁰ Att förekomsten av en egen personligt utformad hemsida på Internet hade en sådan effekt har både Johan Martinsson (1999) och Andreas Håkansson (i denna antologi) visat.

huvudtaget. För vardera grupp har den genomsnittliga andelen personröster beräknats.²¹

Sambandet mellan grad av personvalskampanj och genomsnittlig andel personröster är linjärt. Kandidater som bedrev utpräglade personvalskampanjer erhöll i genomsnitt 3.0 procent personkryss. I den grupp som bedrev en viss form av personvalskampanj, dock inte lika utvecklad som i den förra gruppen, uppmättes genomsnittsvärdet 1.5. Kandidater som inte bedrev någon personvalskampanj var också de kandidater som fick minst andel personröster (genomsnittet var 0.9 procent).

Att bedriva personvalskampanj visar sig ha en självständig effekt på andelen personkryss också vid kontroll för andra variabler. Sammanlagt tolv tänkbara förklaringsfaktorer har analyserats. De förklaringsfaktorer som analyserats är de elva bakgrundsfaktorer, samt indelningen av kandidater efter grad av personvalskampanj, som vi återfann redan i tabell 5.²² Som beroende variabel utnyttjas andelen personröster i den valkrets där kandidaten fått relativt sett högst andel personröster. Analysen har genomförts i två steg. I den slutliga multivariata regressionsanalysen ingår endast de variabler som dels visat sig ha en (signifikant) bivariat effekt, dels visat sig ha en direkteffekt under kontroll för övriga variabler med bivariata effekter. Vid en sådan tvåstegsanalys är det endast tre, av ursprungligen tolv, förklaringsvariabler som har en statistiskt signifikant effekt; yrke, grad av personvalskampanj samt placering på valsekeln.²³ Att bedriva

²¹ Uppgifter om andelen personröster i den valkrets där kandidaten fått relativt sett högst andel personröster har utnyttjats för den föreliggande analysen. 595 kandidater ingår i analysen.

²² Samtliga variabler har dikotomiserats. Variablerna i analysen är: *kön* (1 för man, 0 för kvinna), *parti* (1 för c/fp/m/kd, 1 för v/s/mp), *ålder* (1 för 18-39 år, 0 för övriga), *utbildning* (1 för hög, 0 för låg och medel), *förvärvsställning* (1 för förvärvsarbete, 0 för övriga), *yrke* (1 för tjänsteman, 0 för övriga), *yrkessektor* (1 för privat, 0 för offentlig), *valkrets* (1 för Sthlm/Gbg/Malmö, 0 för övriga), *placering* (1 för 1:a plats, 0 för övriga), *antal år i partiet* (1 för 6 år eller fler, 0 för upp till fem år), *invandrabakgrund* (1 för svensk, 0 för invandrabakgrund), samt *grad av personvalskampanj* (1 för utpräglad personvalskampanj, 0 för viss eller ingen personvalskampanj).

²³ Den förklarade variansen för de sex variabler som har en (signifikant) bivariat effekt och därför ingår i den slutliga multivariata regressionsanalysen uppgår till $R^2 = .50$. Förutom yrke, grad av personvalskampanj och placering på valsekeln ingår också förvärvsställning, antal år i partiet och ålder. Genomförda analyser i syfte att undersöka en eventuell förekomst av multikollinearitet har inte givit anledning till någon sådan misstanke. Det har t.ex. inte funnits korrelationer mellan de förklarande variablerna som varit större än Pearson's $r = 0.8$. Bara tre korrelationer har varit större än Pearson's $r = 0.5$.

personvalskampanj var således något som hade effekt på andelen personröster för enskilda kandidater, även med kontroll för placering på valsekeln.

Framtida personvalskampanjer

I den svenska premiären med ett personröstningsmoment i valen till riksdagen var aktiviteten bland kandidaterna ungefär densamma som i tidigare val. De förändringar i valrörelseaktiviteten som kunnat registreras i och med 1998 års val behöver nödvändigtvis inte kopplas till förekomsten av det nya personröstningsmomentet. Telefonkampanjer och kommunikation med väljare via Internet och elektronisk post hade vi t.ex. troligen sett i valrörelsen också om inget personvalsinslag förekommit.

Däremot kunde delvis nya kampanjmönster utläsas bland de kandidater som bedrev personvalskampanj; dessa kandidater var i genomsnitt mer aktiva än andra kandidater. Framtida förändringar av svenska valrörelser torde därför vara avhängigt i vilken utsträckning kandidater väljer att bedriva personvalskampanjer. En påtaglig ökning i nästföljande val av antalet personvalskampanjer skulle kunna få genomslag på den genomsnittliga kampanjaktiviteten i valrörelsen som helhet.

Personvalskampanjerna var inte jämnt spridda bland kandidaterna. Först att utnyttja sig av möjligheten att bedriva personvalskampanj var bl.a. kandidater högt upp på partiernas valseklar, kandidater med hög utbildning och kandidater i valkretsarna kring Stockholm, Göteborg och Malmö. De första svenska personvalskampanjerna i riksdagsval hade därför diffusionsteoriernas alla kännetecken. Spridningen när systemet var nytt skedde främst i en begränsad grupp och enligt socio-ekonomiska strukturer.

Undersökningen visade att det finns en potential till fler personvalskampanjer än de vi såg i den svenska premiären 1998. Ett förhållandevis stort antal kandidater har av partierna fått ett personligt kampanjmaterial bekostat utan att själva anse sig ha bedrivit personvalskampanj. I framtida val är det kanske främst inom denna grupp som fler kandidater kan tänkas komma att bedriva personvalskampanjer. Av resultaten i undersökningen att döma skulle personvals-

Inte heller variansinflationsfaktorn (VIF) indikerar att någon av de oberoende variablerna varit inblandad i multikollinearitet. Inget av de uppmätta värdena för variansinflationsfaktorn har överstigit 1.6 och det genomsnittliga värdet har varit 1.2. En tumregel säger att värden över 10 indikerar att variabeln är starkt kollinear (se t.ex. Edlund 1997:84 ff.).

kampanjerna då också få en mer jämn spridning inom olika socio-ekonomiska grupper.

Referenser:

Brothén, M. (1999) *Riksdagskandidat 1998. Dokumentation*, stencil, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Bäck, M. & Möller, T. (1997) *Partier och organisationer*, 4:e uppl., Stockholm: Publica/Norstedts juridik.

Cerha, J. (1967) *Selective Mass Communication*, Upplands Väsby.

Edlund, P.-O. (1997) *SPSS för Windows 95. Multipel regressionsanalys*, Lund: Studentlitteratur.

Esaiasson, P. (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*, Stockholm: Allmänna förlaget.

Esaiasson, P. (1993) "Om riksdagsledamöter, kändisar, opinionsopportunist och valkampanjer", i Westerståhl, J. (red.) *SOU 1993:63, Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*, Stockholm: Allmänna Förlaget.

Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996) *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth.

Esaiasson, P., Holmberg, S. & Brothén, M. (1995) *Riksdagsenkät 1994. Dokumentation*, stencil, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Frey, F. W. (1973) "Communication and Development", i Ithiel de Sola Pool (ed.) *Handbook of Communication*, Chicago: McNally.

Gilljam, M. (1990) "Sex förklaringar till valet av parti", i Gilljam, M. & Holmberg, S. (red.) *Rött, blått, grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*, Stockholm: Bonniers.

Gilljam, M. (1996) "Europaparlamentsval och personröstning. Några iakttagelser", i Rothstein, B. & Särilvik, B. (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Gilljam, M. & Holmberg, S. (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Norstedts juridik.

Hadenius, S. & Weibull, L. (1997) *Massmedier. En bok om press, radio och TV*, 6., helt omarb. uppl., Stockholm: Bonnier Alba.

Hellevik, O. (1983) "Politisk deltagelse i Norge – begrenset og skjev?", *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 24:3–30.

Holmberg, S. & Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*, Stockholm: Bonniers.

Holmberg, S., Esaiasson, P., Brothén, M. & Kumlin, S. (1998) *Riksdagsenkät 1996. Dokumentation*, stencil, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Johansson, S. O. & Möller, T. (1998) "Personval och fri nomineringsrätt: tänkbare effekter av det nya systemet", *Förvaltningsrättslig tidskrift*, 61, 39–63.

Karvonen, L. (1981) *Med vårt västra grannland som förebild. En undersökning av policydiffusion från Sverige till Finland*, Åbo: Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut, Åbo Akademi.

Kuitinen, S (1998) *The Determinants of Electoral Success. The Case of Finnish 1996 Municipal Election*, paper prepared for the VII Nordic Conference on Municipal Studies, stencil, Odense 27–29 november 1998.

Lafferty, W. M. (1981) *Participation and Democracy in Norway. The "Distant Democracy" Revisited*, Oslo: Universitetsforlaget.

Martinsson, J. (1999) "IT-valet? Internets betydelse för valkampanjerna", i Demokratiutredningens forskarantologi *Folkstyre på nätet*, Stockholm: Demokratiutredningen.

Martinussen, W. (1973) *Fjerndemokratiet*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Olsson, H. & Stenberg, E. (1997) "Politikerna sviker personvalet. 'Väljarna blir lurade'. Deras valkampanjer oroar partitopparna", DN special, *Dagens Nyheter* den 2 november 1997.

Pesonen, P. (1995) "The Voters' Choice of Candidate", i Borg, S. & Sänkiäho, R. (ed.) *The Finnish Voter*, Tampere: The Finnish Political Science Association.

Regeringens proposition 1996/97:70, *Ny vallag*, Stockholm: Justitiedepartementet.

Rose, L. E. & Waldahl, R. (1982) "The Distribution of Political Participation in Norway: Alternative Perspectives on a Problem of Democratic Theory", i *Scandinavian Political Studies*, 5:285–314.

Rothstein, B., Esaiasson, P., Hermansson, J., Micheletti, M. & Petersson, O. (1995) *Demokrati som dialog. Demokratirådets rapport 1995*, Stockholm: SNS Förlag.

Schmidt, S. (1986) *Pionjärer, efterföljare och avvaktare. Innovationer och deras spridning bland de svenska primärkommunerna*, Lund: Kommunfakta.

SOU 1993:21, *Ökat personval*, betänkande av Personvalskommittén, Stockholm: Allmänna förlaget.

Togeby, L. (1989) *Ens og forskellig. Græsrodsdeltagelse i Norden*, Aarhus: Politica.

Weibull, L. (1983) *Tidningsläsning i Sverige*, Stockholm: LiberFörlag.

Invandrarkandidaterna i personvalet

Maritta Soininen och Henry Bäck¹

Det råder enighet om att invandrarnas marginalisering, kanske t o m tilltagande marginalisering i det politiska livet inte är ett hälsotecken för demokratin (Petersson m fl 1997, s. 37, Bäck och Soininen 1996, 1998) Med tanke på invandrarnas låga och sjunkande valdeltagande är det inte oväntat att de också är svagt representerade som förtroendevalda. Medan de utrikes födda utgör cirka 10 procent av befolkningen ligger deras andel bland de förtroendevalda i kommuner och landsting klart under fem procent. Den fråga som ligger bakom vårt bidrag är om det nya valsystemet, som ger väljaren en möjlighet att rösta på en person, kan bidra till att skapa bättre förutsättningar för invandrarnas politiska deltagande eller om det kan förväntas leda till en ännu mer djupgående marginalisering. Vi kommer inte att kunna besvara denna fråga, men vi ska närma oss den, genom att studera två frågeställningar:

- Hur har invandrarna som kandidater i valet utnyttjat personvals-institutet?
- Har personvalsreformen gynnat eller missgynnat invandrarna i nomineringsprocessen?

Vi kommer att söka svaren på dessa frågor dels genom en analys av svaren på de enkäter som rådet för utvärdering av 1998 års val låtit genomföra med riksdagskandidater, kommunfullmäktigekandidater samt med partiernas regionala organisationer, dels genom en svit intervjuer som vi själva gjort med invandrare som kandiderat.

¹ Maritta Soininen har genomfört intervjuerien och varit den som huvudsakligen hållit i pennan i avsnitten 1 samt 7–11. Henry Bäck har gjort dataanalyserna och författat avsnitten 2–6 samt 12.

1 Behovet av invandrarrepresentation

I den senare demokratidebatten har man ofta talat för stärkt representation för marginaliserade grupper för att just för dessa grupper viktiga frågor, utifrån deras intressen och erfarenheter, också ska få plats på dagordningen. Till exempel kan invandrarväljarnas åsikter i etablerade politiska frågor säkerligen representeras även av infödda svenska politiker, men de sistnämnda kan knappast representera sådana specifika erfarenheter som endast dessa väljare har. Man kan också ställa sig frågande inför tanken att invandrades intressen skulle kunna företrädas av infödda svenskar i situationer där det råder tydliga intressemotsättningar mellan invandrargrupper och infödda svenskar. Politisk jämlikhet enligt den här tolkningen betyder således inte enbart jämlikhet i valdeltagande utan också viss jämlikhet i representation.

Att social representation spelar roll för underrepresenterade gruppers möjligheter att vinna gehör för sina intressen i politiska beslut intygas också av empiriska studier. I en undersökning om kvinnliga politiker framhåller författarna att det finns skillnader mellan könen i intressen och åsikter (Oskarson och Wängnerud 1996). Även resultaten från en undersökning av franska invandrades representation i lokal invandrapolitik tydde framför allt på att invandrarnas medverkan hade effekter på hur invandrarfrågorna offentligt presenterades (Grillo 1985). En viktig del av politiken handlar just om att äga tolkningsföreträde när problem formuleras och definieras. Mot den bakgrunden är det också intressant att notera att i en nyligen genomförd studie bland kommunpolitiker nämnde inte ens en procent av de i Sverige födda politikerna invandrare eller flyktingar bland de kategorier de ansåg sig representera. Däremot ansåg ca en fjärdedel av de utlandsfödda politikerna att de även representerade invandrare.

Vilka är invandrarkandidaters och väljares möjligheter att dra nytta av det nya personvalsinslaget i valsystemet? I den allmänna debatten har man framfört farhågor om att de i politiken redan underrepresenterade grupperna som kvinnor, ungdomar och även invandrare skulle ytterligare missgynnas av det nya personinslaget i valsystemet. För det första bär politiker från underrepresenterade grupper mer sällan karakteristika som brukar förknippas med framgång i personval; att man är känd i det offentliga livet, att man ofta syns i massmedia och äger personlig utstrålning. Tidigare erfarenheter har visat att när väljarna använder möjligheten att påverka genom att kryssa gör de detta på någon för dem välkänd kandidat. Invandrapolitiker är i regel inte några framstående offentliga personer utan snarare relativt okända

och av partierna ofta placerade som nykomlingar på en icke valbar plats på kandidatlistan.

Benägenheten att åsiktsrösta hör samman med kunskaper om politiska frågor och benägenheten att rösta på en person kan analogt förväntas förutsätta att väljaren har kunskaper om olika kandidater och om vad dessa representerar. Informationen via dagspress, TV, radio och lokalradio blir därför viktig för väljaren, dels handlar det om det valtekniska, dels information om olika kandidater. Som väljarkategori brukar invandrarväljarna anses representera motbilden till den kunnige och välinformerade väljaren. En viktig förklaringsfaktor bakom gruppens låga valdeltagande är just bristen på kunskap om svensk politik, om aktuella samhällsfrågor och kandidater, liksom att de även kan tänkas sakna mer grundläggande teknisk valinformation. Sammanfattningsvis kan vi säga att varken invandrarväljarna eller kandidaterna tycks äga de egenskaper som allmänt anses vara gynnsamma för politikernas möjligheter att dra nytta av personval.

Vi behöver dock inte gå längre än till Danmark och Finland för att finna betydande inslag av personval i valsystelet. Flertalet väljare och politiker med invandrarbakgrund kan tänkas vara vana vid valrörelser där politikern på ett helt annat sätt står i centrum för uppmärksamhet än vad som är fallet i svensk politik. För dessa väljare är det naturligt att rösta på person, medan vi på samma sätt kan anta att det för många invandrarkandidater förmodligen är bekant med en politikerroll där den enskilda politikern starkt profilerar sig i en valrörelse.

Man kan med andra ord argumentera för att just invandrarpolitikerna borde vara särskilt väl skickade att arbeta med personvalskampanj med politikern i fokus i stället för partiet. Det går alldeles utmärkt att således argumentera för att personvalsmöjligheten särskilt gynnar just invandrare. Detta har också Lise Togeby gjort. I en komparativ analys av utländska medborgares valdeltagande i Danmark och i Sverige argumenterar hon för sin tes om att det danska valsystelet är överlägset det svenska när det gäller att mobilisera tidigare underrepresenterade väljarkategorier.

När vi jämför utländska medborgares valdeltagande i Sverige, en nedgång från 60 procents deltagande till 40 procent i 1994 års kommunala val, och tar hänsyn till att ett genomsnittligt valdeltagande på något under 90 procent, ser vi att valdeltagandet förvånade nog tycks vara både i absoluta och relativa tal högre bland utländska medborgare i Danmark. I 1981 års lokala val använde 61 procent av de danska invandrarna sin nyvunna rösträtt och resultaten från 1997 års val indikerade att valdeltagandet hade minskat endast marginellt. Beaktar man sedan det faktum att valdeltagandet i danska lokala val i

regel ligger på cirka 70 procent, råder knappast någon tvekan om att utländska medborgares valdeltagande är högre i Danmark än i Sverige. Efter en genomgång av tänkbara faktorer som kan förväntas påverka utländska medborgares intresse för att rösta, bland dessa en rad olika individegenskaper, gruppkaraktistika och kontextuella faktorer identifierar Togeby olikheten mellan det danska och svenska valsyste- met som den avgörande förklaringsfaktorn. Att man i danska val har en reell möjlighet att genom sitt valdeltagande rösta fram egna kandidater bidrar enligt hennes analys till en mobilisering i vissa om än inte i alla invandrargrupper. Hon menar att danska väljare har en lång erfarenhet av att på ett lätt sätt kunna rösta fram egna kandidater.

Thus the real explanations for the differences in voter turnout among immigrants in Denmark and Sweden seem to be differences in the political opportunity structure, where the Danish electoral system creates far better opportunities for collective mobilization than the Swedish one. (Togeby 1999)

Valsystemet utgör ett av de institutionella villkoren som gör samhället mer eller mindre öppet för att integrera nya grupper i den demokratiska processen. Olika typer av institutionella lösningar för politiken skapar olika så kallade *opportunity structures*, möjlighetsstrukturer för medborgarnas deltagande, vissa av dem favoriserar kontinuitet och etablerade samhällsgruppers deltagande medan andra återigen är mer gynnsamma för att skapa öppningar för icke etablerade gruppers politiska engagemang. Införandet av personvalsinslaget i det svenska valsystemet kan således ha öppnat för en ny möjlighetsstruktur för invandrarväljare och politiker.

2 Invandrarnas underrepresentation i 1998 års val

Av de 613 slumpmässigt utvalda riksdagskandidater, som besvarat enkätfrågan om sin uppväxtort var det 21 personer, eller 3,4 procent, som uppgav att de huvudsakligen växt upp utomlands. Om vi också tar hänsyn till var kandidatens föräldrar vuxit upp ökar gruppen till 61 av 605 kandidater. Detta betyder att av riksdagskandidaterna var 10,1 procent själva uppvuxna utomlands eller hade minst en förälder med sådan bakgrund. Man kan jämföra dessa tal med de utlandsföddas andel av befolkningen, som uppgår till omkring 10 procent. Om vi också tar med den grupp som är födda i Sverige med minst en utlandsfödd förälder, kommer det att handla om knappt 20 procent av

befolkningen. Oavsett hur man räknar, är alltså den del av befolkningen som har utländsk bakgrund kraftigt underrepresenterad bland kandidaterna i 1998 års val. Beroende på definitionerna, torde representationen bland kandidaterna vara i storleksordningen 30–50 procent av vad man skulle ha väntat sig vid en direkt proportionalitet.

Bland de valda riksdagsledamöterna är förstås förhållandet inte bättre. Av 324 valda ledamöter, som besvarat de frågor i undersökningen som behövs för att göra kalkylen var sex eller 1,9 procent själva uppvuxna utomlands. Av 320 ledamöter var 22 eller 6,9 procent själva uppvuxna eller hade någon förälder som var uppvuxen utomlands. Representationen krymper ned till 20–40 procent av vad en direkt proportionalitet hade givit.

I kommunalvalen tycks situationen vara något bättre. Av 1097 svarande i enkäten till fullmäktigekandidater uppgav 105 personer, motsvarande 9,6 procent att de nu var eller tidigare varit medborgare i något annat land än Sverige. Av de valda ordinarie ledamöterna var 7,2 procent i denna mening invandrare, och av de valda ersättarna var det 8,5 procent. Urvalet fullmäktigekandidater är emellertid inte ett representativt urval av alla kandidater i 1998 års kommunalval, utan urvalet består av samtliga kandidater i sju strategiskt utvalda kommuner. Det är därför svårt att göra direkta jämförelser med hela befolkningen eller med tidigare val. Det kan dock noteras, att i 1994 års val hade den utlandsfödda befolkningen knappt hälften av sin proportionella representation i de primärkommunala fullmäktigeförsamlingarna.

Huruvida den här underrepresentationen spelar någon roll för den förda politiken beror väl på om man anser, att invandrare har specifika erfarenheter, som bara de själva kan tillföra beslutsprocesserna, och som beslutsprocesserna i någon mening skulle vinna på, eller att det finns intressekonflikter mellan den del av befolkningen som har utländsk bakgrund, och den som inte har det (jfr Hernes 1987, Phillips 1995). Vi kan här nöja oss med att konstatera, att det i olika sammanhang i samhället står klart att det finns skillnader mellan invandrabefolkningen och den del av befolkningen som har en helt svensk bakgrund. Det gäller deltagandet på arbetsmarknaden, det gäller boendet, det gäller deltagandet i politiken, det gäller inkomster, det gäller hälsa (jfr SOU 1996:55). I alla fall ser relationen mellan de båda grupperna ut så, att invandrarna är sämre ställda än de infödda. Att, som det ibland görs i debatten, hävda att det finns arbetande, höglönlade, friska osv. invandrare och arbetslösa, fattiga och sjuka infödda svenskar är ju rätt poänglöst. Det uppträder ju aldrig perfekta samband i den samhälleliga verkligheten. Däremot råder det ingen

tvekan om, att om det finns en intresse motsättning mellan en överordnad och privilegierad grupp och en underordnad och underprivilegierad grupp, så ligger det i de överordnades intresse, att förneka förekomsten av en motsättning och/eller att hävda att de överordnade är väl så skickade som de underordnade att föra de underordnades talan.

I det enkätmaterial, som Rådet för utvärdering av 1998 års val har låtit samla in, framgår att 18 procent av de fullmäktigekandidater som har invandrabakgrund säger, att de vill företräda invandrare, flyktingar eller någon särskild etnisk grupp i kommunalpolitiken. Av fullmäktigekandidater som saknar invandrabakgrund är motsvarande andel två procent. Av de riksdagskandidater som vi betraktat som första generationens invandrare anser 63 procent att det är mycket viktigt att som riksdagsledamot föra fram flyktingars och invandrares intressen och åsikter. Motsvarande andel av de som vuxit upp i Sverige är bara hälften så stor – 33 procent. Om vi också räknar in ”andra generationens invandrare” blir skillnaderna lite mindre: 53 procent av invandrarna anser att det är viktigt att företräda invandrarintresset, att jämföra med 32 procent bland dem med helsvensk bakgrund. Den andel av riksdagskandidaterna som har frekventa kontakter (minst en eller ett par gånger per månad) med invandrarnas organisationer är 3,2–5,6 gånger så stor bland ”invandrarkandidater” som bland ”helsvenska” kandidater.

Slutsatsen måste vara, att ju fler kandidater med invandrabakgrund som väljs in i de representativa församlingarna, desto fler kontaktkanaler öppnas det mellan invandrarna i samhället och det politiska systemet, och desto fler representanter kommer det att finnas, som ser det som en viktig uppgift att företräda invandrarna i politiken. Givet att det är troligt att invandrare har specifika kunskaper och intressen är det mycket rimligt att föreställa sig att en sådan ökande representation skulle stärka invandrarnas ställning i Sverige.

3 Hur mycket har invandrarkandidaterna utnyttjat personvalssystemet?

Om man bara ser till grova storleksordningar pekar resultaten av enkäterna med fullmäktige- och riksdagskandidater på att invandrar-kandidater i ungefär samma omfattning som helsvenska kandidater utnyttjat möjligheten att driva en personvalskampanj.

Tabell 1 Förekomst av personvalskampanj (procent)

	Invandrare	Icke invandrare	Differens
Kommunfullmäktige ¹	18 ⁴ (n=101)	14 (n=980)	+5
Riksdagen ²	14 ⁵ (n=21)	22 (n=602)	-8
	17 ⁶ (n=60)	22 (n=536)	-5
Riksdagen (bred def.) ³	42 ⁵ (n=19)	46 (n=570)	-4
	38 ⁶ (n=58)	47 (n=506)	-9

Anm

1. "Ja" på frågan "Har du bedrivit personvalskampanj för din egen person?"
2. "Ja" på frågan "Bedrev du för egen del någon form av personvalskampanj i årets valrörelse?"
3. Något personvalsinslag eller kostnad för personvalskampanj redovisas
4. Är själv eller har tidigare varit utländsk medborgare
5. Själv uppvuxen utanför Sverige
6. Själv eller minst en förälder uppvuxen utanför Sverige

Om vi betraktar de små skillnader som ändå finns mellan de båda redovisningsgrupperna, är det tydligt att det i riksdagsvalet har varit något mindre vanligt att invandrarkandidater har bedrivit kampanjer för sin egen person. Å andra sidan drar siffrorna för kommunfullmäktigevalen i motsatt riktning.

Inte heller när vi betraktar kampanjernas omfattning med avseende på hur många av ett i enkätfrågorna specificerat antal kampanjmetoder som kommit till användning framträder några märkbara skillnader. Kostnaderna för personvalskampanjer för riksdagskandidater med utländsk bakgrund tycks dock vara markant lägre än för övriga kandidater. Dock ska man ha i minnet dels, att underlaget är utomordentligt litet, dels att vi måst göra diskutabla antaganden för att från enkätsvaren kunna beräkna medelvärden.

När det gäller utformningen och genomförandet av kampanjerna, innehåller enkätmaterialet alldeles för få svarande invandrarkandidater för att vi här ska kunna säga något mer om detta. Vi ska istället återkomma till frågan senare i artikeln, där vi beskriver de intervjuer vi själva gjort med invandrarkandidater.

Slutsatsen hittills synes vara, att svenska och invandrade kandidater i 1998 års val i ungefär samma omfattning har utnyttjat det nya

instrumentet. Vi ska nu gå ett steg tillbaka i processen, och se på det nomineringsförfarande, som föregick valkampanjen.

Tabell 2. Personvalskampanjers bredd (antal aktiviteter) och kostnad (tusental kronor). Medelvärden för invandrare respektive icke invandrare.)

	Invandrare ¹	Icke invandrare	Differens
Fullmäktige:			
Kampanjbredd 1-9	3,2 (n=18)	3,0 (n=137)	+0,2
Riksdagen:			
Kampanjbredd 1-5	2,1 (n=22)	2,0 (n=240)	+0,1
Kostnad tkr	15,5 (n=11)	23,2 (n=137)	-7,7

Anm 1 I fullmäktige nuvarande och tidigare utländska medborgare; i riksdagen själv eller minst en förälder uppväxt utomlands.

4 Invandrarkandidaterna i nomineringsprocessen

Ett första konstaterande kan vara att, åtminstone i partiernas distriktsombudsmäns bedömning, är personvalssystemet inte ett system som verkar till invandrarkandidaternas fördel. I enkäten med partiernas regionala organisationer har en svit av tre frågor om kandidat-egenskaper ställts:

- I vilken utsträckning har nedanstående egenskaper hos kandidater haft betydelse för kandidaternas möjligheter att bli nominerade till riksdagslistan?
- I vilken utsträckning har nedanstående egenskaper hos kandidater haft betydelse för kandidaternas möjligheter att få bedriva en partistödd personvalskampanj?
- Vilka egenskaper kännetecknar de riksdagskandidater inom ditt parti som valt att bedriva personvalskampanjer på egen hand, utan stöd från partiorganisationen?

Samma fjorton egenskaper, varav invandrabakgrund är en, räknas upp på var och en av frågorna och de svarande ombeds att bedöma deras

respektive betydelse på en fyrgradig skala. Viktigaste meriter för nomineringen blir då, som så ofta när frågor av detta slag ställs, sådana egenskaper som kan summeras som kandidatens kaliber (jfr Young 1990, Rao 1994), d v s erfarenhet och kompetens. Omkring hälften av de svarande ombudsmännen tycker att dylika egenskaper har mycket stor betydelse för nomineringen. Invandrabakgrund är inte någon speciell merit. Två procent av de svarande tycker att invandrabakgrund haft mycket stor betydelse. Denna andel sjunker ytterligare till 1,1 procent när frågan ställs om egenskaper som haft betydelse för möjligheterna att bedriva en av partiet stödd personvalskampanj. När det gäller den sista frågan handlar den ju inte på samma sätt om invandrabakgrund som en "merit" utan är i stället en begäran om en karaktäristik av de kandidater som bedrivit egna icke partistödda kampanjer. Här är det faktiskt hela 6,3 procent, som menar att egenskapen "invandrabakgrund" i mycket stor utsträckning beskriver kandidaterna.

Nu ska man kanske inte fästa sig så mycket vid siffrornas nivå, när frågorna är så pass olika ställda. Om man istället ser till hur de olika kriterierna rangordnar sig, kan vi se, att kriteriet "invandrabakgrund" sjunker när vi rör oss över frågorna. Som merit för nominering kommer "invandrabakgrund" på elfte plats av fjorton. Som merit för att få bedriva en partistödd personkampanj sjunker "invandrabakgrund" till tolfte plats och som karaktäristik av de kandidater som driver egen personkampanj till trettonde plats. Det visar sig dock, att detta öde delar kriteriet "invandrabakgrund" med andra kriterier som på något sätt handlar om att olika grupper eller kategorier ska representeras t ex kategorierna "underrepresenterat kön", "ungdomskandidat" och "pensionärskandidat". De egenskaper som seglar upp är inte i första hand kandidaternas kaliber utan snarare egenskaper som "medieskicklighet", "karisma", "ett känt namn" och inte minst "möjligheter att själv finansiera en egen kampanj". Åtminstone med utgångspunkt i partiombudsmännens bedömningar, gynnar inte personvalssystemet grupprepresentation. Om detta är en allmän uppfattning, även bland kandidaterna, borde man alltså vänta sig, att det ska till speciella erfarenheter för att en grupp kandidat ska överväga att lansera sin person i en personlig valkampanj.

Vi ska med hjälp av data från enkäten till kommunfullmäktigekandidaterna undersöka om erfarenheter av stöd eller mothåll i nomineringsprocessen skulle kunna vara sådana särskilda erfarenheter. De svarande i den kommunala kandidatenkäten har fått svara på en fråga om de i samband med nomineringen mötte motstånd eller stöd från olika grupper och organisationer. Svar kunde avges på en fyrgradig

skala från ”mycket motstånd” till ”mycket stöd”. Vi har tolkat svaren så, att de som inte alls besvarat frågan om stöd eller motstånd från en viss grupp eller organisation inte heller har mött varken stöd eller motstånd från just denna grupp. I tabellen har vi beräknat ett balansmått som skillnaden mellan den andel som upplevt stöd och den andel som upplevt motstånd, båda räknade som procent av alla, inklusive de som varken upplevt stöd eller motstånd.

När vi studerar tabell 3 med avseende på skillnaderna mellan invandrare och infödda svenskar, framträder ett tydligt mönster, där olika subjekt för stöd eller motstånd grupperar sig i tre kategorier. Invandrarorganisationer och fackliga organisationer är de som jämförelsevis mest uppmuntrat invandrarkandidater. Skillnaden i balansmått mellan invandrare och infödda är här mer än tio enheter. Mest kritiska till invandrarkandidaterna upplevs det egna partiets ledning ha varit. För såväl regional och lokal partiledning som partiets ombudsmän är skillnaderna i balansmått mer än tio enheter till invandrarkandidaternas nackdel. Övriga efterfrågade grupper och organisationer framstår som mer neutrala mellan invandrade och icke invandrade kandidater.

Tabell 3 Stöd eller motstånd vid nomineringen till fullmäktige (balansmått)

Stöd/motstånd från...	Invandrare	Ej invandrare	Differens
Invandrarorganisation	+19,1	+6,9	+12,2
Facklig organisation	+26,7	+15,6	+11,1
Miljöorganisation	+8,6	+6,7	+1,9
Kvinnoorganisation	+16,2	+16,3	-0,1
Ungdomsorganisation	+9,5	+11,8	-2,3
Pensionärsförening	+9,5	+13,5	-4,4
Aktionsgrupp	+3,8	+9,1	-5,3
Jordbruks/företagarorganisation	-0,0	+7,7	-7,7
Lokala partimedlemmar	+62,9	+70,8	-7,9
Ombudsmän	+21,0	+32,5	-11,5
Regional partiledning	+21,0	+35,9	-14,9
Lokal partiledning	+53,3	+69,2	-15,5

Det är tydligt att invandrarkandidater i samband med nomineringen till fullmäktige i särskild utsträckning känt ett svagt stöd och ibland till och med motstånd från sin egen partiledning. Å andra sidan har de i särskild utsträckning känt ett starkt stöd både från sina egna

invandrarorganisationer och från fackliga organisationer. Vi ska nu se, om dessa resultat är lika giltiga i olika politiska partier. För detta syfte har vi grupperat partierna i två kategorier: "Vänsterpartierna" socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet – samt "övriga partier". En gruppering är nödvändig på grund av det lilla antalet intervju-personer. Vi har valt den här grupperingen, dels därför att vid tidpunkten för 1998 års val hade grupperingen socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet börjat framträda som ett vänsterblock i svensk politik, dels därför att just dessa tre partier visat en särskilt stor skepsis gentemot personvalsreformen.

När det gäller stöd från det egna partiets ledning är effekterna av att vara invandrare nästan genomgående negativa. Det enda undantaget är med avseende på stöd/motstånd från den regionala partiledningen i "övriga partier", där man i huvudsak tycks ha förhållit sig neutral mellan svenskar och invandrare. På samma sätt går upplevelsen av stöd från fackliga och invandrarorganisationer i samma riktning både för vänsterpolitiker och andra, men storleksordningen på dessa effekter är väldigt olika.

Tabell 4 Stöd eller motstånd i nomineringen till fullmäktige efter parti och invandrarskap (balansmått).

Stöd/motstånd från...		s+v+mp	Övriga	Partieffekt
Regionala	Invandrare	+17,6	+23,4	-5,8
Partiledningen	Icke invandrare	+29,8	+21,1	+8,7
	Invandrareffekt	-12,2	+2,3	
Ombudsmän	Invandrare	+12,0	+29,8	-17,8
	Icke invandrare	+33,0	+33,9	-0,9
	Invandrareffekt	-21,0	-4,1	
Lokala	Invandrare	+56,2	+49,0	+7,2
Partiledningen	Icke invandrare	+66,7	+79,9	-13,2
	Invandrareffekt	-10,5	-30,9	
Fackliga	Invandrare	+38,6	+10,7	+27,9
Organisationer	Icke invandrare	-31,3	+3,8	-35,1
	Invandrareffekt	+69,9	+6,9	
Invandrarorg.	Invandrare	+24,5	+14,8	+9,7
	Icke invandrare	-77,1	+4,5	-81,6
	Invandrareffekt	+101,6	+10,3	

Anm: n(invandrare) = 57, 47; n(icke invandrare) = 454, 534.

Denna senare iakttagelse pekar på samspelseffekter mellan partitillhörighet och invandrarskap. Det finns kraftiga sådana samspelseffekter vad gäller stödet från just invandrarföreningar och från facket. Visst stöder man invandrarkandidater, men det är i särskild utsträckning invandrarkandidater från vänsterpartierna som får del av detta stöd. På samma sätt finns det negativa samspelseffekter med avseende på stöd/motstånd från regional partiledning och ombudsmän, men inte från lokal partiledning. Det svaga stöd eller till och med motstånd som invandrarkandidaterna i samband med nomineringen känt från ombudsmän och distriktsledning har med andra ord varit särskilt märkbart inom vänsterpartierna.

Det mönster som växer fram pekar på att invandrarkandidater, särskilt inom vänsterpartierna, känt ett svagt stöd eller till och med mothåll från den egna partiledningen, samtidigt som man uppmuntrats av invandrarföreningar och fackliga organisationer. Denna kombination av stöd och motstånd kan ha varit de särskilda omständigheter, som trots att personvalssystemet inte synes gynna grupp-kandidater, kan ha utlöst personvalskampanjer från kandidater med invandrabakgrund.

Tabell 5 Förekomst av personvalskampanj bland invandrarkandidater till kommunfullmäktige efter stöd från olika grupper eller organisationer (procent).

Stöd/motstånd från ...	Ej stöd (-1,0)	Stöd (+1)	Differens
Invandrarorganisation	14,3	29,2	+14,9
Facklig organisation	13,7	28,6	+14,9
Partiorganisationens ledning	20,0	16,7	-3,3

Anm n(ej stöd)=77, 73, 35; n(stöd)=24, 28, 66.

Trots att det här (tabell 5) blir frågan om utomordentligt små grupper av svarande, kan man konstatera att resultatet åtminstone är förenligt med hypotesen. Av de invandrarkandidater som upplevt att de fått stöd i nomineringsprocessen av invandrarföreningar har 29 procent drivit personvalskampanj. Detta är mer än dubbelt så många som bland de som inte fått något stöd från invandrarföreningar. Effekten av stöd från fackliga organisationer är i samma storleksordning som effekten av stöd från invandrarföreningar. När man å andra sidan ser på betydelsen av stöd från partiets ledning (en sammanvägning av ombudsmän, regional och lokal partiledning) är faktiskt frekvensen av personvalskampanjer högre (20 procent) bland dem som inte fått stöd än bland dem som fått stöd (16,7 procent).

5 Hur gick det?

Vi har redan konstaterat, att invandrarepresentationen i den nyvalda riksdagen är utomordentligt liten. Vi har också kunnat konstatera, att invandrarrepresentationen i de kommunala församlingarna fortfarande tycks vara under exakt proportionalitet, även om urvalet i den kommunala kandidatenkäten inte är så gjort, att mer precisa jämförelser med befolkningens sammansättning eller med tidigare val kan göras.

En första iakttagelse är, att invandrarkandidaternas genomsnittliga listposition inte i någon märkbar utsträckning skiljer sig från den genomsnittliga listpositionen för kandidater utan invandrarbakgrund. Detta styrker iakttagelser som vi gjort i andra sammanhang, att det inte sker någon uppseendeväckande diskriminering av invandrare i partiorganisationerna. Det stora bortfallet av tänkbara kandidater sker vid gränsen till partiorganisationen, inte i rekryterings och nomineringsprocesser i partiorganisationerna (Bäck och Soininen 1996).

Tabell 6 Kommunfullmäktigevalet: resultat av nomineringar och val.

	Invandrare	Icke invandrare	Differens
Position på valsedel (medelvärde)	16,9	16,6	+0,3
Procent personröster (medelvärde)	2,9	3,6	-0,6
Procent valda ledamöter	20,2	27,4	-7,2
Procent valda ersättare	12,5	14,2	-1,7

Anm n(invandrare)=104, 55, 104, 104 n(icke invandrare)= 988, 552, 988, 988.

Icke desto mindre kommer det att framträda skillnader med avseende på hur många som blir valda, särskilt som ordinarie ledamöter. Detta torde väl vara resultatet av den sammantagna effekten av något lägre listpositioner och något lägre personliga röstetal för invandrar-kandidaterna.

Tabell 7 Fullmäktigevalet: Resultat av nomineringar och val. Skillnader mellan kandidater med och utan personvalskampanj.

	Invandrare	Icke invandrare	Differens
Position på valsedel (medelvärde)	-1,5	-8,6	+7,1
Procent personröster (medelvärde)	+3,1	+2,8	+0,6
Procent valda ledamöter	+2,7	+26,8	-24,1
Procent valda ersättare	+19,3	+2,2	+17,1

Förklaring: Värdena i kolumnerna "invandrare" respektive "icke invandrare" är medelvärdesskillnader mellan kandidater med respektive utan personvalskampanj. Invandrarkandidater som drivit personvalskampanj har alltså i genomsnitt stått 1,5 platser högre på listan än invandrarkandidater utan personvalskampanj. För infödda svenska kandidater är motsvarande skillnad betydligt större (8,6 platser).

När vi söker närmare oss betydelsen av personvalskampanjerna för invandrarkandidaterna kan vi först notera, att det är en obetydlig skillnad med avseende på listposition mellan de invandrarkandidater som väljer att driva en personvalskampanj och de som inte gör det. Här är det en väsentlig skillnad gentemot förhållandena bland de kandidater som inte har invandrarbakgrund. De av dessa kandidater som drev en personvalskampanj var betydligt högre placerade på valsedeln än de som avstod från en sådan kampanj. För både invandrade och icke invandrade kandidater ger personvalskampanjerna en utdelning på i genomsnitt tre procent av partiets röster. När vi kommer till hur många som valts är det stora skillnader mellan personkampanjare och ickepersonkampanjare. När det gäller kandidaterna utan invandrarbakgrund blir 27 procent fler valda som ledamöter om de drivit personkampanj än om de avstått. Det är dock tydligt, att en stor del av detta resultat måste kunna förklaras av den redan från början gynnsammare placeringen på listan. När det gäller invandrarkandidaterna visar sig effekten av personvalskampanjerna framför allt vad gäller hur många som blir valda som ersättare i fullmäktige. Eftersom det inte var någon större skillnad vad gäller listpositionen mellan de som drev och inte drev personkampanj, kan man inte på samma sätt förklara bort denna skillnad i valresultat.

Personvalskampanjernas större betydelse för invandrarna styrks också av en regressionsanalys med "vald som ledamot eller ersättare" som beroende variabel och "listposition" och "förekomst av personvalskampanj" som förklaringsvariabler. Regressionskoefficienten för

variabeln ”förekomst av personvalskampanj” blir för invandrarkandidaterna 0,20 och för kandidater utan invandrabakgrund 0,15².

6 Konsekvenser i partiorganisationerna

Det är tydligt, att vad som hänt i partiorganisationerna i samband med nomineringsprocessen och i samband med beslut om partiets stöd till personvalskampanjer haft betydelse för såväl i vilken utsträckning som invandrarkandidater utnyttjat personvalsinstrumentet, som för deras resultat. Vi ska av detta skäl något återvända till distriktsombudsmännens bedömningar av konsekvenserna, särskilt för medlemmar med invandrabakgrund, av implementeringen av personvalet.

En fråga i enkäten till de regionala organisationerna har gällt en bedömning av vilka grupper eller organ i partiet som fått ett ändrat inflytande över nomineringen som en följd av införandet av personval. Huvudintrycket av svaren är att det inte skett någon ändring i maktförhållandena (81–92 procent svarar genomgående ”oförändrat”). Om man betraktar de som anser att det finns förskjutningar, är det tydligt att partiorganen anses ha fått minskad betydelse och partimedlemmar och särskilt grupper bland dessa ökat inflytande. Av dessa grupper, som specificerats i frågan kommer invandrare särskilt lågt. Åtta procent menar att deras inflytande ökat och 1 procent att det minskat.

Icke desto mindre görs den bedömningen att engagemanget hos olika kategorier partimedlemmar, däribland invandrare, har ökat som en följd av det nya systemet: 22 procent av de svarande menar att invandrarnas engagemang har ökat, och bara två procent att engagemanget minskat.

² Signifikans 0,076 respektive 0,000.

Tabell 8 Konsekvenser för invandrarmedlemmar i partierna efter parti

	Vänster ²	Höger	Differens	n _v	n _h
Ändrat inflytande för invandrare ¹	+3,8	+6,3	+2,5	53	95
Invandrades engagemang ändrats ³	+21,9	+18,9	-3,0	55	95

Anm

- 1 Balansmått (procent starkt/något ökat) (procent starkt/något minskat)
- 2 Socialdemokraterna, vänsterpartiet, miljöpartiet
- 3 Balansmått (procent mycket eller något större) (procent mycket eller något mindre)

Det är små skillnader mellan partiblocken med avseende på bedömningarna av om invandrarnas inflytande och engagemang i partiet ändrats som en följd av personvalsreformen. Effekterna går dessutom i olika riktning: invandrarnas inflytande bedöms ha ökat något mer i de borgerliga partierna, medan ökningen av invandrarmedlemmarnas engagemang är något större i "vänsterpartierna".

Tabell 9 Konsekvenser för invandrarmedlemmar i partierna efter region.

	Landsort	Storstad	Differens	N _i	N _s
Ändrat inflytande för invandrare ¹	+2,58	+20,0	+17,5	123	25
Invandrades engagemang ändrats ³	+13,7	+55,0	+36,3	124	26

Anm se tabell 8.

Om partiskillnaderna är små och inkonsistenta, är skillnaderna mellan partiorganisationer i storstadsregionerna och landsorten stora och genomgående till storstadens fördel. Det är i högre utsträckning i storstäderna än på landsorten så, att personvalssystemet bedöms ha ökat invandrarnas inflytande och engagemang i partierna.

I flera fall synes det finnas samspelseffekter mellan partitillhörighet och region så att de båda aspekterna förstärker varandra. Som exempel kan vi ta i vilken utsträckning invandrarnas engagemang i partierna har förändrats som en följd av personvalsreformen. Vi ser här att interaktionen mellan variablerna fungerar så att det på landsorten inte

finns någon partieffekt alls, medan det framträder en tydlig partieffekt i storstäderna. Det är alltså framförallt i storstäderna och i synnerhet i vänsterpartiernas organisationer i storstadsdistrikten, som personvalsreformen har medfört ett ökat engagemang av invandrarna i partierna.

Detta är förstås ett lite paradoxalt resultat. För invandrarna bedöms konsekvenserna av personvalet som mest gynnsamma i de kontexter där förutsättningarna synes vara som sämst: Det är allmänt sett svårast att ha framgång med en personvalskampanj i storstädernas befolkningsmässigt större valkretsar. Vänsterpartierna har varit mest skeptiska gentemot personvalsreformen, och det har också i de data vi analyserat visat sig, att de varit särskilt njugeta med stöd till invandrarkandidater i nomineringsförfarandet.

Figur 1 Invandrarnas engagemang i partiet har påverkats av personvalsreformen. Balansmått.

EMBED Excel.Chart.8 \s

Anm: Balansmättet har för var och en av de fyra redovisningsgrupperna (vänster/landsbygd, vänster/storstad, höger/landsbygd, höger/storstad) beräknats som procentandel ”mycket eller något större” minus procentandel ”mycket eller något mindre”

7 Invandrarkandidater om personval³

En slående iakttagelse i intervjuerna var den entusiasm som samtliga intervjuade invandrarkandidater oavsett partitillhörighet gav uttryck för

³ Den följande framställningen bygger på intervjuer med ett antal invandrarkandidater (kommunfullmäktigekandidater i Solna och riksdagskandidater i Stockholm). För en beskrivning av metod och material se slutnot till denna artikel.

inför det nya personvalsinslaget. Men inte oväntat uppbådade de borgerliga kandidaterna en mer helhjärtad entusiasm för reformen än de hemmahörande inom socialdemokratin eller vänsterpartiet. De sistnämnda tenderade att i högre grad problematisera personvalsinslaget och diskutera inte bara de positiva utan också de negativa effekter det kunde få för politikerrollen, partiet och väljarna. Med tanke på reformens förhistoria är denna skillnad i vänster och högerpolitikens attityder knappast förvånande.

Nyckelorden i kandidaternas sätt att resonera kring personvalsinslaget kan sägas ha handlat om individualism kontra grupp/kollektiv och kontinuitet, samt olikhet alternativt enhetlighet. Som folkpartiets kandidat i riksdagsvalet gav Bijan Fahimi på ett träffande sätt uttryck för de borgerliga invandrarkandidaternas syn på reformen, nämligen att man nu var på rätt väg. Hans främsta argument för reformen var att han trodde på en mer individorienterad politiker med egna åsikter och eget budskap, en politiker som just därför kunde mobilisera nya väljargrupper och få sin legitimitet direkt från dem. I ett borgerligt parti både behövdes och välkomnades enligt honom oliktankare. Enligt hans tolkning bidrog hans invandrarbakgrund dessutom till att det var lättare för honom att profilera sig. Det var acceptabelt att skilja sig från mängden.

Även Nikos Papadopoulos, en socialdemokratisk riksdagskandidat av grekisk härkomst, såg vissa kulturellt betingade skillnader i attityderna till personval. Valsystemet var ett uttryck för en viss politisk kultur. Med det nya personvalsinslaget närmade sig det svenska valsystemet det allmänna europeiska, dvs. att man fäste mindre vikt vid det enhetliga, något som enligt hans uppfattning av tradition hade präglat den svenska mentaliteten och därmed även den svenska politiska kulturen. Här fick han medhåll av en annan socialdemokratisk riksdagskandidat, Juan Fonseca. Även för honom framstod det svenska politiska livet i allmänhet och det socialdemokratiska partiarbetet i synnerhet som kollektivistiskt orienterat.

8 Vänsterpartiernas kandidater ambivalenta

Flera socialdemokratiska kandidater liksom vänsterpartiets kandidat ansåg det inte vara självklart och önskvärt att man satsade på en egen kampanj. Det syntes vara politiskt och ideologiskt tveksamt att hävda sin egen person, vilket dämpade entusiasmen och gjorde att man kände sig kluven inför de kampanjåtgärder som syftade till egen profilering i förhållande till partiet och dess andra kandidater.

Enligt väljarnas prioriteringar, mätt i antal personröster, hade vänsterpartiets fullmäktigekandidat Bekir Yazar fått en högre listplacering än vad han tilldelats av partiet, trots att han inte bedrev någon personkampanj. Han var medlem i partiet sedan 1980 talet, då han även var aktiv i den turkiska föreningen i Stockholms län. Även om han för sin egen del var glad över det förtroende han hade fått hävdade han samtidigt att det var långtifrån oproblemiskt att väljarna nu kunde rösta på person.

Personvalssystemet saboterar för demokratin, argumenterade han. Den traditionella arbetsfördelningen, att partiet gör i ordning listorna och väljarna väljer, är den bästa garantin för demokrati. Vill man vara aktiv och påverka listordningen är det bara att bli medlem i partiet. Fanns det då några förmildrande omständigheter som kunde motivera inslag av personval? Ja, om det fanns tecken på att det brast i intern partidemokrati var det möjligen motiverat att man med hjälp av personval gick förbi partiets rangordning av kandidaterna. Vänsterpartiets officiella linje i personvalsfrågan var att de som kandiderade inte skulle bedriva en egen personkampanj, berättade han, i stället skulle valrörelsen bedrivas kollektivt som man alltid hade gjort. I linje med partiets policy hade Yazar uttryckligen avrått sina väljare från att kryssa, partiet hade ju redan under nomineringsprocessen kvoterat in underrepresenterade grupper som invandrare och kvinnor, förklarade han. Kommentaren till att ändå ha blivit kryssad upp på listan blev att: ”det visar sig att mycket reklam inte är avgörande ... nu gäller det att fortsätta att jobba hårt och behålla förtroendet.”

Men i sista hand vet man inte vilka väljargrupper man har fått stöd av, vilket enligt hans mening innebar att ansvaret inför dem ändå var indirekt. Han drev partiets frågor men också vissa väljargrupper; då i första hand frågor som var gemensamma för låginkomsttagare. På den punkten fanns det ingen skillnad mellan invandrare och andra väljare, inte heller trodde han på några särlösningar för invandrare bortsett från informationsbehov och i vissa fall behov av kompletterande utbildning. Som vänsterpartist representerade han inte invandrare mer än någon annan låglönegrupp.

Den kampanj han hade bedrivit kunde således inte klassificeras som en personkampanj, även om den av resultaten att döma i praktiken ändå tycktes ha fungerat som en sådan. Visst hade han varit synlig för sina väljare och deltagit i valarbetet, gjort sitt vid valstugan, delat ut informationsmaterial och pratat med folk om partiets frågor och om sina egna. Till de senare hörde bland annat de särskilda problem som berörde barnfamiljer, frågor om skola och daghem. Bland sina väljare var han också känd som en person som hade ett aktivt engagemang i

daghemsfrågan. Däremot hade han inte ägnat sig åt uppsökande verksamhet under valrörelsen.

Nemrud Büyükkay, kurd från Turkiet och ”Din lokala kandidat till kommunfullmäktige”, enligt den socialdemokratiska valaffischen, var politiskt aktiv i det invandrantäta Hagalund i Solna. Av partiet blev han nominerad som nummer 47 till fullmäktige, en placering som enligt det gamla valsystemet hade varit lika med en icke valbar plats. Även för honom innebar väljarnas personröster att han flyttades uppåt på listan. Dock räckte inte rösterna till en plats i fullmäktige.

Hans attityd till väljarnas nya möjlighet att rösta på person präglades i det närmaste av ambivalens. På minussidan räknade han upp hur ekonomiska tillgångar och kändisskap kunde komma att styra valresultatet. Den nya valordningen kunde locka in personer i politiken som saknade kunskap om politiska frågor, framhöll han. Risk fanns dessutom för att väljarnas intresse för sakfrågor skulle minska på bekostnad av den ökade fokuseringen på kända personer. Att inte tala om att det var högst osäkert om personval skulle bidra till ökad valdeltagande medan reformen för partiets del kunde medföra intern splittring och oklarhet om dess budskap. Ja, det var knappast en bild av ett vitaliserat politiskt liv till följd av personval som han målade upp. De ljuspunkter som fanns där som motvikt till de negativa effekterna handlade om hur personval som bäst kunde bidra till ökat konkretisering av politiska frågor och leda till att medborgarna skulle aktiveras i sina politikerkontakter.

För hans egen del initierades personvalskampanjen av partiet efter att den interna nomineringsprocessen var avslutad. Initiativet tog formen av en förfrågan från partikansliet om han var intresserad av att driva en egen kampanj, berättade han. Det ville han gärna och i synnerhet när han nu fick draghjälp av stadsdelens socialdemokratiska förening. Hjälpen från partiet innebar bland annat att man ordnade ett gemensamt valmöte med partiets tyngsta namn i kommunen, kommunalrådet. Partiet som bekostade en folder åt honom, vilken innehöll den lokala föreningens handlingsprogram i komprimerad form tillsammans med en bild på honom, hjälpte till med att distribuera valmaterial inom det invandrantäta bostadsområdet där han var aktiv. Hans politiska budskap omfattade bland annat frågor om invandrabarnens skolgång och var därför åtminstone till en del riktat till stadsdelens socialdemokratiska invandrarväljare.

Personkampanjen var tämligen begränsad och genomfördes således med partiets och den lokala partiföreningens stöd, bekostad av partiet och dessutom initierad av partiet.

8.1 Konsten att vinna med personröster

Även Alex Kalpakidis kandiderade för socialdemokraterna i Solna kommun. Till skillnad från Büyükkay gav hans kampanj resultat över all förväntan. Av samtliga fullmäktigekandidater i kommunen klarade endast sju personer femprocentsspärren för att personrösterna skulle ge full utdelning. Flertalet av dem, fem kandidater toppade listorna och hade därmed även utan personröster sina fullmäktigemandat säkrade. Kalpakidis var således ett av de två undantagen som klarade spärren och blev invald med hjälp av personröster. Hans kommentar till detta var: ”Att ändå ha blivit vald av människor, det känns starkare och roligare; att ha fått förtroendet”.

Han stod som nummer 49 på partiets lista, ett par steg efter Büyükkay och med en placering som före personvalsreformen var en given icke valbar plats i en kommun med totalt drygt 60 fullmäktigemandat. Med sina 274 personröster kom han som tredje namn efter två framstående kommunpolitiker, det socialdemokratiska respektive det moderata kommunalrådet. Finns det någon rimlig förklaring till hans valframgång? Var det en mycket skickligt utformad valkampanj som flyttade honom från en restplacering till toppen av listan?

Nej, Kalpakidis bedrev inte någon särskilt avancerad personvalskampanj. I själva verket hade han visat endast mycket svalt intresse för valen när den interna nomineringsprocessen genomfördes. Initiativet låg i stället hos det socialdemokratiska kommunalrådet som kände honom sedan gammalt, och kanske just därför lyckades locka honom att ställa upp som kandidat med den ofarliga placering som nummer 49 på listan innebar. Kanske spelade hans personliga egenskaper en viktig roll för valframgången. Kalpakidis, arbetsledare vid tekniska kontoret och bosatt i kommunen sedan 1970-talet, var känd som föreningsaktivist inom idrottsrörelsen men också i den Grekiska föreningen. Han var med andra ord känd och igenkänd inom en krets av socialdemokratiska väljare och kanske i synnerhet bland väljare med invandrarbakgrund.

För sin modesta kampanj fick han hjälp av partiet efter samma recept som Büyükkay hade fått. Partiet producerade en egen folder åt honom med en bild på honom tillsammans med kommunalrådet och ”...en riksdagskandidat”. Han berättade att idén om personval inte var särskilt populär inom partiet, en uppfattning som även var hans. Därav kampanjens sparsamma utformning. Den bestod utöver den folder som distribuerades till greker bosatta i den invandrartäta stadsdelen, av att han träffade folk vid partiets valstugor och av att han ägnade alldeles

särskild tid och uppmärksamhet åt sina landsmän i det närmaste grannskapet. Kampanjen sköttes enligt honom i hög grad av vänner och familjebekanta, landsmän och eritreanska vänner som engagerade sig för hans sak. Uppenbart är att hans kandidatur hade dragit med sig i valrörelsen personer som knappast annars hade visat intresse för politiskt arbete.

8.2 Med och utan partiets stöd

Socialdemokraten Nikos Papadopoulos, även han av grekisk härkomst, kandiderade till riksdagen. Efter att 1994 blivit invald som ersättare blev han ordinarie riksdagsledamot 1996 för Stockholms stad. Bakom sig hade han ett långvarigt engagemang i svenskt föreningsliv och politik sedan 1960-talet.

Partiet, vars initiativ även hans personkampanj var, bekostade kampanjmaterialet, bland annat en folder och en affisch. Dessa skapade enligt honom en mer personlig kontakt mellan honom och hans väljare. Men även reklamslag i radio och tv ingick som en del i denna kampanj som inleddes med en fest hos den grekiska föreningen under medverkan av en av partiets mer kända politiker. Sammantaget var Papadopoulos personkampanj dock väl begränsad, i synnerhet när det gällde kampanjekonomi. De små ekonomiska bidrag som flöt in kom enligt honom främst från enskilda personer och förvaltades av arbetarkommunen. Han delade sin tid solidariskt mellan valarbete för partiet, i huvudsak på dagtid, och för egen kampanj på kvällstid då han besökte bland annat invandrarföreningar och olika idrottsföreningar. Han hade breda kontaktytor. Även för Papadopoulos gällde att många invandrarväljare hade aktiverats för att hjälpa till med att dela ut folder och bistå honom i hans kampanj.

Och visst drev han egna frågor, integrations-, utbildnings- och arbetsmarknadsfrågor, men detta inom ramen för partiets program. Han var noga med att betona att det var viktigt att skilja mellan egna åsikter och partiets.

En i flera avseenden annorlunda personvalskampanj bedrev en annan socialdemokratisk riksdagskandidat, Juan Fonseca. De över 4.000 kryss av de socialdemokratiska rösterna i Stockholms kommun som han fick räckte inte till för en plats i riksdagen. Den kampanj han hade drivit från januari 1999 då partiets nomineringsprocess var avslutad, fram till valen i september var en kampanj som saknade partiets stöd. Villkoren hårdnade för hans del, framför allt när det gällde att under de sista veckorna före valen komma in i tidningarna,

träffa folk och att synas i valrörelsen. Som ”konkurrent för partiet” fanns han egentligen inte med i valrörelsen. När det gällde inslag i massmedia, annonsering i pressen, att synas i ”det etablerade Sverige” var han i underläge. Därmed hade inte heller för honom viktiga valfrågor, segregation och etniska relationer, kommit upp under valrörelsen. Hans slutsats blev att det var svårt att bedriva en effektiv kampanj utan partiets stöd. De ekonomiska resurser som stod till hans förfogande var små, bland annat insamlingar och stöd av LO. Dessutom hade han frivillig hjälp av ett trettiotal personer som på olika sätt hjälpte till i hans kampanj. Anledningen till att han hade hamnat i detta underläge var enligt honom att han i den interna nomineringsprocessen av partiet hade tilldelats en placering som en ”icke önskvärd kandidat”.

9 Den borgerliga kampanjen för person

Bland de borgerliga kandidaterna tycktes råda en något annorlunda uppfattning om behovet av partiets stöd. För dem synes nyheten att även kunna rösta på person och inte bara på parti vara en välkommen nyhet. Att samordna det egna budskapet med partiets uppfattades inte som ett bekymmer utan personvalsinslaget gav en välkommen möjlighet att profilera sig inför väljarkåren. Om man från socialdemokratiskt håll månade om kontinuiteten i hur man traditionellt bedrivit sin valrörelse, personvalsinslaget till trots, såg de borgerliga kandidaterna i nyheten ett löfte om en bättre valrörelse och en bättre relation mellan politikerna och deras väljare. Det individuella ansvaret inför de egna väljarna var ett eftertraktat värde.

Bijan Fahimi, en av folkpartiets kandidater till riksdag och sedan 1995 medlem i partistyrelsen, hade före karriären inom partiet bland annat varit aktiv studentpolitiker för liberala studenter. Resultatet av en aktiv personvalskampanj blev att han fick 600 personröster, vilka inte räckte till för en riksdagsplats som han hade hoppats på. Han fick nöja sig med en ersättarplats.

I huvudsak bekostades hans kampanj av partiet, upp till 70-80 procent av det ekonomiska stödet kom från olika delar av partiet. Men även privatpersoner, och några bland dessa med invandrarbakgrund, hade givit mindre bidrag. Däremot hade han inte fått ekonomiskt stöd från invandrarföreningar. De inströmmande bidragen förvaltades av partiet. Personvalskampanjen omfattade annonsering i bland annat tidningen Metro, en egen folder och en affischkampanj. Medverkan i radio och i närradio i Stockholm var andra inslag liksom en egen hemsida i anslutning till partiets. I närradiosändningarna utnyttjade han

möjligheten att på persiska kunna nå iranska väljargrupper i Stockholm. Just denna väljarkategori fick särskild uppmärksamhet även genom ett utskick på ca 1.500 personliga brev där de fick information om personvalsnyheten, om folkpartiets politik och Bijan Fahimi egna hjärtefrågor. Även han fick hjälp av en stödkommitté av cirka 15–20 personer, i hans fall ungdomar av iransk härkomst. Enligt hans egen bedömning hade dessa personer sannolikt inte engagerat sig i valrörelsen om det inte hade varit just för hans personvalskampanj.

Men i lika hög grad vände sig Fahimi i sin kampanj till folkpartiets hela väljarkår. I sin annonsering använde han något utmanande texter som ”Törs du rösta på en svartskalle?”. Avsikten var naturligtvis att få den potentiella väljaren att stanna upp och reflektera över varför han eller hon skulle rösta alternativt inte rösta på just Fahimi en i synnerhet i ekonomiska frågor kompetent kandidat men med iransk bakgrund.

I kommunalvalen i Solna kandiderade Avid Afkhami och Farouk Kobba för moderaterna och bedrev var sin personvalskampanj. Den förra var en ungdomskandidat, själv en 21-årig kemistudent vid Stockholms universitet, men samtidigt en erfaren studentpolitiker. Hon innehade poster som vice ordförande i både Solna MUF och för Borgerliga studenter på Stockholms universitet. Hon var också styrelseledamot i Fria Moderata studentföreningen i Stockholm och var vid kampanjarbete på skolor. Hennes kampanj belönades med 19 personröster.

Stödet från partiet för kampanjen innebar bland annat att alla kandidaterna fick enhetligt kampanjmaterial av partiet. Enligt hennes tolkning var det inte meningen att man skulle gå för långt från vad partiet stod för. Självklart var att alla som så önskade skulle bedriva egen individuellt profilerad kampanj men med respekt för partiets allmänna linje.

I hennes kampanjmaterial ingick en egen folder som innehöll en presentation av hennes personliga vision och en uppräknings av frågor hon lovade att arbeta för. Hennes vision ”Mindre politik och Större valfrihet” handlade om bättre möjligheter för alla kommunbor att delta i den politiska debatten, bättre grund- och gymnasieskola och ökad möjlighet att i Solna kunna nyttja skolpeng samt bättre miljö i Solna. Foldern bekostades av partiet.

Foldern gavs även ut på persiska, i princip med samma innehåll, och delades ut i Solna kommun till hushåll med persiska namn. Huvudtemat var även här mindre politik och ökad valfrihet men även kanske just den för många invandrare i särklass intressanta frågan om

flera friskolor. Foldern på persiska bekostades av Avids far som är egen företagare, ”pappa tryckte foldern”.

Program och reklamslag i radio ingick i kampanjen. Hon medverkade i P2:s nyhetsprogram på persiska och i flera närradio-sändningar, även där på persiska. Själv ansåg hon, uppvuxen som hon var i Sverige, att hennes persiska hade sina brister, vilket dock inte hindrade henne från att i valkampanjen även utnyttja de persisk-kunskaper hon hade. Reklamslag för henne publicerades även i en tidskrift ”Ettehadieh” som ges ut av Iranska Riksförbundet i Sverige.

Farouk Kobba med placering som nummer 24 på moderaternas lista i Solna, var en medelålders nationalekonom och universitetslärare från Tunisien. Hans personvalskampanj resulterade i 59 personröster och en omflyttning till listplacering 9. Enligt honom fick samtliga som hade blivit nominerade ett erbjudande av partiet att få stöd för att driva kampanj för egen person. Som han mindes det var inte särskilt många av kandidaterna intresserade. De som visade intresse för erbjudandet var antingen sedan gammalt etablerade politiker eller personer som på grund av att de var relativt nya i politiken hade hamnat längre ner på listan.

Kobba som bestämde sig för en egen kampanj beställde med hjälp av partiet en egen folder och andra trycksaker. På hans initiativ gjordes ett utskick i syfte att nå lokala väljare med invandrarnamn och framför allt dem med arabiska och muslimska efternamn. Utöver denna riktade kampanj i hans invandrartäta grannskap medverkade han även vid partiets valstugor. De frågor Kobba ville arbeta för omfattade bland annat sänkta skatter och bättre villkor för företagande, att verka för bra kommunikationer men också för ökad möjlighet att fritt välja skola och att kunna etablera friskolor i Solna. Just den sist nämnda frågan hamnade i skärningspunkten mellan partiets intresse för ökad valfrihet och de muslimska väljarnas önskemål om ökade möjligheter att för sina barn kunna välja en muslimsk skola. Några enstaka personer i vänkretsen bistod honom i hans kampanj.

10 Relationen till väljarna

Som vi har sett var flera av kandidaterna glada över de personröster och det förtroende de tyckte att väljarna därmed hade visat dem. Men vilka effekter skulle reformen komma att få för politikerns relation till sina väljare?

Oavsett partitillhörighet var invandrarkandidaterna eniga om att personvalskampanjen ställde nya krav på dem som politiker. I större

utsträckning än tidigare hade den lokala valrörelsen för deras del kommit att handla om att etablera kontakt med enskilda väljare och väljargrupper i den egna valkretsen. Flera av kandidaterna hade även genomfört riktade kampanjer mot vissa väljargrupper som till exempel muslimer, persisktalande invandrare eller greker. I regel hade de kompletterat sin allmänna personkampanj med inslag som var skraddarsydda för en grupp av invandrarväljare. De flesta kandidaterna ansåg personkampanjen vara ett för dem naturligt sätt att relatera sig till sina väljare. En viss skiljelinje gick ändå mellan borgerliga kandidater och representanter för socialdemokraterna och vänsterpartiet.

Vänsterpartiets fullmäktigekandidat hävdade att medan väljarna visserligen teoretiskt sett med personvalsreformen hade fått mer att säga till om, så hade detta skett på bekostnad av partiets inflytande. Ofta kunde de sista veckorna under kampanjperioden fälla avgörandet vilken kandidat väljaren skulle lägga sin röst på, vilket enligt honom knappast skulle stärka demokratin. En annan fråga var sedan att invandrarväljarna ofta kom från länder där man satsar på personval och att de därför kanske kände sig mer hemma i ett valsystem där man kunde rösta på person. Men å andra sidan fick man komma ihåg att den partiinterna processen i dessa länder ofta var mindre demokratisk än i Sverige, resonerade han, vilket motiverade ett större direkt väljarinflytande. De svenska partiorganisationerna var däremot demokratiskt uppbyggda och väljarnas ökade möjligheter att kasta om partiets listordning skulle därför knappast bidra till ytterligare demokratisering.

Enligt den socialdemokratiska riksdagsledamoten Papadopoulos fanns det flera fördelar med införandet av personvalsinslaget. Den allra viktigaste av dem var att han nu "kunde jobba mer som politiker" med ett direkt ansvar inför sina väljare och inte endast som representant för sitt parti, något som han trivdes med och som passade bra för hans politikerstil. För honom var valupptakten bara slutspurten på ett långsiktigt arbete där han besökt invandrarföreningar och arbetsplatser under en längre tid, "Det är viktigt att vara ute och prata med folk. Det ger både dem och mig stimulans". Å andra sidan fanns det också vissa nackdelar förknippade med reformen, argumenterade han. Risk fanns

till exempel för att det nya systemet skulle kunna leda till att personvalskampanjerna och därmed även valresultaten styrdes av pengar. Att man med påkostade kampanjer kunde värva röster de sista veckorna före valet handlade inte om ökat väljarinflytande utan ökat penninginflytande.

En mer entydigt positiv effekt fick personvalsreformen för relationen mellan politiker och väljare enligt de borgerliga invandrarkandidaterna. Personvalsinslaget premierade politiker som var beredda att stå för ett personligt åtagande gentemot sina väljare. Reformen hade möjliggjort en större fokusering på den enskilda politikern som genom en egen personkampanj kunde saluföra sitt politiska budskap. Detta uppfattades som det mest naturliga sättet att driva politik och relatera sig till sina väljare. Den unga moderata fullmäktigekandidaten framhöll att man som politiker "kan nå ut på ett annat sätt" och "politiker kan komma mycket närmare människor" samtidigt som reformen möjliggör ett visst ansvarsutkrävande för medborgarna. Som moderat politiker gav hon uttryck för en individorienterad syn på politiken, hon var "en helt unik tjej med iransk bakgrund" med ett eget budskap. Även moderaten Kobba, betonade vikten av att ha en egen profil gentemot väljare och känna att man har deras förtroende, vilket automatiskt skapar en bättre väljarrelation. De lärde känna honom bättre och fick lättare att ta kontakt med honom, och han som politiker belönas i gengäld för ett mer utåtriktat sätt att arbeta. Efter valet avsåg han att följa upp kontakterna inom sitt kampanjområde och tacka sina väljare för det förtroende de hade givit honom. Kommentarer från väljarna som "nu har vi röstat på moderaterna när du ställer upp", argumenterade han, gagnade dessutom i sista hand partiet.

11 Invandrarkandidaterna och partiet

I debatten om personvalsreformen har man också hävdats att det för politiker ibland har varit viktigare att måna om relationen till partiet än till väljarna eftersom den partiinterna nomineringsprocessen har varit helt avgörande för om politikern kunnat bli omvald.

Personvalsinslaget ändrar balansen mellan partiet och väljarna och mellan partiet och dess kandidater. Hur detta påverkar politikerns relation till partiet hade de intervjuade invandrarkandidaterna olika syn på.

De socialdemokratiska invandrarkandidaterna intog en något avvaktande attityd. Här betonades risken för eventuella interna stridigheter inom partiet, för konkurrens och dispyter mellan kandidater som,

inte minst beroende på massmedias intensiva bevakning, skulle skada partiet. Som värst kunde möjligheten att rösta på person leda till att systemet prioriterade mer populistiska och mindre sakliga kandidater vars lojalitet med partiets program kunde vara tveksam.

Man befارade också att risk fanns för att profileringen i samband med personvalskampanjer för att vinna röster kunde ge upphov till helt nya motsättningar mellan olika politikergrupper, exempelvis mellan invandrarkandidater och andra. Personvalskampanjer kan skapa grogrund för aggressivitet och bristande förtroende mellan kandiderade politiker, barnsjukdomar som partierna borde vara försiktiga med, resonerade den socialdemokratiska riksdagsledamoten.

En yngre socialdemokratisk fullmäktigekandidat resonerade att även om reformen på olika sätt hade ett positivt värde både för väljarna och partiet, var det ändå troligt att det var de etablerade politikerna som främst vann på den nya konkurrensen mellan partiets kandidater. Enligt hans erfarenheter var det lätt att bli medlem, men däremot svårare att få uppdrag inom partiet då valberedningen föredrog äldre och mer erfarna, inom partiet sedan länge kända personer. Den interna nomineringsprocessen var ofördelaktig för kandidater från underrepresenterade grupper, den var konservativ och belönade för troget partiarbete. Partiet hade dessutom få invandrarmedlemmar, vilka därmed var underrepresenterade i den interna nomineringsprocessen, något som inte gjorde det lättare för en invandrarkandidat att uppnå en bra listplacering. Kanske gav personrösterna ändå ett visst hopp om eventuella omflyttningar i listordningen i efterhand, ett resultat som skulle uppmuntra partiet att i högre grad även satsa på mindre etablerade kandidater. Även flera andra socialdemokratiska kandidater intygade att den egna politiska karriären ingalunda hade varit lätt. "Det är enormt svårt att ta sig fram i politiken som invandrare", konstaterade en av dem. Å andra sidan hade de flesta av dem trots sin placering långt ner på listan, på partiets uttryckliga initiativ drivit en personvalskampanj.

Den av våra intervjupersoner vars relation till sitt parti var särskilt problemfylld var den socialdemokratiska riksdagskandidaten Juan Fonseca. Han ansåg sig ha blivit grovt missgynnad av partiet när den slutliga riksdagslistan för Stockholm fastställdes. Provvalet där medlemmarna hade sagt sitt resulterade för hans del i en hög listplacering som nummer 3 efter två kvinnliga kandidater. Till sin besvikelse flyttades han dock i efterhand ner på listan till en "icke valbar plats" nummer 15, efter att partiet hade hört sig för med knappt tio socialdemokratiska invandrarföreningar med sammanlagt 100 medlemmar. Dessa fick nämligen välja mellan honom och en annan

invandrarkandidat som både föreningarna och partiet i övrigt föredrog framför Fonseca. Resultatet av processen blev att medan kandidaten Fonseca åkte ner på listan lyftes kandidaten Papadopoulos upp till en säker placering, nummer 9, helt oberoende av hur många personröster han skulle få. Enligt Fonseca gjorde partiet klart för honom att han betraktades som obekväm för att han var alltför självständig och kritisk mot partiet och för att han i så hög grad drev sina egna frågor. I partiets invandrarkvot på riksdagslistan fanns dessutom inte plats för honom, hade han blivit informerad om. Således drev han sin personkampanj utan partiets stöd, och kanske till och med mot dess vilja. Personrösterna räckte dock inte till en riksdagsplats varefter han bytte parti till miljöpartiet och avslutade förmodligen därmed sin karriär som socialdemokratisk politiker.

Införandet av möjligheten att rösta på person gav inte upphov till några större problem i förhållande till partiet, ansåg de borgerliga kandidaterna. Att i viss mån vara oliktankare och skilja sig från mängden även i sin politikerroll sågs snarare som eftertraktade kandidatens egenskaper. Man ansåg det vara önskvärt att kandidaternas olika budskap och synsätt bröts mot varandra och skapade en grund för en levande politisk debatt. En sådan individualism i politikerrollen föreföll dessutom vara mer naturlig för en politiker med invandrarbakgrund, resonerade folkpartiets kandidat. Till den svenska politiska kulturens särdrag hörde viss förkärlek för enhetlighet och för kollektiva värden, framhöll inte bara de borgerliga kandidaterna utan även flera av de socialdemokratiska. Men det är klart, framhöll en av de moderata kandidaterna, att en alltför långt driven självständighet i förhållande till partiet kunde överskrida den optimala punkten och riskera att skada partiet. När väljarna inte längre alls ser politikern som en representant för sitt parti kan detta splittra partiet, argumenterade den unga moderaten. Men dit var det långt enligt hennes uppfattning, i dag gällde tyvärr det motsatta och alltför ofta kunde man inte göra någon åtskillnad mellan olika kandidaters politiska budskap.

12 Sammanfattning och slutsatser

Det empiriska materialet för vår analys är de enkäter som Rådet för utvärdering av 1998 års val låtit göra med partiernas regionala organisationer, riksdagskandidater och kandidater i kommunfullmäktigevalen i sju kommuner samt våra egna intervjuer med en handfull kandidater. Även om vi haft ett ord med i laget när det gäller konstruktionen av mätinstrumenten, är det förstås ett begränsat antal

frågor vad gäller invandrarkandidaternas situation, som har kunnat komma med. När det gäller kandidatenkäterna blev det också ett litet antal invandrarkandidater representerade. Vid nedbrytningar efter olika variabler blir det därför snabbt fråga om besvärande små tal. De slutsatser som kunnat dras, får därför ses mer som skissartade tolkningar av åt vilket håll data drar, än som något som är handfast bevisat. Med dessa varningens ord i bagaget, skulle man punktvis kunna sammanfatta analysens slutsatser:

- Kandidater med invandrarbakgrund har utnyttjat personvalsinstrumentet i ungefär samma utsträckning som kandidater utan sådan bakgrund.
- Personvalsinstitutet bedöms inte gynna invandrarkandidater. Ju mindre partiets inflytande och ju mer utpräglat personval desto mindre är invandrarbakgrund en merit.
- Invandrarkandidater har i betydligt större utsträckning känt ett svagt stöd, och till och med mothåll, från ledningen i den egna partiorganisationen i samband med nomineringen.
- Å andra sidan har de känt ett starkt stöd från invandrarföreningar och fackliga organisationer. Både detta starka stöd och det svaga stödet från partiledningen är särskilt markant i vänsterpartierna.
- Svagt stöd från den egna partiorganisationens ledning och starkt stöd från facket och invandrarorganisationerna har förmått många att satsa på en personvalskampanj.
- Invandrarkandidaternas personvalskampanjer tycks ha haft en viss betydelse för hur många som blivit valda, framförallt till ersättaruppdrag i fullmäktigeförsamlingarna.
- Oavsett partifärg var invandrarkandidaterna positiva till de personröster de hade fått. Vänsterkandidaterna var dock bekymrade över personvalsinslagets negativa effekter för partiet i form av ökad intern konkurrens och splittring, för demokratin på grund av att kandidaters ekonomiska tillgångar och allmän populism kunde styra väljarnas röstbeteende. De borgerliga kandidaterna tenderade i stället att betona de möjligheter som reformen öppnade för bättre väljarrelationer och ökat förtroende mellan väljare och politiker.

- Både borgerliga och vänsterkandidater framhöll att den svenska valrörelsen och politiska kulturen i internationellt perspektiv präglades av större betoning av enhetlighet, vilket inte gynnade invandrapolitikernas karriärmöjligheter.
- I regel vände sig invandrarkandidaterna i sina personkampanjer även till en eller flera bestämda kategorier av invandrarväljare. Särskilda utskick på persiska, grekiska eller andra språk förekom liksom dörrknackning och medverkan i lokala massmedia.
- Ett intressant drag i kampanjarbetet var att invandrarkandidaterna fick hjälp av mer eller mindre organiserade grupper av vänner, familjemedlemmar och bekanta. Ett kännetecknade drag för dessa nu i valrörelsen aktiva personer var att de annars inte var partipolitiskt aktiva eller skulle ha involverat sig i valarbetet. Det är möjligt att personvalsreformen har skapat en ny plattform för politisk aktivitet åtminstone bland invandrarväljare som under andra omständigheter inte aktivt intresserar sig för politik. I det avseendet fanns inte några skillnader mellan borgerliga och socialdemokratiska kandidater.
- Särskilt i vänsterpartierna och särskilt i storstadsregionerna bedöms engagemanget ha ökat starkt bland partimedlemmar med invandrarbakgrund som en följd av införandet av personvalsinstitutet.

För att ytterligare sammanfatta resultaten, så pekar dessa punkter fram mot slutsatsen, att införandet av personvalsinstitutet i 1998 års val inte varit meningslöst för invandrare som är partimedlemmar och kandidater. Personvalskampanjer har startats för att kompensera för svagt stöd från det egna partiet. Personvalskampanjer har haft betydelse för att invandrare blivit valda till kommunala uppdrag. Personvalssystemet har ökat invandrade partimedlemmars engagemang och också skapat en helt ny plattform för icke partipolitiskt engagerade invandrare.

Samtidigt som detta sägs, ska man inte blunda för att det finns problematiska drag. Invandrarkandidater känner i alla partier svagt stöd från partiledningen, och man kan ibland tolka genomförandet av personvalskampanjer som protestaktioner mot detta svaga stöd. Engagemangsökningen förefaller störst i politiska och territoriella miljöer som är minst gynnsamma för framgångsrika personvalskampanjer. Sist och slutligen bör man kanske än en gång påpeka, att vad som går att åstadkomma i ökad invandrarrepresentation genom

ändrade nominerings- och valförfaranden, nog ändå är marginellt i förhållande till vad som skulle vara möjligt om partierna i betydligt större utsträckning hade förmåga att integrera fler personer med invandrarbakgrund i sina organisationer. Med den rätt blygsamma diskriminering som nominerings- och valsystemet ändå innebär, skulle en sådan utbudsökning få dramatiska konsekvenser för invandrarnas politiska representation.

Slutnot: Intervjumaterialet

Intervjuer har i första hand genomförts med kommunala kandidater med invandrarbakgrund och i andra hand med tre riksdagskandidater. Eftersom Solna kommun redan i samband med 1994 års val deltog i försöksverksamhet med ökat personvalsinslag, och i det avseendet kan sägas ha att litet försteg i jämförelse med kommuner vars lokala partiorganisationer och väljare helt saknar all tidigare erfarenhet, föll valet på att göra kandidatintervjuerna där.

Urvalet bestod av invandrarkandidater som hade bedrivit någon form av personkampanj i valrörelsen och gjordes tillsammans med de lokala partikanslierna. Med utgångspunkt i deras uppfattning om vilka av kandidaterna som var att betrakta som invandrarkandidater och dessutom sådana som också hade haft en egen kampanj, sorterades ett antal personer ut. Slutligen föll några av dem bort på grund av att de inte gick att nå. Intervjuerna är och gör inte heller anspråk på att vara representativa för samtliga invandrarkandidater i Solna kommun. Syftet är i stället att använda dem som ett underlag för en beskrivning av olika tendenser, till exempel partipolitiska skillnader i sättet att lägga upp en personkampanj, genomförandet av kampanjen och kandidaters resonemang kring och förhållningssätt till personvalsinslaget.

Referenser

Bäck H och M Soininen 1996 *Invandrarna, demokratin och samhället. Om invandrarnas politiska deltagande i dagens Sverige*. Göteborg: Förvaltningshögskolan

Bäck H och M Soininen 1998 "Immigrants in the Political Process" *Scandinavian Political Studies* Vol 21, s 29-50.

Grillo R D 1985 *Ideologies and Institutions in Urban France* Cambridge: Cambridge University Press.

Hernes H 1987 *Welfare State and Woman Power – Essays in State Feminism* Oslo: Norwegian University Press

Oskarson M och L Wängnerud 1995 *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik* Lund: Studentlitteratur

Petersson O, J Hermansson, M Micheletti och A Westholm 1997 *Demokratirådets rapport. Demokrati över gränser* Stockholm: SNS Förlag

Phillips A 1995 *The Politics of Presence* Oxford: Clarendon Press

Rao N 1994 *The Making and Unmaking of Local Self-Government* Aldershot: Dartmouth

SOU 1996:55 *Sverige framtiden och mångfalden. Slutbetänkande från invandrapolitiska kommittén*

Togebly L 1999 *Immigrants at the Polls. An Analysis of Immigrant and Refugee Participation in Danish Local Elections*. ECPR workshop "Ethnic Minorities, Political Mobilisation and Citizenship" Mannheim, 26-31 mars

Young K 1990 "The Changing Context of the Member's Rôle" i L Greyson, M Hobson och K Young *Inlogov informs on The Members Role* Birmingham: Institute of Local Government Studies

Vilka kandidater vinner på personval?

Personröstandet i 1998-års riksdagsval

Anders Håkansson

Inledning¹

Bakgrund

Det svenska valsystemet var fram till 1998-års val i mycket stor utsträckning ett renodlat partival. Väljarna inbjöds i det gamla systemet i stort sett enbart att välja mellan partier. Personsammansättningen i riksdagen var därmed i realiteten helt beroende av partiernas resultat i respektive val. Trots många förslag till reformer och flera statliga utredningar genomfördes förändringen i riktning mot ett ökat personvalsinslag först under 1990-talet.² Riksdagsvalet 1998 var det första där väljarna hade möjlighet att avge en särskild personröst genom att kryssa för en av kandidaterna.³ Knappt 30 procent av riksdagspartiernas väljare valde att göra detta (Riksskatteverkets hemsida).

I denna uppsats står effekterna av denna institutionella förändring i centrum. Det nya inslaget av personval i valsystemet kan tänkas få effekter i flera olika sammanhang. Jag begränsar mig till att undersöka vissa av dessa. Här gäller det effekterna på riksdagens sammansättning och resultatet för de enskilda kandidaterna i riksdagsvalet.

¹ Tack till Göran Bergström, Andreas Duit, Daniel Helldén, Marika Sanne och Annika Åkerblom som tog sig tid att läsa och ge synpunkter på en tidigare version av denna text.

² Varför personval infördes, och varför det skedde vid just denna tidpunkt, är en intressant fråga som jag inte kommer att diskutera. Klart är att tidpunkten sammanfaller med institutionella förändringar av bland annat valsystem i många andra, gamla och nya, demokratier (jämför till exempel Sartori 1994, s. xi och 28 och LeDuc, Niemi och Norris 1996, s. 5f), och också med en allmänt ökad förändringsvilja i Sverige.

³ Mycket kortfattat innebär systemet att kandidater som får mer än 8 procent av partiets röstetal som personröster flyttas upp som första namn i invalsordningen. Om flera kandidater inom ett parti passerar spärren rangordnas de efter andelen personröster.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att säga något om effekterna av införandet av personval på möjligheterna för olika typer av kandidater att bli invalda i riksdagen. Detta gör jag genom att undersöka vad som kännetecknar de kandidater som gynnades respektive missgynnades vid personröstningen i riksdagsvalet 1998. För att uppfylla detta syfte är det några frågeställningar som måste besvaras.

Av stort intresse är om personvalet kom att påverka riksdagens sammansättning. På förhand ansåg många bedömare att denna påverkan sannolikt skulle bli ringa. Hur blev det? Vilken effekt fick införandet av personval på hur riksdagen kom att se ut efter valet 1998? Och om personröstningen hade en direkt effekt av detta slag: Vad låg i så fall bakom denna? Vad kännetecknar de kandidater som fick sin plats på personröster?

Det mer generella mönstret i personröstandet vid valet är också värt att uppmärksamma. Detta av flera skäl. För ett antal kandidater medförde det starka stödet bland de personröstande att de blev invalda i riksdagen. Andra kandidater har också fått ett stort stöd i valet men deras situation förändrades inte i detta avseende. Detta till exempel beroende på att någon annan kandidat inom partiet fick ett ännu större stöd. I framtida val är det dessutom troligt att fler kandidater kommer över 8-procentsspärren och på så sätt får möjlighet att bli invalda. Mönstret vid 1998 års val kan alltså också visa på tendenser som på allvar slår igenom vid kommande val.

Därför är det intressant att mer allmänt undersöka fördelningen av personröster på de olika kandidaterna, och vad som ligger bakom denna fördelning. Hur stort stöd fick en genomsnittlig kandidat? Vad kännetecknar de kandidater som fick en hög respektive låg andel personröster i riksdagsvalet 1998? Hade kandidaternas kön, ålder och bostadsort någon betydelse? Vad betydde deras positioner i riksdag, parti och regering och hur framträdande plats de hade lyckats uppnå på partiernas listor? Vilken betydelse hade kandidaternas insatser i valrörelsen?

Utgångspunkter, metod och material

Teoretiska och motiveringsmässiga utgångspunkter

Införandet av ett personvalsinslag i det svenska valsystemet måste ses som ett tydligt exempel på en institutionell förändring som skapar en delvis ny situation för väljarna när de skall ta ställning till hur de skall rösta. Förutom att välja parti att rösta på var det nu nödvändigt, om beslutet blev att delta i valet, att också fatta beslut om att avge en personröst eller ej. Motivet för införandet av personvalsinslaget var att detta skulle möjliggöra för väljarna att välja att stödja en av de kandidater som ett visst parti valde att gå till val med för att på detta sätt "ge medborgarna bättre möjligheter att påverka vilka som skall representera dem" i de valda församlingarna. (Dir 1991:121, s. 3. Jämför SOU 1993:21, s. 9). Det är dock också sannolikt att partivalet för vissa väljare kom att bestämmas av en vilja att personrösta på en viss kandidat. Det var väljarnas beslut i dessa avseenden som gav effekterna på, mina huvudsakliga studieobjekt, riksdagens sammansättning och stödet för olika typer av kandidater.

Därför är det viktigt att säga något om hur väljarna kan tänkas ha resonerat i anslutning till personvalsbeslutet. Frågan är då bland annat vilket mål väljarna framförallt kan tänkas ha med ett eventuellt personröstande. Här förefaller det finnas minst två grundläggande perspektiv. En möjlighet är att det gäller här, i likhet med vad som ofta förutsätts vid byte av parti, att väljarna röstar för att gynna sitt eget, sin egen grupp, eller sin klass, intressen. I detta fall genom att en viss kandidat blir invald i riksdagen och där företräder dessa intressen. Personröstandet skulle enligt detta synsätt vara ett uttryck för ett instrumentellt synsätt på röstande. Ett alternativt antagande är att se personröstandet som resultatet av en vilja att ge uttryck för en, långvarigt omfattad, uppfattning grundad på väljarens bild av de politiska partierna. I detta fallet genom att kryssa för en, sannolikt framträdande, representant för det egna partiet. Den sistnämnda typen av röstande skulle därmed kunna antas likna det som ofta anses vara vanligt bland de väljare som väljer att fortsätta att rösta på sitt parti vid en följd av val.

Dessa två perspektiv leder fram till olika antaganden om på vilka grunder en väljare skulle välja att personrösta. Oavsett detta utgår mitt synsätt från att en begränsad rationalitet är det som kännetecknar

väljarna också vid ett eventuellt personröstande.⁴ När väljarna tar ställning till om de skall personrösta, och om de väljer att personrösta på vilken kandidat de skall sätta sitt kryss, då antar jag att de bara tar hänsyn till den lättast tillgängliga informationen. De genomför inte någon större insamling av information om de olika kandidaterna. Detta har de varken tid till eller intresse av. (För en kort beskrivning av denna skola, se Ward 1995, s. 81f).

Väljarna sätter sig alltså inte in i vilka de olika kandidaterna är eller vad de står för i någon större utsträckning. Framförallt är det den information som finns på valsedlarna och det de redan tidigare känner till om kandidaterna i övrigt som blir utslagsgivande. I det sistnämnda avseendet gäller det framförallt de kandidater som redan är kända för en större grupp av väljare. Kända kan kandidaterna vara till exempel genom att vara partiledare eller att sitta i regeringen.

Till att de redan kända kandidaterna hade fördelar i valet 1998 medverkade också att partierna bara i begränsad utsträckning presenterade vad de olika kandidaterna inom ett parti hade för ståndpunkter i olika frågor. Inte heller förekom denna typ av presentationer i någon större utsträckning i massmedia.

Sammantaget skulle det kunna sägas att jag ser på väljarna som aktörer som uppvisar ett visst inslag av rationalitet vid sitt beslutsfattande om hur de skall rösta. Detta röstande antas ske för att gynna ett ekonomiskt intresse alternativt för att ge uttryck för en uppfattning. Väljarna får vidare genom personvalets införande en ny institutionell omgivning att förhålla sig till. En omgivning som ger nya förutsättningar (möjligheter och begränsningar) för deras handlande. (Här finns i någon utsträckning beröringspunkter med en av de varianter av ny-institutionalism som presenteras av Premfors 1996, s. 7f).

Varför bör då den studie som jag skisserat genomföras? Av flera skäl är det, för det första, en viktig fråga vilka kandidater som kan tänkas gynnas/missgynnas av personvalsmomentet i valsystemet. I forskningen och den allmänna debatten har framförallt kvinnor och yngre lyfts fram som grupper som skulle kunna tänkas förlora på införandet av det nya systemet (se till exempel Dagens Nyheter 1998-03-08). De studier som gjordes av försöken i kommunfullmäktigevalet 1994 och Europaparlamentsvalet 1995 har dessutom utmynnat i olika slutsatser. Tollén (1998, s. 27) anser att kvinnliga kandidater missgynnades. Johansson (1996, s. 214) och Meisaari-Polsa (1996)

⁴ Mitt perspektiv på hur de svenska väljarna kan tänkas komma fram till sitt val av parti, med ett antagande om åtminstone ett visst inslag av rationalitet, har jag bland annat diskuterat i Håkansson (1997a, s. 88 och 1997b, s. 155).

intar en mer försiktig hållning i denna fråga. När personvalet föreslogs och infördes antogs det dessutom inte att det skulle vara ogynnsamt för kvinnor utan att det snarare skulle kunna medverka till att gynna kvinnliga kandidater. Väljarna skulle nu ha möjlighet att säkra en ökad kvinnorepresentation (SOU 1993:21, s. 13 och 68). Hur det gått i valet 1998 för dessa omdiskuterade grupper, är därför den första fråga som är naturlig att ställa.

En andra utgångspunkt utgör den mer allmänna diskussionen om betydelsen av representation för olika grupper i beslutsfattande organ. Många olika författare har pläderat för representation utifrån antaganden såväl om vad närvaro som frånvaro kan innebära. (Se till exempel Phillips 1995 som tar upp kön, klass och etnicitet. En översikt presenteras av Weale 1999, s. 116ff och Norris 1996, s. 184ff). Forskningen har också visat att representationen för olika grupper i riksdagen har betydelse för prioriteringar och beslutsfattande (se till exempel Wängnerud 1998 och Dagens Nyheter 1998-08-27). Om personröstandet i svenska val bör ske som uttryck för ett önskemål om denna typ av intresserepresentation eller ej rådde det olika uppfattningar om inför valet. Gilljam (1998a, s. 29f och 1998b) menade att personvalsinslaget infördes för att befördra förtroendemannaröstning och inte vad han kallar anonym kategoriröstning (jämför också Popova 1998). I andra sammanhang fördes det kampanjer för att öka representationen för olika grupper i riksdagen. Kvinnorepresentationen var det som här stod i centrum inför valet 1998. (Detta kommer jag att diskutera något mer längre fram i uppsatsen).

Oavsett hur man ställer sig normativt i dessa frågor ger förekomsten av denna typ av diskussion, och kampanjerna inför valet, anledning att besvara frågan om hur personvalsmomentet i valsyste­met påverkade sammansättningen av de valda och möjligheterna för olika typer av kandidater att bli invalda i riksdagen. Här förefaller det naturligt att koncentrera sig på de kandidategenskaper som stått i centrum för såväl debatt som tidigare svenska undersökningar (Norris 1996, s. 186ff respektive Gilljam och Holmberg 1998, s. 76ff). Det gäller, utöver kön och ålder, yrke⁵ och bostadsort. Invandrabakgrund tas upp i annat sammanhang.

Den tredje utgångspunkten vänder på perspektivet och ställer frågan: Vad är det som kan tänkas göra att vissa kandidater får fler personröster medan andra får färre? Detta är en fråga som ansluter till den större diskussionen om hur det är möjligt att förklara valresultat.

⁵ Ursprungligen var det min avsikt att också studera betydelsen av kandidaternas yrkestillhörighet. Detta har dock inte varit möjligt inom tidsramen för denna uppsats.

För att det skall vara möjligt att svara på en fråga av denna typ måste en större förklaringsmodell konstrueras: Vad är det väljarna tar hänsyn till när de väljer att lägga sin personröst på en viss kandidat? Här kan det tänkas att en mångfald faktorer, utöver kandidaternas gruppstillhörigheter, kan ha betydelse. En högst preliminär genomgång skulle peka på följande faktorer:

- kandidaternas gruppstillhörigheter
- kandidaternas politiska ställningstaganden
- kandidaternas personliga egenskaper
- kandidaternas uppdrag i partier, organisationer och riksdag/regering
- partiernas, och andra organisationers, insatser i valkampanjen
- kandidaternas insatser i valkampanjen
- massmediernas behandling av kandidaterna.

Väljarna antas således se till, och påverkas av, vad de olika kandidaterna står för (gruppstillhörigheterna kan också antas säga något om vilken politik kandidaterna fört och kan förväntas föra), vilka egenskaper de har, hur de har möjlighet att föra ut och hur de för ut sitt budskap och hur andra aktörer marknadsför och presenterar dem.

Vid en jämförelse med de faktorer som Gilljam och Holmberg (1998, s. 70ff) studerar för att förklara väljarnas beslut att personrösta, och att inte personrösta, i Europaparlamentsvalet 1995 finns likheter i vissa avseenden. Det gäller författarnas aspekter: Kandidaternas åsikter, personliga kvalifikationer och egenskaper, och gruppstillhörigheter. I min uppställning finns flera faktorer som kan antas påverka de två andra aspekter som tas upp av Gilljam och Holmberg: Väljarnas kännedom om kandidaten och bedömning av kandidatens popularitet.

Min, också preliminära, uppfattning är därmed att det i huvudsak är samma saker som väljaren såg till när han/hon valde mellan kandidaterna inom ett visst parti som när han/hon valde mellan partierna på grund av de kandidater som dessa ställde upp. Det sistnämnda var sannolikt mindre frekvent i 1998-års val, men kan tänkas bli betydligt mer förekommande i framtiden.

I förhållande till vad som kan tänkas förklara ett partis valresultat finns det sannolikt minst en viktig skillnad när det gäller att förklara utfallet av personröstningen. Partierna är i utgångsläget betydligt mer kända än de allra flesta kandidater. Att nå över den nivå som innebär att överhuvudtaget vara uppmärksammas är svårt för de allra flesta kandidater, men det är ett jämförelsevis betydligt mindre problem för riksdagspartierna. (Det är till dessa 7 partier som jag har valt att begränsa min undersökning).

Alldeles uppenbart är det dock inte möjligt att undersöka betydelsen av alla dessa faktorer. Vissa skulle vara mycket svårt att säga något om (till exempel kandidaternas personliga egenskaper), andra skulle kräva mycket omfattande insatser (till exempel massmediernas behandling av kandidaterna). En avgränsning måste ske. Framförallt är det betydelsen av kandidaternas gruppstillhörigheter som skall undersökas. Andra faktorer som kommer att tas upp är kandidaternas positioner i riksdag, parti, regering och inför valet, och deras insatser i valrörelsen.

Metod och material

Min huvudsakliga ambition är alltså att säga något om effekterna av införandet av personval. Detta gör jag genom att studera effekterna på riksdagens sammansättning och olika typer av kandidaters resultat i personvalet. Det sistnämnda analyserar jag genom att undersöka stödet för de enskilda kandidaterna och vad som kan förklara varför vissa typer av kandidater fick ett stort stöd i valet.

Avslutningsvis några ord om materialinsamlingsarbetet. Uppgifter om alla riksdagskandidaters personröster och de olika partiernas listor i valet har hämtats från riksskatteverkets hemsida. Riksskatteverket administrerar dessutom en datafil över alla kandidater. Bland det som registreras är ålder, kön och bostadsort. Denna datafil har hämtats in och transformerats till ett skick där den kan bearbetas. Andra uppgifter har samlats in från olika offentliga källor.

Vinnare, och förlorare, på personval

Inledning

Den omedelbara effekten av införandet av personval i riksdagsvalet 1998 var att 15 kandidater kom att slå ut andra kandidater beroende på personvalet. Detta överensstämmer inte helt med den skillnad som uppstår vid jämförelse med vad som skulle skett vid valet 1998 om det tidigare valsystemet fortfarande hade varit i kraft. Då hade det suttit andra personer på 14 av riksdagens 349 bänkar. Mer om detta längre fram.

För några kandidater innebar en hög andel personröster att de tog steget från att inte ha blivit invalda om partiernas listordning hade kommit att gälla till att de blev invalda i riksdagen. De övriga som valdes var redan tillförsäkrade en plats genom partiernas listordning, men för en av dessa gäller att om han inte hade fått en så hög andel personröster som han fick hade han blivit utslagen av en annan

kandidat som passerade 8-procentsspärren. Dessutom försvarade ett antal personer sina platser i riksdagen genom att besegra andra personer som också nådde över spärren. En hög andel personröster hade alltså också betydelse för de kandidater som var placerade på platser som betraktades som valbara inför valet.

Utöver den direkta effekten på sammansättningen av riksdagen hade personvalet därmed en potential att bli betydelsefullt för ett par andra grupper av kandidater. Det gäller de som passerade 8-procentsspärren men ändå inte blev invalda beroende på att andra kandidater för partiet i valkretsen också passerade spärren men med en högre röstandel, eller för att partiet inte tog något mandat i valkretsen.

Detta är några skäl till att det är intressant att studera andelen personröster för kandidaterna i valet 1998, men det är också viktigt som ett underlag inför kommande val. Då är det sannolikt att det är fler kandidater som kommer över 8-procentsspärren. Vad kan tänkas känneteckna dessa?

Andel personröster för kandidaterna

Vilket blev då resultatet för de olika kandidaterna i riksdagsvalet? Men först något om vilka som var kandidater i valet. Detta är något mer komplicerat än vad det inledningsvis kan uppfattas.

I riksdagsvalet 1998 ställde 6242 kandidater upp för de 7 riksdagspartierna i de 29 valkretsarna. Bland dessa finns dock ett antal personer som ställde upp i flera valkretsar. Framförallt är detta något som gäller för kristdemokraterna. Kd presenterade i alla valkretsar förutom sin lokala lista/sina lokala listor också två rikslistor. Det gäller en ungdomslista och en allmän rikslista. Kandidaterna på dessa två listor ställde i de flesta fall också upp på partiets lokala listor i en eller flera kretsar. Avsikten med rikslistorna förefaller framförallt att ha varit att ge väljarna i alla valkretsar möjlighet att personrösta på Alf Svensson. Detta för att locka väljare från andra partier att byta till kristdemokraterna. ”Vi ville röstmaximera med Alf Svenssons namn” sade partisekreteraren Sven-Gunnar Persson efter valet (Dagens Nyheter 1998-09-26).

Antalet personröster som gavs till någon av de övriga kandidaterna på rikslistorna är också genomgående mycket få. Dessa kandidater uppfattades sannolikt inte av väljarna på samma sätt som övriga kandidater, om de överhuvudtaget uppmärksammades, i de kretsar där de enbart återfanns på rikslistorna. Att ta med dem skulle ge en felaktig bild av vad som medverkade till att en kandidat erhöll ett stort eller litet stöd i personröstningen. Jag har därför beslutat att endast beakta de

kandidater som ställde upp på lokala listor i respektive valkrets, men att också ta med Alf Svensson i de tre valkretsar där han enbart kandiderade på partiets rikslista. Därmed kvarstår 4733 kandidater.⁶

Hur stor andel personröster fick då de olika kandidaterna? Hur varierade andelen personröster? I vilka partier fick kandidaterna en hög andel personröster? Jag skall nu ge en beskrivning av det jag vill förklara i denna uppsats: Andelen personröster, av partiets röstetal, för de olika kandidaterna i riksdagsvalet 1998.

Genomsnitt andel personröster - Spridning av andel personröster

I tabell 1 visas vilket resultat personröstningen gav inom de olika partierna, och totalt för alla kandidater.

Tabell 1. Andel personröster för kandidaterna i riksdagsvalet 1998. (Procent).

	Medelvärde	Medianvärde	Minimivärde	Maximivärde	StandardavvikN:	
Alla partier	1,4	0,4	0,0	40,6	3,5	4733
Alla partier utom kd	1,4	0,4	0,0	28,7	2,9	4056
Moderata Saml.partiet	1,1	0,3	0,0	28,7	2,6	837
Socialdemokraterna	1,1	0,4	0,0	25,6	2,1	689
Folkpartiet liberalerna	1,5	0,4	0,0	28,6	3,3	696
Centerpartiet	1,7	0,4	0,0	27,9	3,8	699
Vänsterpartiet	1,3	0,7	0,0	26,6	2,3	587
Miljöpartiet de gröna	1,5	0,6	0,0	27,4	2,8	548
Kristdemokraterna	1,6	0,1	0,0	40,6	6,0	677

Den genomsnittlige personvalskandidaten, sett till alla partier, fick personröster som motsvarar 1,4 procent av partiets röstetal i valkretsen. Medianvärdet ligger dock så lågt som på 0,4 procent. Hälften av alla kandidaterna fick alltså mer, och hälften mindre, än detta värde. Av det kan vi förstå att många kandidater fick en mycket låg andel personröster, men att det finns ett mindre antal som fått relativt höga tal.

Cirka 10 procent av kandidaterna fick en andel på över 3 procent. 179 kandidater nådde över spärren på 8 procent. I denna siffra ingår ett antal personer som klarade spärren i flera valkretsar, men eftersom det motsvarar 140 personer betyder det att en stor del av riksdagens ledamöter skulle kunna ha varit valda på personröster efter valet 1998.

⁶ Det är viktigt att hålla distinktionen mellan kandidat och person i minnet. En person kommer i fortsättningen att finnas med lika många gånger som han/hon kandiderade i olika valkretsar. För att ta ett exempel: Med detta sätt att se på saken var det inte 8 utan 43 partiledare som ställde upp i riksdagsvalet 1998.

Slutresultatet blev att 87 riksdagsledamöter är valda på personröster i den mening att de passerade 8-procentspärren.

Ser vi till de olika partierna kan vi redan nu ana att Alf Svenssons stöd i personröstandet 1998 var alldeles speciellt starkt. De speciellt höga värden som återfinns i tabell 1 finns inom kd, och gäller Alf Svensson. Det sistnämnda kommer att framgå med stor tydlighet i nästa avsnitt.

Moderaterna ställde upp med förhållandevis många kandidater i riksdagsvalet, flest av de sju riksdagspartierna om vi bortser från kristdemokraternas rikskandidater, vilket jag alltså valt att göra. I några skånska valkretsar ställde moderaterna upp med två listor. Förutom den ordinarie listan också en ungdomslista. Detta bidrar till det stora antalet kandidater. Generellt gäller för moderaterna att partiets kandidater fått låga andelar personröster och att det också finns förhållandevis få som uppnått speciellt höga värden.

Socialdemokraternas kandidater har erhållit en andel personröster som är något under genomsnittet för alla kandidater i valet. Talen är dock genomgående något högre än de som gäller för kandidaterna inom moderata samlingspartiet.

Om det är de moderata kandidaterna som erhållit de lägsta andelarna personröster så är förhållandet det motsatta för de personer som ställde upp för folkpartiet och centern. Här har den genomsnittlige kandidaten fått störst andel personröster och här finns också flest med höga andelar personröster. Allra högst värden har, i bägge dessa avseenden, uppnåtts av de centerpartistiska kandidaterna. Så många som 35 kandidater inom folkpartiet och 42 kandidater inom centern nådde dessutom över 8-procentspärren.

Vänsterpartiet och miljöpartiet ställde upp med färre kandidater än de övriga riksdagspartierna. Detta förefaller att ha medverkat till att mediankandidaten inom dessa två partier erhöll en något högre andel personröster jämfört med inom de övriga partierna. Det miljöpartistiska medelvärdet dras upp av att en mindre grupp har erhållit förhållandevis höga värden.

Kristdemokraterna framstår som det avvikande fallet i riksdagsvalet 1998. Partiets kandidater erhöll generellt mycket låga tal, med ett undantag: Alf Svensson. Förutom det låga medianvärdet visar det höga standardavvikelsen också på Alf Svenssons helt dominerande ställning inom sitt parti. Slutsatsen är klar: Genom att kd nominerade Alf Svensson i alla valkretsar, och genom att kristdemokraternas väljare i mycket stor utsträckning valde att personrösta på sin partiledare, lämnade detta mycket litet utrymme för kristdemokraternas övriga kandidater i striden om personrösterna. Många fick mycket få personröster. Bara två personer utöver Alf Svensson nådde över 8-procentspärren:

Mikael Oscarsson i Uppsala och Tuve Skånberg i Skåne norra och östra.

Därmed vet vi något om den generella bilden när det gäller personröstandet i riksdagsvalet 1998, men vilka kandidater uppnådde speciellt bra personvalsresultat? Vilka var det utöver Alf Svensson? Hur stark var Alf Svenssons position i förhållande till övriga kandidater i valet? Är det möjligt att säga något om vilka kandidater som kan betraktas som minst framgångsrika?

De 10 mest framgångsrika och de 10 minst framgångsrika kandidaterna

Alf Svenssons starka ställning bland personröstarna framgår med stor tydlighet i tabell 2.

Tabell 2. De 10 kandidaterna med högst andel personröster i riksdagsvalet 1998.

	Parti	Valkrets	Andel personröster	Antal personröster
Alf Svensson	Kd	Jönköping	40,6	18479
Alf Svensson	Kd	Göteborg	37,4	11852
Alf Svensson	Kd	Västra Götaland Östra	37,2	9145
Alf Svensson	Kd	Gotland	36,1	1073
Alf Svensson	Kd	Jämtland	34,7	2149
Alf Svensson	Kd	Halland	32,9	6927
Alf Svensson	Kd	Gävleborg	32,9	5428
Alf Svensson	Kd	Värmland	32,3	5886
Alf Svensson	Kd	Västernorrland	31,8	5110
Alf Svensson	Kd	Västra Götaland Södra	31,4	5268

Alf Svensson har fått högst andel personröster sett till alla 4733 kandidater i riksdagsvalet 1998. En lista med de 10 mest framgångsrika kandidaterna upptar bara ett namn, Alf Svenssons. I många valkretsar har han fått en högre andel än någon annan kandidat har fått ens i sin egen lokala valkrets. De 19 högsta andelarna personröster i riksdagsvalet gavs till Alf Svensson. I alla de 26 valkretsar där Alf Svensson toppade kristdemokraternas lokala lista valde mer än 24 procent av kristdemokraternas väljare att personrösta på honom. Alf Svensson fick alltså ett mycket stort stöd i i stort sett alla valkretsar han kandiderade. I de tre valkretsar där han enbart kandiderade på partiets rikslista valde dessutom mellan 8,8 och 13,9 procent av kristdemokraternas väljare att personrösta på honom. Allra störst andel fick Alf Svensson i sin egen valkrets, Jönköpings län, 40,6 procent.

Det mycket kraftiga stödet för Alf Svensson bland personröstarna är ytterligare ett tecken på partiledarens stora betydelse för kristdemokra-

ternas valresultat i valet 1998. Att möjligheterna att personrösta direkt på Alf Svensson gav partiet extra stor framgång är dessutom mycket troligt.

Av tabell 2 kan vi se att Alf Svensson också när det gäller antalet personröster erhöll mycket höga tal i flera valkretsar. I valkretsar med färre röstberättigade och dessutom förhållandevis få röster på kristdemokraterna, som Gotland och Jämtland, fordrades däremot avsevärt färre personröster för att uppnå de höga procentandelarna. Vilka var de mest framgångsrika kandidaterna om vi istället ser till antalet personröster? Svaret ges i tabell 3.

Tabell 3. De 10 kandidaterna med högst antal personröster i riksdagsvalet 1998.

	Parti	Valkrets	Antal personröster	Andel personröster
Carl Bildt	M	Stockholms kommun	42303	28,7
Alf Svensson	Kd	Jönköping	18479	40,6
Alf Svensson	Kd	Stockholms län	15770	24,2
Göran Persson	S	Malmö	15117	25,6
Gudrun Schyman	V	Stockholms kommun	15065	26,6
Ingela Thalén	S	Stockholms län	12230	6,8
Alf Svensson	Kd	Göteborg	11852	37,4
Sven Hulterström	S	Göteborg	11142	14,4
Gun Hellsvik	M	Skåne Södra	10526	17,6
Lars F Tobisson	M	Stockholms län	10342	5,2

Flest antal personröster i riksdagsvalet 1998 fick fyra partiledare. De tre högsta röstetalen var för Carl Bildt i Stockholms stad 42303, för Alf Svensson i Jönköpings län 18479 och för Alf Svensson i Stockholms län 15770.

Alf Svenssons ställning är fortfarande stark när vi ser till antalet personröster. Vi kan dock, naturligt nog, se att storleken på valkretsarna har betydelse i detta sammanhang. Ingela Thalén och Lars F Tobisson i Stockholms län uppnådde mycket höga siffror när det gäller antalet personröster. Det var dock inte tillräckligt för att de skulle nå över 8-procentspärren och bli personvalda. Stockholms län är den valkrets som har klart störst antal röstberättigade.

Så är alltså läget om vi ser till situationen i stort. Hur är då förhållandet i de olika partierna. Vilka kandidater var mest framgångsrika inom respektive parti?

Tabell 4. De 10 kandidaterna med högst andel personröster i respektive parti i riksdagsvalet 1998.

Det är inte min avsikt att presentera någon mer ingående analys av vad som skulle kunna förklara att det är just de personer som finns med i tabell 4 som erhöll det allra största stödet i valet. För att kunna göra detta skulle det krävas ingående kunskaper om förhållandena i de enskilda valkretsarna. Några studier av detta slag har jag inte genomfört. Här tänker jag därför istället bara kommentera några tendenser som förefaller speciellt tydliga. Längre fram i uppsatsen kommer jag att genomföra en statistisk analys av vad som kan förklara vilka kandidater som fått speciellt hög, respektive låg, andel personröster.

Det första som framkommer i tabell 4 är partiledarnas starka ställning. Detta gäller i fyra av de sex partierna. (Att det också gäller för kd såg vi ju tidigare). Det är bara inom folkpartiet och centern som den mest framgångsrika kandidaten inte är partiledaren. Framförallt är det Lars Leijonborg som inte uppnådde ett resultat som skulle kunna förväntas sett till de övriga partiledarna.

En jämförelse med tabell 2 visar återigen på Alf Svenssons speciellt starka ställning i väljarkåren i valet 1998. Alf Svensson erhöll högre procentandel i sin egen valkrets än de övriga partiledarna i deras egna valkretsar. Även i övriga kretsar valde ju en stor del av kristdemokraternas väljare att personrösta på sin partiledare.

Det är mycket svårt att bedöma vilka röstandelar de övriga partiledarna skulle erhållit om de valt att kandidera också i övriga valkretsar i landet. Min bedömning är att två av dem då eventuellt hade kunnat konkurrera med Alf Svensson. Det gäller Carl Bildt och Gudrun Schyman. Dessa två ställde nu upp enbart i Stockholms kommun där antalet röstberättigade är näst högst i landet. Sannolikt hade de kunnat uppnå höga röstandelar också i andra valkretsar. Frågan är dock om de hade nått upp till Alf Svenssons nivå.

Tabell 4 visar dessutom tydligt det som framkom redan i tabell 1. I centerpartiet och i folkpartiet finns det en förhållandevis stor grupp av kandidater som fått höga andelar personröster. Nu framkommer därutöver att det omvända gäller inom socialdemokraterna och vänsterpartiet. Här är antalet riksdagskandidater med ett så stort stöd betydligt färre.

Naturligt nog är inte heller antalet kandidater med speciellt starkt stöd jämnt spridda över landets valkretsar. Gotland utmärker sig genom att många kandidater här erhöll höga andelar personröster. Det omvända gäller av någon anledning framförallt i Västmanland.

Ytterligare en sak kan vara värd att kommentera. Det återfinns förhållandevis många män bland de som fått allra högst andel personröster. I alla partier, utom folkpartiet, är andelen män bland de 10 kandidaterna med högst andel personröster högre än andelen män bland alla kandidater i valet. Den sistnämnda siffran är 43 procent. I

alla dessa sex partier är andelen kvinnor dessutom lägre än andelen nominerade kvinnor inom respektive parti. Om denna tendens står sig mer generellt, och vilka andra förklaringar som kan finnas till vilka kandidater som fått höga andelar personröster, återkommer jag till längre fram i uppsatsen.

Vad kan vi då säga om vilka kandidater som lyckades mindre väl i personvalet? Det finns flera sätt att se på denna sak. Ett första handlar om antalet personröster.

Ett antal kandidater har inte fått några personröster alls. Av alla 4733 kandidater var det 21 som fick 0 personröster. Detta gäller 21 lokala kandidater. Kandidaterna på kd:s rikslistor, varav många fick 0 personröster i ett antal valkretsar, är ju inte med i analysen.

Om vi ser till andelen personröster så var det något fler, 65 kandidater, som fick procentandelar på 0,0. Mer intressant är dock att se till de kandidater som skulle kunna förväntas få höga procentandelar personröster. Jag tänker här dels på de som stod på valbar plats inför valet och dels på de som blev invalda i riksdagen.

När det gäller att beräkna vilka kandidater som stod på valbar plats finns det många olika sätt att göra detta. Ingen metod är idealisk. Jag har valt att gå till väga så här: Min utgångspunkt är att väljarna kan antas ha en relativt god bild av hur många mandat ett parti kommer att få i valkretsen i det kommande valet. Kandidater på rikslistor och ungdomslistor förutsätts dessutom inte få några mandat utan alla mandat antas tillfalla partiets lokala huvudlista. Någon bild av vilka kandidater som kommer att väljas på personröster, eller om en kandidat väljs i en annan valkrets, kan väljarna dock inte antas ha. Den återstående frågan är då om väljarna kan antas ha någon uppfattning om från vilken lista mandatet kommer att falla ut, om ett parti går fram med mer än en lokal, icke-ungdoms-, lista. Mitt antagande är här att väljarnas bild på förhand, i dessa 4 fall, återspeglar det kommande valresultatet.⁷

Vilka av de kandidater som stod på valbar plats uppnådde det sämsta personvalsstödet i riksdagsvalet 1998? Tabell 5 ger svaret på denna fråga.

⁷ Detta sistnämnda antagande får dock ingen betydelse i detta sammanhang. De 10 kandidaterna med lägst andel personröster är de samma oavsett om detta antagande görs eller om väljarna inte förutsätts ha någon uppfattning i denna fråga.

Tabell 5. De 10 kandidaterna på valbar plats med lägst andel personröster i riksdagsvalet 1998.

	Parti	Valkrets	Andel personröster	Antal personröster	Plats på listan	Mandat för partiet
Ingvar Svensson	Kd	Stockholms län	0,06	43	4	5
Carl Erik Hedlund	M	Stockholms kommun	0,06	101	6	10
Mikael Odenberg	M	Stockholms kommun	0,10	150	3	10
Birgitta Wistrand	M	Stockholms kommun	0,10	155	8	10
Göran Lennmarker	M	Stockholms län	0,11	233	6	13
Inger Strömborn	Kd	Stockholms län	0,11	77	5	5
Elisabeth Fleetwood	M	Stockholms kommun	0,12	189	4	10
Knut Billing	M	Stockholms län	0,13	278	9	13
Carl-Erik Skårman	M	Stockholms kommun	0,14	210	7	10
Henrik S Järrel	M	Stockholms kommun	0,17	260	9	10

Det är vanskligt att säga något om vad som skulle kunna tänkas känneteckna just dessa 10. Den viktigaste förklaringen bör kanske istället sökas i faktorer som de enskilda kandidaterna inte kan påverka. I valkretsar med många väljare och med dominanta toppkandidater inom det egna partiet tycks det vara svårt för övriga kandidater att göra sig gällande. Eventuellt var det också så att de moderata kandidaterna bland de 10 inte hade någon större anledning att bedriva en personvalskampanj. De var ändå relativt säkra på att bli invalda.

Alla dessa 10 kandidater blev invalda i riksdagen. En förteckning över de riksdagsledamöter efter valet 1998 som uppnådde lägst andelar personröster är dock inte helt det samma som tabell 5.

Tabell 6. De 10 riksdagsledamöterna med lägst andel personröster efter riksdagsvalet 1998.

	Parti	Valkrets	Andel personröster	Antal personröster	Plats på listan	Mandat för partiet
Maj-Britt Wallhorn	Kd	Malmö	0,01	2	-/6	1
Magnus Jacobsson	Kd	Västmanland	0,01	3	-/7	1
Anders Andersson	Kd	Skåne Norra och Östra	0,02	5	-/53	2
Ingvar Svensson	Kd	Stockholms län	0,06	43	4	5
Carl Erik Hedlund	M	Stockholms kommun	0,06	101	6	10
Mikael Odenberg	M	Stockholms kommun	0,10	150	3	10
Birgitta Wistrand	M	Stockholms kommun	0,10	155	8	10
Göran Lennmarker	M	Stockholms län	0,11	233	6	13
Inger Strömborn	Kd	Stockholms län	0,11	77	5	5
Elisabeth Fleetwood	M	Stockholms kommun	0,12	189	4	10

De tre personer som blev invalda från kristdemokraternas rikslista toppar tabell 6. Detta skedde efter dubbelvalsavveckling⁸ för Alf Svensson i Malmö, Skåne norra och östra och Västmanland. De tre (Maj-Britt Wallhorn, Anders Andersson och Magnus Jacobsson) uppvisar ännu lägre procentandelar personröster än Ingvar Svensson. Det kan dock med visst fog sägas att de inte blev invalda på grund av att väljarna avsåg att välja in dem, eller att inte välja in dem, eller att väljarna ens var medvetna om att de hade potential att bli invalda.

Stora valkretsar, många mandat för partiet och dominanta toppkandidater, så förefaller i övrigt receptet se ut för att bli invald i riksdagen trots låg andel personröster.

Det gick alltså att bli invald i riksdagen trots mycket låg procentandel personröster. Var det, å andra sidan, möjligt att ta sig in i riksdagen, respektive att bli bortröstad, på personröster?

13 vinnare - 12 förlorare

Vilken blev den direkta effekten av införandet av personval i riksdagsvalet 1998? Detta kan vi få reda på genom en jämförelse

⁸ Metoden som används för att avgöra vilket mandat en person skall besätta om han/hon blivit invald i riksdagen från mer än en valkrets och för att avgöra vem som skall ersätta denna person i respektive valkrets.

mellan riksdagens faktiska sammansättning efter valet och de som skulle valts om partiernas listordningar också skulle ha kommit att gälla som invalordningar.

Ett antal kandidater blev invalda på personröster. Ett antal kandidater blev utslagna på personröster. Här finns de kandidater som direkt slog ut andra kandidater inom samma parti i valkretsen, men också två kandidater som blev invalda genom att Alf Svensson blev invald på personröster på partiets allmänna rikslista i två valkretsar. Det gäller Malmö och Västmanland.

Här tog därmed två kandidater på rikslistan plats, efter dubbelvalsavveckling, i två valkretsar där de fått mycket få personröster. Detta kan sägas vara en mer indirekt effekt av införandet av personval. Dessa kandidater hade ju inte blivit invalda om det tidigare valsystemet hade gällt också i valet 1998. Utslagna blev alltså två kandidater på kd:s lokala listor: Aldo Iskra och Carl Olov Persson. I Malmö nådde Alf Svensson 11,8 procent mot 4,5 för Aldo Iskra och i Västmanland erhöll Alf Svensson en röstandel på 8,8 procent mot 5,8 för Carl Olov Persson.⁹

Vilka är de övriga som blev invalda respektive utslagna? Vad kännetecknar dem och läget i respektive valkrets? 87 personer passerade 8-procentsspärren och blev dessutom invalda i riksdagen. Av dessa var det 12, eller 13 beroende på hur man räknar, som genom personröster tog sig in i riksdagen.

⁹ Personvalet fick däremot inga konsekvenser för kristdemokraterna i Skåne norra och östra. Om personvalet inte hade införts hade Tuve Skånbergs lista (röstetal 13310) tagit första mandatet och Alf Svenssons lista (röstetal 7545) tagit andra mandatet och Tuve Skånberg och Anders Andersson (den senare efter dubbelvalsavvecklingen) hade blivit valda också i detta fall. Mot detta formella sätt att se på saken kan det invändas att Alf Svenssons lista säkert fick en del röster just på grund att det nu var möjligt att personrösta.

Tabell 7. Kandidater invalda, och utslagna, på personröster i riksdagsvalet 1998.

Invald	Parti	Valkrets	Andel person- röster	Plats på listan	Mandat för partiet	Utslagen	Plats på listan	Andel person- röster
Mikael Oscarsson	Kd	Uppsala	8,3	6	6	1	Helena Halldorf	
Marianne Samuelsson		Mp	Jönköping			9,8	2	1
	Ronny Korsberg	1	7,6					
Lennart Värmbys Eriksson	V	Kronoberg			16,0	2	1	Agneta
	1	4,5						
Agne Hansson	C	Kalmar	16,9	2	2	1	Sivert Carlsson	
Jeppe Johnsson	M	Blekinge	11,9	2	2	1	Karl-Gösta	
Svenson	1	10,9						
Kent Härstedt	S	Skåne V	17,9	6	6	4	Lena	

Personröstningen hade betydelse i ytterligare ett fall utöver de 12 som presenteras i tabell 7. En ledamot stod på valbar plats men hade blivit utslagen om han inte också hade passerat 8-procentsspärren: Anders Karlsson för socialdemokraterna i Skåne västra. Därmed var det en annan kandidat som fick lämna plats för Kent Härstedt i denna valkrets.

Det är naturligtvis svårt att dra några mer långtgående slutsatser utifrån en så begränsad uppsättning fall. En par slutsatser som förefaller rimliga är emellertid att det tycks ha varit svårt att slå sig fram från en position längre ner på listan och likaledes svårt att få genomslag i stora valkretsar. Det vanligaste för en kandidat som blev invald på detta sätt är att ha kommit från andra plats på listan och slå ut förstanamnet när partiet bara tar ett mandat i valkretsen. Eventuellt var detta sistnämnda resultatet av att valet mellan kandidaterna inom dessa partier kom att få karaktären av en tvekamp mellan första- och andranamnet på listan.

Mikael Oscarssons och Kent Härstedts prestationer framstår på detta sätt som än mer anmärkningsvärda. De var nominerade på platser förhållandevis långt ner på respektive lista men lyckades ändå ta sig upp och bli invalda i riksdagen.

Utformningen av det svenska valsystemet gör att det inte var möjligt för en kandidat långt ner på en lista att ta sig in i riksdagen genom att endast en liten grupp av väljare valde att personrösta på en person som var nominerad på valbar plats. Det gällde istället att själv uppnå ett

stort stöd hos väljarna. Vad kännetecknar de 13 vinnarna? Vad kännetecknar dem i förhållande till de 12 förlorarna?

Det finns inte några tydliga mönster. Möjligen finns det en tendens till att yngre personer slår ut äldre. Detta förefaller dock inte vara så uppseendeväckande mot bakgrund av att utmanarna troligen också generellt sett är yngre. Flera av de vinnande kandidaterna förde mycket aktiva personvalskampanjer för att bli invalda i riksdagen, men det finns också exempel på att så inte var fallet (Metro 1998-06-09, Dagens Nyheter 1998-09-23, Dagens Nyheter 1998-09-25, Nordvästra Skånes Tidningar 1998-09-26, Aktuellt i Politiken 1998-09-28 och Dagens Nyheter 1998-11-07).

De 12 fallen uppvisar skilda konkurrenssituationer. I 5 fall slog utmanare utanför riksdagen ut sittande riksdagsledamöter, i 4 fall fanns det inte någon sittande riksdagsledamot för partiet i valkretsen eller så kandiderade denne/denna inte i valet och i tre fall försvarade riksdagsledamöter sin plats mot en annan riksdagsledamot som nominerats som partiets förstanamn. I dessa tre fall förlorade partiet samtidigt ett av sina tidigare två mandat i valkretsen. Det mest uppseendeväckande här är, i vart fall jämfört med förväntningarna på förhand, att ett antal utmanare kunde ta sig in i riksdagen.

Därmed har jag sagt något om vilka personer som blev invalda i riksdagen på personröster. Vad ligger, på ett mer allmänt plan, bakom att vissa kandidater uppnådde ett bra, och andra ett sämre, personvalsresultat?

Vad förklarar vilka kandidater som fick stor andel personröster?

Inledning

Min avsikt är att ta upp tre faktorer och se vilken effekt de haft på om kandidaterna har fått en hög eller låg andel personröster. Frågan är: Vad gjorde att vissa kandidater gynnades av personvalsinslaget, och att vissa kandidater missgynnades? De tre faktorerna är för det första kön, ålder och bostadsort, för det andra kandidaternas tidigare positioner i riksdag och andra sammanhang och för det tredje kandidaternas insatser i valrörelsen.

Flera andra faktorer kan också tänkas ha haft betydelse. Det gäller inte minst kandidaternas ekonomiska satsningar i valrörelsen och massmediernas bild av kandidaterna. Detta sistnämnda har jag dock inte möjlighet att undersöka i denna uppsats.

Kön, ålder och bostadsort

En undersökning av vad personvalsinslaget betydde för representationen av vissa speciellt uppmärksammade grupper kan motiveras på flera sätt. Detta tog jag upp inledningsvis, men argumentationen bör utvecklas något.

För det första: Röstade väljarna för att få in representanter för speciella grupper? Det gäller då grupper som man själv tillhör och som man därför vill skall få ökad representation i riksdagen. Syftet med ett röstande av detta slag skulle vara att få in fler representanter för den egna gruppen och att beslutsfattandet i riksdagen därmed skulle bli mer förmånligt för denna grupp och i förlängningen kanske också för en själv.

I valrörelsen 1998 uppmärksammades framförallt kandidaternas kön, men också deras ålder, bostadsort, yrke och invandrarbakgrund. Kampanjer bedrevs för att personröstandet skulle gynna kvinnor (se till exempel Eduards 1998, s. 78f), yngre och äldre personer (se till exempel Dagens Nyheter 1998-07-19), kandidater från olika orter inom valkretsarna (se till exempel Metro 1998-06-09 och Dagens Nyheter 1998-07-20), personer med arbetaryrken (se till exempel Dagens Nyheter 1998-07-19) och invandrare (se till exempel Aktuellt i Politiken 1998-09-28).

För det andra: Inför valet framfördes å andra sidan farhågor om att kvinnor, unga och landsortsbor skulle bli missgynnade av personvalsinslaget. Grupper som i detta val och i tidigare val gynnats genom nomineringsförfarandet inom partierna skulle nu flyttas ner av väljarna. Detta var en möjlighet som ventilerades (se till exempel Dala-Demokraten 1998-07-22 och Åke Ekdahl i Dagens Nyheter 1998-07-24). Ett sådant röstande tänktes dels vara ett resultat av medvetna val av väljarna att missgynna vissa grupper av kandidater och/eller att gynna andra grupper men dels också av vissa gruppers stora numerär i väljarkåren. I det sistnämnda avseendet nämndes framförallt personer i medelåldern och personer bosatta i befolkningsrika kommuner.

Vilket blev resultatet av de två typerna av röstande som jag just presenterat? Blev det så att dessa tre grupper av kandidater blev gynnade eller missgynnade av väljarna vid personröstandet i valet 1998?

I tabell 8 redovisar jag andelen personröster för kandidater som tillhör dessa olika kategorier. Endast uppdelningen efter ålder och bostadsort kräver ett förtydligande. När det gäller ålder har jag varit intresserad av se vilka resultat som uppnåddes av yngre respektive äldre kandidater. Jag har dock också valt att dela upp den mycket stora gruppen av medelålders kandidater.

Min ambition har, vad avser bostadsort, framförallt varit att skilja ut kandidater dels från huvudorten i respektive valkrets¹⁰ och dels från de mindre folkrika och mer perifera delarna¹¹. Detta har gjorts utifrån antagandet att det är den förra gruppen av kandidater som skulle gynnas av personröstandet, och den senare gruppen som skulle missgynnas. En ytterligare kategori av kandidater ställde upp i valet: Kandidater som var bosatta utanför den aktuella valkretsen. Det var framförallt inom kristdemokraterna och miljöpartiet, men också inom andra partier, som framstående personer, eller regionala kandidater, nominerades i flera olika valkretsar.

I tabell 8, och de följande tabellerna av samma slag, presenterar jag dessutom sambandsmåtten, eta, och som ett mått på sambandens säkerhet, signifikansnivån.

Tabell 8. Andel personröster för olika typer av kandidater. (Efter kön, ålder och bostadsort).

	Genomsnitt andel personröster	Standardavvikelse	N:
Kvinnor	1,2	2,6	2053
Män	1,5	4,1	2680
Alla kandidater	1,4	3,5	4733
Eta 0,05 Signifikans 0,00			
-29 år	0,9	1,8	587
30-44 år	1,1	2,2	1371
45-59 år	1,8	4,5	2226
60- år	1,1	2,6	549
Alla kandidater	1,4	3,5	4733
Eta 0,11 Signifikans 0,00			
Huvudort	1,6	3,3	1348
Annan ort	1,1	2,5	2195
Mindre ort	0,9	2,0	932
Utanför valkretsen	4,8	9,6	254
Alla kandidater	1,4	3,5	4729
Eta 0,24 Signifikans 0,00			

Resultaten stämmer bra med det andra av de scenarier som jag presenterade: Män, personer i den övre medelåldern och personer

¹⁰ Kommunen med flest röstberättigade i valkretsen i riksdagsvalet 1998. I Stockholm, Gotland, Malmö och Göteborg centralorten i valkretsen.

¹¹ Kommuner med mindre än 10000 röstberättigade i riksdagsvalet 1998.

bosatta i valkretsens befolkningscentrum gynnades av personröstandet. Omvänt missgynnades kvinnor, yngre personer och landsortsbor. Alla dessa samband är tydliga och effekterna signifikanta. De så kallade rikskandidaterna fick dessutom, genomsnittligt sett, ett betydligt större stöd än alla de tre grupperna av lokala kandidater.

Nu vet vi att detta var det generella mönstret vid valet. Men vilken effekt har de olika faktorerna när de ställs mot varandra, och är det möjligt att säga något om vad som kan tänkas ligga bakom det funna mönstret? Detta är frågor som jag kommer att försöka besvara genom att göra multivariata regressionsanalyser i tre steg efter de tre grupperna av förklaringsfaktorer som jag undersöker.

Framförallt är det dock för att se vilken betydelse de olika faktorerna har för andelen personröster för de olika kandidaterna som jag har genomfört regressionsanalyserna. Eller med andra ord: Förutom för att kunna komma fram till vilka faktorer som totalt sett har betydelse för att kunna förklara variationen i den beroende variabeln är det också för att kunna säga något om vilka samband som finns mellan de olika oberoende variablerna. Det sistnämnda får vi reda på genom att jämföra resultaten av de olika regressionsanalyserna.

Regressionsanalyserna har skett enligt den minsta kvadratmetoden för att finna den regressionslinje som bäst stämmer med observationerna. Två värden kommer att presenteras i de olika tabellerna över regressionerna: Det är för det första den standardiserade regressionskoefficienten (beta) som kan sägas mäta vilken effekt respektive oberoende variabel har, (det vill säga när de övriga x-variablerna konstanthålles), för att förklara variationen i den beroende variabeln. Värdet anger således den förändring i det förväntade y-värdet som sker när ett x-värde förändras en standardavvikelse samtidigt som de övriga x-värdena är oförändrade. Det andra värdet är R^2 som här anger den samlade andel förklarad variation i y-värdet som de oberoende variablerna tillsammans uppnår i respektive regression.

Vilken betydelse har kandidaternas kön, ålder och bostadsort för det stöd de fick i personröstandet vid valet 1998? Så lyder den fråga vi nu vill ha svar på. Innan vi kan få svaret behöver vi göra vissa förändringar av de oberoende variablerna för att det skall vara möjligt att genomföra regressionsanalyserna. När det gäller ålder har jag valt att skilja ut gruppen av kandidater som befinner sig i den övre medelåldern (45-59 år) och att sammanföra de övriga till en grupp. Förhållandena är något mer komplicerade vad avser bostadsort. Här har jag delat upp denna på två variabler. En för de kandidater som är

bosatta i valkretsen, och en som skiljer ut de som bor i sin valkrets från de som är bosatta utanför valkretsen.¹²

Dessa två sistnämnda variabler kan inte tas med samtidigt i regressionsanalysen då bortfallet på den första helt sammanfaller med värdet ett (rikskandidat) på den senare. Därför har jag valt att presentera två olika varianter av regressionsanalys i tabell 9.

Tabell 9. Multivariata regressionsanalyser av vad som förklarar andel personröster för kandidaterna i riksdagsvalet 1998. (Oberoende variabler: kandidaternas kön, ålder och bostadsort). (Standardiserade regressionskoefficienter, beta).

Kvinna-Man	.05**	.05**	.05**	.05**
Övrig- 45-59 år		.11**	.12**	.11**
Mindre ort-Annan ort-Huvudort			.10**	-
Övrig- Utanför valkretsen				.23**

Regressionsanalyserna visar att de bivariata samband som presenterades i tabell 8 står sig också vid multivariata analyser. För att ta ett exempel: Kvinnliga kandidater missgynnades i valet och det beror inte på att de hade några särskilda egenskaper när det gäller ålder och bostadsort. På motsvarande sätt är förhållandet när det gäller ålder och bostadsort.

Av de faktorer som jag hittills studerat har en bostadsort utanför valkretsen störst effekt. Rikskandidater förefaller alltså särskilt ha gynnats av väljarna vid personröstandet. När denna variabel tas med i regressionsanalysen höjs också andelen förklarad varians. Alf Svensson, Birger Schlaug och Marianne Samuelsson finns bland de kandidater som ställde upp för sitt parti också utanför sin "egen" valkrets. Alf Svensson, som vi såg tidigare, till och med i alla övriga 28 valkretsar.

Nästa steg i analysen är att ställa frågan vilka andra faktorer som hade betydelse för kandidaternas stöd bland personröstarna. Härnäst gäller det om de kandidater som redan före valet hade en stark ställning i riksdag, parti och regering hade någon fördel av detta när väljarna skulle fatta sitt beslut om hur de skulle lägga sin personröst.

¹² Kodningen av de oberoende variablerna framgår av tabellen. Så är också fallet i de resterande tabellerna som redovisar resultaten av de genomförda regressionsanalyserna.

Tidigare positioner och plats på listan

Den första grupp som det är naturligt att tänka på när det gäller vilka som skulle kunna tänkas ha fördel av sin position i offentliga sammanhang är de sittande riksdagsledamöterna. Detta anses också allmänt vara fallet i andra länder med personvalsinslag (se till exempel Kuitunen 1998, s. 4). Denna fördel skulle kunna tänkas bero på flera olika saker.

En första sak är att se röstandet som ett uttryck för ett individuellt intresseperspektiv. Röstade väljarna för att få in en representant för det egna "individuella" intresset? En representant som man känner till, som man känner förtroende för, och som man dessutom tänker sig skall ta upp de problem som man själv har eller de problem som kommer upp i området. En del av detta skulle kunna vara ett utslag av den "constituency-service" (hjälp till den enskilde individen från parlamentsledamoten), eller löften om en sådan hjälp, som vi känner till från val i Storbritannien.

Det är rimligt att tänka sig att sittande riksdagsledamöter har fler fördelar. De är mer välkända i väljarkåren än de övriga kandidaterna i valet. De uppmärksammades säkert generellt sett mer än övriga kandidater i massmediernas valrörelsebevakning (jämför Johansson 1996, s. 153). Vi vet dessutom att de regionala partiorganisationerna i speciellt stor utsträckning stödde de sittande riksdagsledamöterna inför valet.

Som riksdagsledamot har jag räknat kandidater som var riksdagsledamot för den aktuella valkretsen vid tiden för valet 1998. Det är rimligen framförallt denna kategori som kan tänkas ha de fördelar av ledamotskapet som jag just presenterat. Gav fördelarna något utslag i personrösternas fördelning?

Tabell 10. Andel personröster för olika typer av kandidater. (Efter ledamotskap i riksdagen eller ej).

	Genomsnitt andel personröster	Standardavvikelse N:	
Riksdagsledamot	5,8	6,3	273
Annan kandidat	1,1	3,1	4460
Alla kandidater	1,4	3,5	4733

Eta 0,31 Signifikans 0,00

Tabell 10 visar att de sittande riksdagsledamöterna åtnjöt en stor fördel i förhållande till övriga kandidater när väljarna skulle placera sina personröster. Den genomsnittliga riksdagsledamoten som valde att kandidera på nytt i valet erhöll en så hög procentandel personröster

som 5,8. Han eller hon var alltså på god väg att nå upp till 8-procentspärren för att bli personvald till riksdagen.

En av de fördelar som riksdagsledamöterna antogs ha är att de i stor utsträckning redan var kända för väljarna och i mindre utsträckning var i omedelbart behov av att göra sig uppmärksammade i väljarkåren. Detta sistnämnda var ju en första prioritet hos många nya eller inte tidigare valda kandidater med ambitioner att nu bli invalda genom personröstning.

Det fanns dock åtminstone ett par grupper av kandidater som var ännu mer välkända hos väljarna än enskilda riksdagsledamöter. Detta gäller politiker med tunga uppdrag i parti och i regering. Frågan är i vilken utsträckning väljarna valde att rösta på dessa mycket kända kandidater. Detta är alltså kandidater som de känner till och som de också kan tänkas känna ett stort förtroende för. Den sistnämnda kopplingen är inte självklar och behöver, om den gäller, inte stämma för alla kandidater. Det kan dock antas gälla i huvudsak. Om det dessutom finns förhållandevis få lokala kandidater i de olika valkretsarna som är kända av väljarna, vilket forskningen tyder på (se Gilljam och Holmberg 1998, s. 85), då kan de kandidater som är välkända på riksplenet ha ett ännu större försteg just genom att de redan är uppmärksammade.

Genom att partiledarna är alldeles speciellt välkända är det rimligt att tänka sig att de också åtnjuter en alldeles speciellt stor fördel i detta sammanhang. Var det så i valet 1998?

Tabell 11. Andel personröster för olika typer av kandidater. (Efter uppdrag i parti och regering eller ej).

	Genomsnitt andel personröster	Standardavvikelse	N:
Partiledare	24,9	9,7	43
Vice partiledare	5,4	8,7	11
Partistyrelseledamot	5,3	6,6	129
Annan kandidat	1,1	2,2	4550
Alla kandidater	1,4	3,5	4733
Eta 0,67 Signifikans 0,00			
Regeringsledamot	8,0	6,7	14
Annan kandidat	1,4	3,5	4719
Alla kandidater	1,4	3,5	4733
Eta 0,10 Signifikans 0,00			

Om vi har sett tydliga mönster i tidigare tabeller så erbjuder tabell 11 en ännu mer entydig bild. Uppdrag i parti och regering gav innehavarna

mycket stora fördelar när de mötte väljarna i personvalet. Allra mest anmärkningsvärt är resultatet för partiledarna. I genomsnitt fick en partiledare en väljare av fyra inom sitt parti att kryssa för sin egen person. Som vi såg tidigare är detta till stor del ett resultat av det mycket stora stöd som gavs till Alf Svensson av kristdemokraternas väljare. Men Carl Bildt, Gudrun Schyman, Göran Persson och Birger Schlaug fick ju också ett stort stöd i sina valkretsar.

Att sitta i riksdagen, att ha en hög position i parti och/eller regering, detta var alltså ett mycket tydligt framgångsrecept i personvalet 1998. En sak är dock problematisk i detta sammanhang. Hur skall vi se på partiernas nomineringar? Det förefaller orimligt att helt bortse från den plats på valsekeln som partierna valt att ge sina kandidater. Det är naturligtvis så att en förmånlig nominering på flera sätt är en fördel för kandidaten. Inte nog med att det har stor inverkan på kandidatens möjligheter att bli invald i riksdagen enbart genom sin position på valsekeln. En hög position på valsekeln är sannolikt också en fördel i förhållande till väljarna när det kommer till ett eventuellt personröstande. Den kandidat som toppar ett partis lista betraktas på ett annat sätt, av väljarna, av det egna partiet och av massmedia, än partiets övriga kandidater. Detta borde ge fördelar i valet.

Om det sistnämnda är fallet är det möjligt att väljarna avsåg att stödja partiets nominering eller så har de speciellt uppmärksammat partiets förstanamn i valkretsen. Det sistnämnda är det mest troliga. Att väljarna speciellt uppmärksamade förstanamnen på listorna beror säkert delvis på att partierna speciellt stödde dessa kandidater och att de uppmärksammades i speciellt stor utsträckning av massmedia.

Vilken fördel innebar det för en riksdagskandidat att vara toppnamn på ett partis lista i valet? Jag har här tagit hänsyn till alla partiernas lokala listor, utom de ungdomslistor som moderaterna gick till val med i tre kretsar i Skåne. Detta betyder att det i några få fall finns fler än en toppkandidat för ett parti i en valkrets.

Tabell 12. Andel personröster för olika typer av kandidater. (Efter första plats på listan eller ej).

	Genomsnitt andel personröster	Standardavvikelse N:	
Toppkandidat	13,4	8,8	208
Annan kandidat	0,8	1,6	4525
Alla kandidater	1,4	3,5	4733

Eta 0,73 Signifikans 0,00

Det är mycket klart så att de kandidater som toppade partiernas lista/listor i respektive valkrets fick en mycket hög andel personröster.

Över 13 procent i genomsnitt för kandidater som stod som förstanamn mot under 1 procent för övriga kandidater. Den genomsnittliga toppkandidaten nådde alltså klart över 8-procentspärren och skillnaden är stor i förhållande till övriga kandidater.

Sambandet mellan andelen personröster och placeringen på partiernas listor är dessutom också i övrigt tydligt. Den genomsnittliga andelen personröster faller nästan genomgående när vi går från första plats och vidare nedåt på partiernas listor. Vad som ligger bakom detta mönster är svårt att ge ett helt entydigt besked om. En möjlighet är att ju längre upp på ett partis lista en kandidat blivit nominerad, i desto fler avseenden uppvisar kandidaten egenskaper, och blir föremål för uppmärksamhet och behandling, som ger fördelar i striden om väljarnas personröster.

Nu har vi sett flera mycket starka bivariata samband mellan olika egenskaper hos kandidaterna och deras andelar personröster. Hur håller de vid en multivariat analys? En viktig fråga blir då till exempel om den uppenbara fördelen av att stå som toppkandidat enbart beror på att dessa kandidater är speciella när det gäller deras tidigare position (i riksdag, parti och regering), eller om det också finns en självständig effekt av den plats på listan som partierna placerat dem på i valet 1998.

Intressant blir också om vi på detta sätt kan säga något om vad väljarnas missgynnande av kvinnor, yngre och landsortsbor kan bero på. Är det möjligen så att dessa grupper av kandidater är underrepresenterade i något eller några av de avseenden som jag just uppmärksammat och att detta kan vara en del av förklaringen till att de fick ett sämre stöd av väljarna? Tabell 13 ger svaren på dessa frågor, och några till.

Tabell 13. Multivariata regressionsanalyser av vad som förklarar andel personröster för kandidaterna i riksdagsvalet 1998. (Oberoende variabler: kandidaternas kön, ålder, bostadsort, uppdrag i riksdag, parti och regering och plats på listan). (Standardiserade regressionskoefficienter, beta).

	(1)	(2)	(3)	(4)
Kvinna-Man	.05**	.03**	.03**	.01
Övrig- 45-59 år	.09**	.03*	.03*	.02
Mindre ort-Annan ort-Huvudort	.08**	.05**	.05**	.03**
Övrig-Riksdagsledamot	.30**	.23**	.23**	.03**
Övrig-Partistyrelseledamot- Vice partiledare-Partiledare		.61**	.61**	.41**
Övrig-Regeringsledamot			.02	-.03**
Övrig-Toppkandidat				.55**
R2	.12	.47	.47	.68
N:	4475-4733	4475-4733	4475-4733	4475-4733

Signifikans 0,05=* Signifikans 0,01=**

Att vara riksdagsledamot, att ha en hög position inom sitt parti och, framförallt, att vara första namn på sitt partis valsedel i valkretsen, detta är vad som allra mest har varit en fördel för en kandidat när det kom till personröstande i valet 1998. Effekten av att vara riksdagsledamot minskar när övriga faktorer förs in i analysen. Detta tolkar jag som att det som hade störst betydelse vid personröstandet var väljarnas stora bekantskap med, och uppmärksamheten från framförallt massmedierna för, partiledarna och de fördelar som det förefaller att givit att stå som första namn på ett partis valsedel. Att "bara" vara riksdagsledamot utan en hög position inom sitt parti och/eller att stå som förstanamn, detta var något som enbart gav en mindre fördel i valet.

Vi kan dessutom se hur den självständiga effekten av kön, ålder och bostadsort minskar efterhand som nya faktorer förs in. Män, personer i den övre medelåldern och de som bor i huvudorten i respektive valkrets gynnas alltså beroende på att de i större utsträckning besätter de mest framstående positionerna inom partierna och att de dessutom oftare toppar partiernas listor.

Mönstret i det sistnämnda avseendet är till exempel mycket tydligt. Männerna utgör 68 procent av förstanamnen på listorna mot 57 procent av alla kandidater. Personer mellan 45 och 59 år toppar 68 procent av alla listor. 47 procent av alla kandidater i valet tillhör denna åldersgrupp. På 46 procent av partiernas listor står en person som är bosatt i

huvudorten i respektive valkrets som första namn. Av samtliga kandidater kom 30 procent från denna ort.

I tabell 9 presenterade jag två mått på vad som skulle kunna tänkas ha betydelse när det gäller en kandidats bostadsort: Hur befolkningsmässigt centralt inom valkretsen som kandidaten är bosatt och om kandidaten är en så kallad rikskandidat eller ej. I tabell 13 ingår bara den förstnämnda variabeln. Betydelsen av att vara rikskandidat eller ej försvinner helt när variabeln som indikerar position i partierna förs in. (Dessa regressionsanalyser finns inte redovisade i tabellen). De rikskandidater som erhöll höga andelar personröster var tydligen partiledarna.

En ytterligare sak är viktig att kommentera i tabell 13. Andelen förklarad varians framstår som mycket hög. När vi vet vilken, om någon, ledande position en kandidat har i sitt parti då kan vi sammantaget förklara nästan hälften av variationen i personrösternas fördelning. När vi dessutom vet om kandidaten stått som nummer 1 på listan eller ej då kan vi förklara hela 68 procent av variationen i personröstandet. Detta får betraktas som ett mycket högt, och dessutom överraskande högt, värde. De variabler som finns medtagna i tabell 13 kan alltså i mycket stor utsträckning förklara hur väljarna spred sina personröster i riksdagsvalet 1998. Att det var de etablerade kandidaterna som gynnades förefaller klart.

Insatser i valrörelsen

Många enskilda kandidater gjorde förhållandevis stora insatser för att marknadsföra sina egna kandidaturer inför valet 1998. Vissa kandidater valde att satsa egna ekonomiska medel i detta syfte. Några anlätade experter på reklam, information och media. Ett antal personer som bedrev personvalskampanj fick dessutom stöd från framförallt sin regionala partiorganisation för att kunna föra dessa kampanjer (se till exempel Dagens Nyheter 1998-07-20, Dagens Nyheter 1998-07-24, Dagens Nyheter 1998-09-01 och Dagens Nyheter 1998-09-23).

Stödet till olika kandidater, och de olika kandidaternas starkt varierande resurser, kom att diskuteras livligt i valrörelsen 1998 (se bland många exempel Dagens Nyheter 1998-07-19, Dagens Nyheter 1998-07-20, Dagens Nyheter 1998-07-22, Dagens Nyheter 1998-07-24 och Dagens Nyheter 1998-09-01). Bakom denna diskussion låg bland annat frågan om de resursstarka kandidaterna hade skaffat sig fördelar som skulle ge utslag på fördelningen av personröster. Flera av partierna hade därför infört regler för vad kandidaterna hade tillåtelse att göra.

Inom valforskningen är det omtvistat vilken betydelse partiernas valkampanjer har för deras valresultat. Osäkerheten finns också när det gäller betydelsen av kandidaternas insatser under valrörelsen för fördelningen av personrösterna.¹³ De naturliga frågorna att ställa är alltså: Röstade väljarna i större utsträckning på kandidater som gjorde insatser i valrörelsen för att föra ut sin kandidatur/sitt budskap? Eller med andra ord: Hade kandidaternas ansträngningar i dessa avseenden någon betydelse för deras resultat?

Hur skall vi då kunna mäta kandidaternas insatser i valrörelsen? Idealiskt hade varit att ha tillgång till uppgifter om de olika kandidaternas ekonomiska och andra resurser och deras aktiviteter under valkampanjen. Så är inte fallet. Jag får därför här nöja mig med att utnyttja en, mer grundläggande, indikator. Att en kandidat skaffade sig en hemsida på internet kan ses som ett kriterium på att kandidaten bedrev en personvalskampanj.¹⁴ Detta var 1998 något av ett måste för en personvalskandidat som ville bli betraktad som seriös. Ett av de första sakerna en aktiv personvalskandidat gjorde inför valet var att lägga ut sin hemsida.

Frågan blir därför om det finns någon skillnad i stödet bland väljarna för de kandidater som bedrev en personvalskampanj som bland annat innefattade att lägga ut en hemsida jämfört med stödet för övriga kandidater. Tabell 14 visar att så är fallet.

Tabell 14. Andel personröster för olika typer av kandidater. (Efter hemsida eller ej).

	Genomsnitt andel personröster	Standardavvikelse N:	
Kandidat med hemsida	4,4	6,0	178
Annan kandidat	1,3	3,2	4555
Alla kandidater	1,4	3,5	4733

Eta 0,17 Signifikans 0,00

De 178 riksdagskandidater som bedrev så aktiva personvalskampanjer att de också lade ut hemsidor uppnådde ett betydligt bättre personvalresultat. Mönstret är överraskande entydigt med hänsyn taget till det använda måttets brister som indikator på omfattningen av kandidater-

¹³ Enligt Kuitunen (1998, s. 5) anses de kandidater i den finländska kommunalvalen som satsar större ekonomiska resurser på annonsering erhålla ett bättre personvalresultat.

¹⁴ Uppgifter om riksdagskandidaters hemsidor har hämtats från förteckningar på Torgets och Tv4-s hemsidor.

nas personvalskampanjer. Sannolikt är det dessutom bara i liten utsträckning hemsidan i sig som drog in röster till kandidaten. Att överhuvudtaget ha bedrivit en aktiv personvalskampanj förefaller att ha lönat sig.

Den fråga som är naturlig att ställa sig är dock om kandidaternas insatserna i valet hade betydelse också när hänsyn tas till de övriga faktorerna som jag studerat. Dessa faktorer har ju dessutom redan förklarat över två tredjedelar av variationen i andelen personröster för de olika kandidaterna. Var det därutöver, och i sig, en fördel att göra den insats som det innebär att bedriva en egen personvalskampanj?

Tabell 15. Multivariat regressionsanalys av vad som förklarar andel personröster för kandidaterna i riksdagsvalet 1998. (Oberoende variabler: kandidaternas kön, ålder, bostadsort, position i riksdag, parti och regering, plats på listan och insats i valrörelsen genom hemsida). (Standardiserade regressionskoefficienter, beta).

Kvinna-Man	.01
Övrig- 45-59 år	.02*
Mindre ort-Annan ort-Huvudort	.03**
Övrig-Riksdagsledamot	.02*
Övrig-Partistyrrelseledamot-Vice partiledare-Partiledare	.41**
Övrig-Regeringsledamot	-.03**
Övrig-Toppkandidat	.55**
Övrig-Kandidat med hemsida	.07**
R2	.68
N:	4475-473

Signifikans 0,05=* Signifikans 0,01=**

Resultaten i tabell 15 visar att det finns en signifikant effekt på andelen personröster av om den enskilde kandidaten hade lagt ut en hemsida eller ej. Så är alltså fallet också när hänsyn tagits till de andra förklaringsfaktorerna. En kandidat som bedrev en personvalskampanj har uppnått ett bättre valresultat. Effekten är den tredje starkaste efter plats på listan och position i parti.

Något större bidrag till den samlade förklaringskraften i modellen ger faktorn dock inte. Inte heller påverkas effekten av de andra faktorerna. Att bedriva en personvalskampanj förefaller således att ha haft en viss betydelse för en kandidat och detta gäller utöver de övriga aspekter som jag undersökt i denna uppsats.

Avslutning

1998-års val var det första riksdagsvalet med möjligheter för väljarna att personrösta. Knappt 30 procent av riksdagspartiernas väljare valde att, förutom att välja parti, lägga en personröst. En viktig fråga är vilka konsekvenser en institutionell förändring av detta slag får för det politiska livet.

Dessa konsekvenser kan bli större eller mindre, och de kan vara vara av många olika slag. De kan påverka flera olika delar av samhällslivet. Det är rimligt att införandet av personvalet kommer att påverka det inre livet inom de politiska partierna, bland annat i riktning mot minskad partisammanhållning, till exempel när det gäller nomineringsarbetet, valrörelsearbetet och partiernas verksamhet i riksdagen. Relationerna mellan partierna och väljarna, relationerna mellan de enskilda kandidaterna och väljarna, hur valrörelserna bedrivs och hur dessa valrörelser bevakas av massmedierna kommer säkert också att påverkas.

Inte minst intressant blir i vilken utsträckning förändringen kommer att medverka till minskad makt för de politiska partierna i förhållande till andra aktörer i det politiska systemet. Allra viktigast blir sannolikt effekterna på hur synen på politik och politiker förändras bland medborgarna och de olika aktörerna inom politiken. Säkert kommer också effekterna på dessa områden att bli större och förändras ju längre det nya systemet får möjlighet att verka. Vad som hände vid valet 1998 bör bara ses som en första början.

Jag har i denna uppsats studerat ett betydligt mindre område än det som jag nyss diskuterat. Det gäller effekterna av införandet av personval på möjligheterna för olika typer av kandidater att bli invalda i riksdagen. Två mer omedelbara effekter vid riksdagsvalet 1998 har stått i centrum för mitt intresse: Vilka blev effekterna på riksdagens sammansättning respektive på stödet för olika typer av kandidater?

14 personer blev invalda i riksdagen beroende på införandet av personvalssystemet. 14 personer utgör fyra procent av riksdagen. Detta blev den direkta effekten på riksdagens sammansättning i det första riksdagsvalet med personvalsinslag. I två av dessa fall berodde invalet på att Alf Svensson uppnådde ett så starkt stöd bland personröstarna att kandidater på partiets rikslista, som annars inte skulle blivit invalda, kom att få en plats i riksdagen.

13 vinnare och 12 förlorare. 13 kandidater slog, beroende på att de uppnådde ett stort stöd bland de personröstande, ut andra personer som istället skulle blivit invalda i riksdagen om partiernas listordningar också skulle kommit att gälla som invalsordningar. Mycket olikartade

faktorer förefaller att ha legat bakom att dessa 13 nådde så bra resultat i sina respektive valkretsar.

Den genomsnittlige kandidaten i riksdagsvalet 1998 erhöll 0,4 procent av partiets röstetal som personröster. En mindre grupp av kandidater nådde ett betydligt mycket bättre resultat. Framförallt var det inom centerpartiet och folkpartiet som ett antal kandidater fick bra resultat i personvalet.

179 kandidater i de olika valkretsarna, 140 personer, nådde över 8-procentspärren för kunna att bli invalda i riksdagen. 87 av riksdagens ledamöter efter valet 1998 är valda på personröster. De allra flesta av dessa skulle ha blivit valda oavsett personrösterna. En stor del av de avgivna personmarkeringarna lades på ett sådant sätt att de inte påverkade riksdagens sammansättning.

Vad kännetecknar de kandidater som gynnades av väljarna vid personröstandet? Alf Svensson var den kandidat som uppnådde allra störst stöd vid personröstandet. De 19 mest framgångsrika kandidaterna hette alla Alf Svensson. Allra störst stöd nådde Alf Svensson i sin egen valkrets, Jönköpings län. 40,6 procent av de kristdemokratiska väljarna valde här att personrösta på sin partiledare.

I övrigt finns flera tydliga tendenser. Generellt sett var det så att de farhågor som hade ventilerats på förhand kom att bekräftas i riksdagsvalet 1998. Män, kandidater i övre medelåldern och de kandidater som är bosatta i valkretsens huvudort gynnades genom personvalsinslaget. Kvinnor, yngre och kandidater från mer perifera och befolkningssvaga delar av valkretsarna missgynnades. Möjligheterna till representation i riksdagen för dessa grupper påverkades alltså negativt. En förklaring till att personröstandet kom att se ut på detta sätt tycks vara att kvinnor, yngre och landsortsbor i mindre utsträckning besätter de mest framstående positionerna inom partierna och att de dessutom mer sällan toppar partiernas listor.

Det tydligaste mönstret i personröstandet är att vad som kan betecknas som klart etablerade och välkända kandidater nådde framgångar. Det gäller partiledarna och andra framstående personer i partierna samt toppkandidaterna på partiernas listor i de olika valkretsarna. Dessa var de största vinnarna i striden om personrösterna. Därutöver förefaller det också att ha lönat sig att bedriva en personvalskampanj.

En möjlig tolkning av dessa resultat är att en betydande grupp av de väljare som valde att personrösta i 1998-års val gjorde detta för att ge uttryck för sitt stöd för de ledande företrädarna inom det egna partiet, (i den egna valkretsen eller på riksplanet). Därmed skulle resultatet i huvudsak tala för det andra av de två perspektiv på vad som kan tänkas förklara väljarnas personröstning som jag presenterade inledningsvis.

I kommande val är det dock troligt att denna typ av notabilitetsröstning i ökad utsträckning kommer att kompletteras med röstning på utmanare till de etablerade politikerna. Fler utmanare, som genom personvalet ser sin chans att komma in i riksdagen, kommer säkert att bedriva aktiva kampanjer. Sannolikt kommer de också att få hjälp av massmedierna i sina strävanden.

Den allra största vinnaren i personvalet i riksdagsvalet 1998 är Alf Svensson. Alf Svensson måste betraktas som ett fenomen i en klass för sig själv också när det gäller personrösternas fördelning. Två kategorier av kandidater bör därmed lyftas fram som har vunnit på personvalet: De mycket etablerade kandidaterna, och Alf Svensson.

Kristdemokraternas nomineringsarbete, och Alf Svenssons personvalsresultat, kan dessutom tänkas bilda mönster för kommande val. Personvalsinslaget, inte bara som ett val mellan kandidater inom ett parti, utan också som ett konkurrensmedel mellan partierna i kampen om väljarnas röster.

Käll- och litteraturförteckning:*Källor:*

Fonseca blev arbetslös. ”Jag är besviken över resultatet men inte bitter”. *Aktuellt i Politiken* 1998-09-28.

”Återupprätta ett förtroende”. *Aktuellt i Politiken* 1998-09-28.

Allmänna valen 1994:1. Stockholm: Statistiska Centralbyrån 1995.

Antal röstberättigade Va198. Riksskatteverkets hemsida.

”Vi måste ta plats”. Valrörelsen. Inger Segelström befarar att kvinnorna blir personvalets förlorare. *Dagens Nyheter* 1998-03-08.

Stor satsning på ung moderat. Personval. Muf satsar 360 000 kronor på Anna Kinbergs kampanj inför riksdagsvalet. *Dagens Nyheter* 1998-07-19.

Penningspurt i väljarjakten. Personval. Politiker satsar tusentals kronor på reklam för sig själva. *Dagens Nyheter* 1998-07-20.

Personval. Krav på att personval regleras. *Dagens Nyheter* 1998-07-22.

”Kritiken är gammal och unken”. Mufordföranden försvarar satsningen på Anna Kinberg. *Dagens Nyheter* 1998-07-22.

Mot samma mål med olika medel. Personvalet. Moderaten Anna Kinberg får 360 000 kronor. Socialdemokraten Novin Harsan får ingenting. *Dagens Nyheter* 1998-07-24.

Bilden lär inte förändras. Spärren på 8 procent i personvalet ouppnåelig för de flesta. Analys. Åke Ekdahl. *Dagens Nyheter* 1998-07-24.

Politikers bakgrund blir allt viktigare. Förändring med personval. För att kunna se en verklighet måste man tillhöra den, menar forskare. *Dagens Nyheter* 1998-08-27.

Personval. Självständighet oroar partierna. *Dagens Nyheter* 1998-09-01.

Historisk fp-segrare. Personvalet. Eva Flyborg i Göteborg först att få sina kryss att räcka till. *Dagens Nyheter* 1998-09-23.

Ung ekonom slog ut c-veteran. Personvalet. Sofia Jonsson i Kumla tar platsen från Anders Svärd. *Dagens Nyheter* 1998-09-25.

Rikslista slog ut lokala listor. Personröster på Alf Svensson stoppar Aldo Iskra i Malmö. *Dagens Nyheter* 1998-09-26.

Regler för personval skärps. *Dagens Nyheter* 1998-11-07.

Dala-Demokraten 1998-07-22.

Gilljam, Mikael (1998a): Personvalet. (Röstning med fallgropar). *Forskning & Framsteg* 1998:6, s. 27-31.

Gilljam, Mikael (1998b): "Utelämnat kryss hot mot toppkandidat". Partiernas desinformation om personvalet skadar de etablerade kandidaterna, skriver statsvetare. *Dagens Nyheter* 1998-09-04.

Katalog över postadresser. Utgåva 6, 1 April 1994. Stockholm: Posten Brev 1994.

Ökat inslag av personval m.m.. Kommittédirektiv. Dir 1991:121. Bilaga 1 i Ökat personval. Betänkande av Personvalskommittén. *SOU* 1993:21.

Listtypsförteckning med röstfördelning. Riksdagsval 1998. Skåne läns norra och östra. Länsstyrelsen i Skåne län.

Ett kryss gör årets val personligare. Enskilda politiker är i full gång med att göra pr för sig själva inför höstens val. *Metro* 1998-06-09.

"Personvalet är en svart fars". *Nordvästra Skånes Tidningar* 1998-09-26.

Partistytelsen 1998/99. Centerpartiets hemsida.

Personröster riksdagsvalet 1998. Riksskatteverkets hemsida.

Popova, Susanna (1998): Inblick/personval. Konsten att kryssa för. *Svenska Dagbladet* 1998-08-19.

Procent- och mandatfördelning riksdagsvalet 1998. Riksskatteverkets hemsida.

Skriftliga uppgifter från Vivan Nilsson, Riksskatteverket, Göran Bäckman, Länsstyrelsen i Västernorrlands län, Marie Fender, Länsstyrelsen i Skåne län, Stellan Hallberg, Länsstyrelsen i Västerbottens län och Leif Olofsson, Länsstyrelsen i Värmlands län.

Ökat personval. Betänkande av Personvalskommittén. *SOU* 1993:21.

Sveriges statskalender 1998. Stockholm: Fritzes 1998.

Uppgifter om kandidaterna i riksdagsvalet 1998. Riksskatteverket.

Uppgifter om riksdagskandidaters hemsidor. Torgets och Tv4-s hemsidor.

Valda ledamöter och ersättare riksdagsvalet 1998. Riksskatteverkets hemsida.

Valsedlar Val-98. Riksskatteverkets hemsida.

Årsbok för Sveriges kommuner 1996. Örebro: Statistiska Centralbyrån 1996.

Litteratur:

Blais, André och Massicotte, Louis (1996): *Electoral Systems*. I LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G. och Norris, Pippa (red): *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Eduards, Maud (1998): Män - finns de? *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 1998:3-4, s. 77-84.

Gallagher, Michael (1998): The Political Impact of Electoral System Change in Japan and New Zealand, 1996. *Party Politics* 1998:2, s. 203-228.

Gilljam, Mikael (1996): Europaparlamentsval och personröstning. Några iakttagelser. I Rothstein, Bo och Särilvik, Bo (red): *Vetenskapen*

om politik. *Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören (1998): *Sveriges första Europaparlamentsval*. Stockholm: Norstedts juridik.

Håkansson, Anders (1997a): Medborgarnas reaktioner på de stora förändringarna. I Håkansson, Anders (red): *Folket och kommunerna. Systemskiftet som kom av sig*. Stockholm: Stockholms Universitet, Statsvetenskapliga institutionen. Rapport Nr. 1997:l.

Håkansson, Anders (1997b): Avslutning. I Håkansson, Anders (red): *Folket och kommunerna. Systemskiftet som kom av sig*. Stockholm: Stockholms Universitet, Statsvetenskapliga institutionen. Rapport Nr. 1997:1.

Johansson, Folke (1996): Personröstning. I Utvärderat personval. Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén. *SOU* 1996:66.

Kuitunen, Soile (1998): The Determinants of Electoral Success. The Case of Finnish 1996 Municipal Election. Paper prepared for the VII Nordic Conference on Municipal Studies, Odense 27-29.11.1998. (stencil).

LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G. och Norris, Pippa (1996): Introduction: The Present and Future of Democratic Elections. I LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G. och Norris, Pippa (red): *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Meisaari-Polsa, Tuija (1996): Valet till EU-parlamentet: Personröstning ingen nackdel för kvinnor. *VälfärdsBulletinen* 1996:4, s. 15-16.

Norris, Pippa (1996): Legislative Recruitment. I LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G. och Norris, Pippa (red): *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.

Premfors, Rune (1996): *Reshaping the Democratic State: Swedish Experiences in a Comparative Perspective*. Stockholm: SCORE.

Sartori, Giovanni (1994): *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. New York: New York University Press.

Tollén, Katharina (1998): Må bästa man vinna. *Bang* 1998:1, s. 26-27.

Ward, Hugh (1995): Rational Choice Theory. I Marsh, David och Stoker, Gerry (red): *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Macmillan Press.

Weale, Albert (1999): *Democracy*. Basingstoke: Macmillan Press.

Wängnerud, Lena (1998): *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Väljare personkryssar

Sören Holmberg

Ett träffande amerikanskt uttryck säger: "If it ain't broken don't mend it". På svenskt idrottsspråk formuleras samma visdom genom alla tränares budord nummer ett - ändra inte på vinnande lag. Bakom båda uttrycken ligger konservatismen gamla sanning att vara försiktig med förändringar. Vi vet vad vi har men inte vad vi får. Översatt till konstitutionell politik betyder det att vi bör vara försiktiga med förändringar. Det är viktigt med stabila spelregler. Förändringar kan skapa förvirring och oro, åtminstone på kort sikt. Och skall något ändras skall det ske efter noggrann prövning och med en bred förankring. Det är speciellt viktigt att spelregler uppfattas som legitima. Spelet blir inte lyckat om spelarna inte är överens om reglerna.

När det gäller den svenska personvalsreformen är det svårt att hävda annat än att den var väl utredd och brett förankrad när den genomfördes i valet 1998. Frågan hade diskuterats och undersökts i en mängd olika parlamentariska utredningar alltsedan 1950-talet med final i Personvalskommittén i början av 1990-talet (SOU 1993:21). Fullskaleexperiment hade genomförts i ett antal kommuner vid valet 1994 (SOU 1996:66). Samtliga partier gav grönt ljus till reformen, om än med något varierande entusiasm. Och undersökningar bland medborgarna vid valet 1994 visade att det fanns ett brett majoritetsstöd i alla politiska och sociala grupper för tanken att öka personvalsinslaget i Sverige (Gilljam och Holmberg 1995, Johansson 1996). Spelreglerna ändrades m a o under stor försiktighet och med ett brett stöd. Förutsättningarna för att reformen skulle lyckas och omfattas av en hög grad av legitimitet måste bedömas som mycket goda.

Väljarperspektiv

Hur det sedan gick när reformen mötte verkligheten 1998 skall vi analysera ur ett väljarperspektiv i detta kapitel. Om en valreform inte har stöd eller fungerar bland väljarna kan den inte överleva länge utan att hela det politiska systemets legitimitet skadas. I det långa loppet har väljarna veto. Ställer inte väljarna upp blir det inga val. Vill inte

väljarna personrösta blir det inga personval. Legitimiteten avgörs i sista instans av medborgarna. Tycker de inte om personvalsreformen kommer den inte att fungera och bli en belastning. Spelreglerna måste ha ett klart opinionsstöd i en väl fungerande demokrati.

Personvalsreformen innebär i grunden en förändring när det gäller möjligheten för väljarna att delta i politiken. En ny deltagandekanal har öppnats. Den som vill kan nu via röstsedeln inte bara påverka vilka partier som skall sitta i riksdagen utan också vilka personer som skall sitta där. Såväl den gamla deltagandeformen, att rösta på parti, som den nya, att rösta på person, är frivilliga. Vi har inte röstplikt i Sverige. Men om man vill personrösta måste man i praktiken också partirösta. Personröstning sker via en samtidig partiröstning. Man kan säga att om man vill personrösta är partiröstning i realiteten obligatorisk. Lagstiftarnas tanke och avsikt var att väljarna skall kunna vara med och utse de valda representanterna inom det egna partiet. Personvalsreformens syfte var att skapa en modell för det som Mikael Gilljam kallat inomparti-personval. Syftet var inte att kandidaternas personliga egenskaper skulle få större inverkan på väljarnas val mellan partierna. Det Gilljam kallar mellanparti-personval (Gilljam 1993:15). Partivalet skall fortfarande i huvudsak avgöras av ideologiska och sakpolitiska faktorer. Personfaktorernas betydelse skall i allt väsentligt begränsas till valet mellan kandidater inom det egna partiet. Om personfaktorerna börjar spela en större roll också för valet mellan partierna har personvalsreformen fått en önskad konsekvens.

Höjd, bredd och djup

Att analysera politiskt deltagande, även en ny deltagandeform som personröstning, innebär alltid ett studium av tre klassiska utvärderingskriterier eller dimensioner, nämligen höjd, bredd och djup. Höjden står för omfattningen, bredden för spridningen och djupet för kvaliteten. Omfattningen är på ett sätt det viktigaste kriteriet. Om ingen kommer blir det ingen fest. Personvalet fungerar inte om ingen personröstar. Personvalskommittén trodde på sin reform. De tippade att andelen personröstare skulle bli mellan 30 till 50 procent i riksdagsvalet och ändå högre i de kommunala valen. Förhoppningarna grundades på de danska erfarenheterna. Den svenska personvalsreformen är en modifierad variant av en modell som använts länge i Danmark. Och i Danmark har andelen personröstare hållit sig kring 50 procent i folketingsvalen och kring 75-80 procent i lokala val.

Deltagandets fördelningen är också viktig. En någorlunda jämn spridning över alla relevanta samhällsgrupper är lättare att leva med

och försvara i en demokrati. En mycket sned fördelning öppnar upp för kritik att grupper som har ett högt deltagande får ett otillbörligt inflytande. Och att grupper med ett lägre deltagande på olika sätt missgynnas på grund av bristande resurser. En jämn fördelning kan dock inte ses som en konstituerande norm i en demokrati. Det avgörande demokratiska kravet är att alla medborgare har lika möjligheter att delta. Men själva deltagandet är frivilligt. Det gäller både valdeltagande och personröstande. Folke Johanssons studier av försöken med personval i ett antal kommuner 1994, liksom resultaten från valundersökningen i samband med EU-parlamentsvalet 1995 visade på förhållandevis små skillnader i andelen personröstande i olika sociala grupper (Johansson 1996:198, Gilljam 1998:71).¹ Förväntan inför det första personvalet 1998 var att det på samma sätt skulle uppvisa endast mindre skillnader i utnyttjandet av personröstningsmöjligheten mellan olika samhällsgrupper.

Frivilligheten i personröstandet gör dock att vi inte förväntar oss en jämn spridning över grupper med olika engagemang och kunskap om politik. Precis som Johansson fann 1994 och Gilljam 1995, utgår vi ifrån att personröstningen 1998 var vanligare bland politiskt intresserade och kunniga väljare (Johansson 1996:199, Gilljam 1998:73). Ett motsatt resultat vore uppseendeväckande, dvs att oengagerade personer utnyttjade en deltagandekanal mer frekvent än engagerade personer. Det skulle leda till ett allvarligt ifrågasättande av hela personvalsreformens utformning.

Deltagandeforskningens tredje dimension, kvaliteten i deltagandet, är den svåraste att studera. Den är helt central, men svår att analysera eftersom kvalitetsbegreppet är notoriskt svårt att definiera och mäta. Ingen vill ha "mindless participation" som man säger på amerikanska. Alla önskar ett deltagande som är grundat på kunskaper, engagemang och reflekterade överväganden. I verkligheten varierar naturligtvis graden av kunskaper och reflektion mellan olika människor. Somliga gör ett oreflekterat slentrianval, andra har övervägt sitt val noggrant. Personvalsreformen förutsätter att väljarna är informerade om såväl personröstandets teknikaliteter, dvs hur man gör, som om vad kandidaterna har för egenskaper och vad de står för. Om väljarna endast vet vilken grupp kandidaterna tillhör – exempelvis kön, ålder, del av valkretsen – kan hon bara kategorirösta på en person med önskad grupptillhörighet. Om väljaren däremot vill personrösta måste hon

¹ Preliminära resultat från Europaparlamentetsvalet 1999 visar också på små skillnader i andelen personkryss mellan olika sociala grupper (se Hernborn m fl 1999).

känna till mer, t ex vilken kompetens kandidaterna har, vilka åsikter de företräder, vilka personligheter de representerar (Gilljam 1998:76).

Mikael Gilljams studie av personröstningen i EU-parlamentsvalet visar att kandidaternas åsikter var det viktigaste skälet bakom den relativt vanliga personröstning. Hela 46,4 procent av väljarna personröstade 1995. Eftersom valdeltagandet var extremt lågt blir dock den totala andelen personröstare endast cirka 20 procent.² Så här skriver Gilljam om hur de motiverade sin personröst: "Det klart vanligaste skälet bakom valet av personröstningskandidat var att hänvisa till kandidatens åsikter i olika frågor och då i första hand uttryckligen till kandidatens EU-åsikter. Kandidatens personliga egenskaper och kandidatens grupptillhörighet nämndes av knappt hälften så många...Hela 94 procent av samtliga personröstande väljare kunde uppge minst ett skäl för sitt val av personlig kandidat" (Gilljam 1998:78). Johansson fann med en något annorlunda analysteknik något färre åsiktsröstande personröstare 1995, men även i Johanssons material var åsiktsröstning viktigare än kategoriröstning (Johansson 1996:268). EU-parlamentsvalet var naturligtvis speciellt med ett extremt lågt valdeltagande och en fokusering på i huvudsak en enda sakfråga, vilket kan förklara de relativt positiva resultaten. Men faktum kvarstår. Det fanns ett djup, en kvalitet, i personröstandet 1995. Det var långt ifrån något som kan kallas "mindless participation".

När det gäller varför väljare avstår från att personrösta pekar Gilljam och Johansson på en och samma huvudfaktor – brist på kännedom om kandidaterna. Det var det klart vanligaste skälet bland väljare som inte personröstade både i provvalen 1994 och i EU-parlamentsvalet 1995. Att personvalen var krångliga eller att man visste för lite om hur man skulle göra var ett relativt ovanligt skäl till att avstå (Gilljam 1998:80, Johansson 1996:206). Den allvarligaste svagheten med hur personvalsreformen fungerar som både Gilljam och Johansson pekar på är alltså den bristfälliga informationen om kandidaterna. Det är svårt att personrösta övervägt om man inte vet någonting om det man skall välja mellan. Om samma svaghet återfinns även i materialet från valet 1998 är det en klar indikation på att medier, partier och kandidater har gjort för lite när det gäller att föra ut information om enskilda kandidater. Det skulle i så fall signalera en kvalitetsbrist. Man kan inte kalla till val utan att försäkra sig om att de som skall välja är informerade om alternativen. Skall vi ha personval värda namnet måste väljarna vara informerade om kandidaterna.

² Andelen personröstare blev ännu högre i Europaparlamentsvalet 1999, hela 66 procent. Men eftersom valdeltagandet endast blev 38,8 procent blir den totala andelen personröstare av hela valmanskåren endast 26 procent.

Förhoppningen, men knappast förväntan, är att väljarna var väl informerade om kandidaterna i valet 1998, så att de kunde göra ett övervägt val.

Opinionsstöd

En av de centrala ingredienserna i legitimitet är opinionsstöd. En konstitutionell spelregel kan visserligen upplevas som legitim även om man inte gillar den. Men i långa loppet är det en fördel om spelregler har ett positivt opinionsstöd. De blir fastare grundmurade på så sätt. Medborgarnas bedömning av personvalsreformen, liksom vad de tycker om personval, är alltså viktiga fenomen – både för värderingen av legitimiteten men också därför att människors åsikter om personval kan misstänkas ha ett samband med i vilken utsträckning de personröstar. Åsikt om personval är troligen en viktig orsaksfaktor bakom personröstandet. Hypotesen är att väljare som är positiva till personval har en större benägenhet att också själva personrösta jämfört med väljare som är mer negativa till personval. Resultaten i tabellerna 1 och 2 visar hur väljarna värderade personvalsreformen 1998.³

Något klart majoritetsstöd fanns inte. Andelen väljare som ansåg att det nya systemet för personval var bra var endast 46 procent. Men, å andra sidan, andelen personer som inte tog klar ställning var relativt stor (38 procent), och andelen kritiker var klart lägre än andelen som tyckte reformen var bra. Andelen personer som ansåg att personvalsreformen var dålig var endast 16 procent. Det fanns med andra ord en klar opinionsövervikt för dem som gjorde en positiv bedömning av reformen. Den opinionsövervikten återfanns i alla relevanta samhällsgrupper och i alla partigrupper. Socialt sett var det positiva stödet för reformen något starkare bland kvinnor än bland män och bland unga personer snarare än bland pensionärer. Andra grupper som uppvisade ett något starkare stöd för personvalsreformen än genomsnittet var småföretagare, högutbildade, anställda i offentlig sektor och människor boende på landsbygden. Alla skillnader måste dock betraktas som mycket små utom skillnaden mellan de yngstas och de äldstas bedömningar. Bland förstagångsväljare fanns det en majoritet som ansåg att

³ Analyserna i detta kapitel bygger till större delen på de valundersökningar som statistiska centralbyrån genomfört i samarbete med statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet vid samtliga ordinarie riksdagsval sedan 1956. Undersökningarna genomförs i form av besöksintervjuer med urval av väljare både före och efter valen. Urvalets storlek var 3 000 år 1998. Andelen personer som ställde upp för en intervju var cirka 80 procent.

personvalsreformen var bra (56 procent). Motsvarande siffra var endast 38 procent bland personer mellan 71 och 80 år.

Partipolitiskt återfanns en klar positiv opinionsövertikt för personvalsreformen i alla partigrupper. Stödet var mest utbrett bland centerpartiets och folkpartiets väljare och svagast bland väljare som röstade på vänsterpartiet eller socialdemokraterna. Opinionsövervikten för personvalsreformen återfanns även klart markerad bland icke-röstare och blankröstare. Andelen kritiker mot reformen var t o m något lägre bland icke-röstare än genomsnittligt. Resultaten ger inte stöd för tesen att personvalsreformen kan ha varit en faktor bakom det sjunkande valdeltagandet. Tvärtom indikerar resultatet att personvalet inte hade att göra med raset i valdeltagande. Slutsatsen understryks av resultaten från en öppen fråga till alla icke-röstare i 1998 års valundersökning om varför de inte röstade. Inte en enda svarsperson angav någonting kopplat till personvalet som ett skäl till sin icke-röstning. Det nya personvalsystemet kan inte utnämnas till syndabock för det låga valdeltagandet 1998.

Värderingen av personvalsreformen har endast ett svagt samband med människors politiska intresse och kunskaper. De mest kunniga och intresserade väljarna tenderar visserligen att vara mest positiva till reformen, men de tenderar samtidigt att vara de mest kritiska. Bland personer med den högsta graden av politiska kunskaper ansåg 52 procent att personvalsreformen var bra mot 22 procent som tyckte den var dålig. Motsvarande siffror bland de politiskt mest okunniga väljarna var 40 procent positiva och 6 procent negativa. En majoritet bland de mest okunniga hade ingen bestämd åsikt (54 procent). Kunskapsmättet är brett och omfattar både personkännedom och grundkunskaper om politiska sakfrågor.

En indikator på att människor inte var helt renons på intresse och kunskaper om personvalet är att de allra flesta bland kritikerna var beredda att argumentera för sin åsikt. Vi frågade helt öppet de personer som ansåg att det nya systemet för personval var mycket eller ganska dåligt, vilka deras viktigaste skäl var. Andelsmässigt är det en liten grupp vi talar om, endast 16 procent av väljarkåren. Men bland dem angav hela 95 procent något skäl. Det vanligaste svaret var att parti bör gå före person, att personfokusering riskerar att skymma de sakfrågor och ideologier som partierna står för. Andelen bland de svarande som angav dylika argument var 22 procent. Det näst vanligaste skälet var att informationen om kandidaterna blir för bristfällig; för dåliga kunskaper om kandidaterna (15 procent). Andra vanliga argument var att fel personer kunde bli invalda genom bl a kupper och manipulation (14 procent), att personvalet gynnade kandidater med pengar (12 procent)

och att informationen kring personvalet varit bristfällig (8 procent) eller att reglerna är krångliga och förvirrande (4 procent). Konkreta förslag till förändringar förekom också. Lägre spärrar pekade åtta personer på (3 procent). Lika många argumenterade för strykningar som ett komplement eller som en ersättning för personkryssen. Tre personer argumenterade för möjligheten att kryssa för fler än en kandidat och en person förordade enmansvalkretsar.

Resultaten visar tydligt att kritiska väljare kunde artikulera varför de var negativa till den personvalsreform som genomfördes 1998. Som framgår av vilka argument som framfördes var de flesta kritiker negativa till personvalet som sådant. Men som också framgår fanns det också kritiker som var positiva till personval, men de var kritiska till utformningen eller ville ha ett än starkare inslag av personval. En detaljanalys med hjälp av andra intervjufrågor visar att cirka 10 procent av dem som ansåg att personvalsreformen var dålig ansåg det därför att de ville ha mer av personval inte mindre.

Övervikten för en positiv bedömning av personvalsreformen var något mer markerad efter valet än före. Andelen personer som ansåg att reformen var bra var 49 procent i eftervalsstudien mot 42 procent i förvalsstudien. Slutsatsen att erfarenheten av hur reformen fungerade i praktiken gjorde människor mer positiva kan dock vara förhastad. Procentskillnaden är liten och om vi detaljgranskar resultaten från vår panelstudie under valrörelsen - där samma personer intervjuades både före och efter valet - visar det sig inte ha förekommit någon opinionsförändring i positiv riktning, snarare en svag förskjutning åt det negativa hållet. Bland personer som hade en uppfattning om reformen både före och efter valet gick 6 procent från en positiv hållning till en negativ medan 3 procent gick motsatt väg och blev positiva från att ha varit negativa. Hela 91 procent hade samma bedömning både före och efter valet. Den säkraste slutsatsen är att erfarenheten av personvalet inte påverkade bedömningarna av reformen särskilt mycket.

Att bedöma om personvalsreformen är bra eller dålig säger inte särskilt mycket om vad man mer exakt anser om personval. Analysen av svaren på den öppna frågan om varför man var negativ till reformen visade att det bland kritikerna fanns både människor som inte ville ha några som helst personval och personer som ville öka personvalsinslaget. En mer detaljerad analys av vad människor anser om personval kräver en mer nyanserad intervjufråga. Resultaten från en sådan mer detaljrik intervjufråga återfinns i tabellerna 3 och 4.

Vi presenterade fyra olika alternativ för svarspersonerna - inget personvalsinslag bör finnas, ett personvalsinslag bör finnas, men vara mindre än i årets riksdagsval, ett personvalsinslag bör finnas, och det

var lagom som det var i årets riksdagsval samt personvalsinslaget bör ökas ytterligare i kommande riksdagsval. Frågan gällde inte personval i allmänhet. Den gällde personval i riksdagsval. Resultaten är mycket samstämmiga över olika sociala grupper. Det klart vanligast svaret var att personvalsinslaget 1998 var lagom. Fyrtiofyra procent avgav det svaret. Få personer tog helt avstånd från personval (17 procent). Ännu färre personer angav att de önskade sig ett ökat personvalsinslag (14 procent). Slår vi samman de personer som inte ville ha något personval med dem som ville ha mindre av personval blir de klart fler än andelen personer som vill öka personvalsinslaget, 29 procent mot 14 procent. Fler vill alltså hellre minska än öka personvalsinslaget. Den populäraste åsikten var dock att behålla den grad av personval som det nyinförda systemet representerar (44 procent).

Mest positiva till det införda systemet var yngre väljare och studerande medan pensionärer var minst positiva. Äldre personer var den grupp som var mest positiva till ett system helt utan personval, dvs till det system som rått under deras livstid (27 procent). En annan grupp som också var jämförelsevis positiv till ett valsystem utan personval var storstadsbor (20 procent).

Tanken på ett system med ett ökat personvalsinslag fick mest stöd bland män, bland medelålders personer, bland högre tjänstemän och bland högutbildade. Men opinionsstödet höll sig även bland dessa grupper endast kring som mest 17-20 procent. Något utbrett folkligt krav på en ytterligare förstärkning av personvalsinslaget vid riksdagsvalen fanns inte 1998.

Den slutsatsen gäller även om vi studerar vilka åsikter de olika partiernas väljare hade (se tabell 4). Alla partigrupper uppvisar en opinionsövertikt för det nyinförda systemet. Folkpartiets väljare var mest positiva (57 procent). Andelen personer som inte vill ha något personval eller som ville minska personvalsinslaget var något högre bland väljare som stödde v, s eller mp (kring 35 procent) än bland väljare som röstade på c eller m (27 procent), eller på kd (21 procent), eller på framförallt fp (14 procent). Önskan att öka på personvalsinslaget ytterligare var inte särskilt populärt i någon partigrupp. Stödet varierade mellan som lägst 10 procent (s) och som högst 17 procent (fp, m och kd).

Icke-röstarna hade i allt väsentligt samma åsiktsfördelning som de som gick och röstade. Andelen utan åsikt var dock något högre bland icke-röstare samtidigt som andelen som stödde den genomförda reformen var något lägre än genomsnittet. Skillnaderna är så små att det är svårt att troliggöra att inställning till personvalsreformen kan ha varit någon väsentlig faktor bakom det minskande valdeltagandet 1998.

Åsikterna om personvalets framtid uppvisar ett relativt klart samband med väljarnas politiska kunskaper och engagemang. Inte så att opinionsövertikten för det nyinförda systemet är hotat. Oavsett grad av politiskt intresse, kunskaper eller förtroende är den vanligaste åsikten att personvalsinslaget 1998 var lagom. Det samband som finns märks främst när det gäller stödet för tanken att utöka personvalsinslaget. Det starkaste stödet för att ytterligare öka personvalsinslaget vid riksdagsvalen finns bland personer med ett stort politiskt intresse och goda politik-kunskaper. Men det är långt ifrån något majoritetsstöd. Cirka 25 procent bland de mest intresserade och kunniga väljarna förordade ett utökat personval. När det gäller sambandet med politiskt förtroende visar det sig intressant nog vara personer med den lägsta graden av politikerförtroende som är mest positiva till att öka personvalsinslaget (19 procent). Bland väljare med ett högt förtroende för politiker var det endast 10 procent som ville utöka personvalsinslaget.

Ett av målen med personvalsreformen var att på sikt förbättra relationerna mellan väljare och valda och därmed minska politikermissstron. Det syftet började inte uppfyllas redan 1998. Graden av politikerförtroende nådde tvärtom lägre nivåer än någonsin tidigare i valundersökningarnas historia. Det indikerade sambandet mellan lågt politikerförtroende och en önskan om mer personval kan dock antyda att det kan ligga någonting i förhoppningen att personvalet på sikt kan hjälpa till att förbättra tilltron till politikerna. Fast det måste tillstå att förhoppningen vilar på ett tunt underlag. Det relevanta sambandet är svagt.

Den viktigaste slutsatsen från vår analys av väljarnas åsikter och bedömningar av personvalsreformen är att det fanns en klart positiv opinionsövertikt i all läger. Reformen mötte mer beröm än kritik. Den vanligaste åsikten var att personvalsinslaget 1998 var lagom. Det var endast minoriteter som antingen ville ha mindre personvalsinslag eller mer. Personvalsreformen inrymmer inte något allvarligt legitimitetsproblem, åtminstone inte när det gäller opinionsstödet.

Omfattning

Åsikter och bedömningar i all ära, men det mest centrala när det gäller att utvärdera personvalsreformen är naturligtvis själva personröstandet. Och det blev på en viktig punkt en besvikelse för Personvalskommittén. Uppskattningen att 30-50 procent skulle personrösta i riksdagsvalet uppfylldes inte. Utfallet blev endast 29,9 procent; något lägre än utredningens lägsta siffra. Även när det gäller omfattningen på personröstandet i kommun- och landstingsvalen var Personvalskommittén överoptimistisk. Man jämförde med uppskattningen att 30-50 procent skulle personrösta i riksdagsvalen och slog fast: "I de kommunala valen bedöms siffrorna bli högre" (SOU 1993:21 s11). I verkligheten personröstade endast 34,5 procent i kommunvalen och 28,9 procent i landstingsvalen.

Man kan ursäkta de låga siffrorna med att det var första gången som personvalssystemet användes. När människor lär sig kommer personröstandet bli vanligare. En blick på utvecklingen i Danmark inbjuder dock inte till alltför stor optimism. Vartefter danskarna lärt sig har inte andelen personröstare vuxit. Andelen danskar som utnyttjar möjligheten att personrösta i folketingsvalen har inte ökat under de senaste trettio åren. Nivån har hela tiden hållit sig kring eller strax under 50 procent (Mouritzen 1997:280). Vid det senaste danska folketingsvalet 1998 minskade andelen personröstade till 48 procent från 51 procent 1994.⁴ Ett visst stöd för förhoppningen att personröstandet skall bli vanligare kan man dock få om man ser på vad som hände med personröstandet 1998 i de sju svenska kommuner som ingick i experimentet med personval 1994. I sex av dem ökade andelen kommunala personröstare något, i en kommun minskade andelen. I genomsnitt ökade andelen personröstare med 5 procentenheter (Carlström 1999).

⁴ Andelen personröstare har ökat i danska EU-parlamentsval, från 61 procent 1984, över 68 procent 1989 till 78 procent 1994 (Gilljam och Holmberg 1998:89).

En viss optimism kan också väckas av det faktum att den totala andelen väljare som personröstade i något av de tre valen 1998 var 44 procent. Bra nära hälften av dem som gick och röstade 1998 kryssade alltså för något namn på någon valsedel. Om personkryssande är vanbildande har redan nästan halva väljarkåren påbörjat vanan. Andelen personer som redan 1998 kände sig så vana att de personröstade i alla tre valen var 19 procent. De utgör personröstarnas kärntrupp.

Omfattningen på personröstandet ökade som en följd av valrörelsen. Kampanjen fick som effekt att antalet personröstare blev fler. Andelen personer som uppgav att de tänkte personrösta var endast 21 procent i förvalsstudien. I eftervalsstudien uppgav 28 procent att de hade personröstat. Resultaten från panelstudien under valrörelsen, som omfattade intervjuer med väljare både före och efter valet, visar att fler väljare mobiliserades till att personrösta från att inte ha tänkt att delta i personvalet (16 procent) än som gick motsatt väg och demobiliserades till att avstå från att personrösta efter det att de haft för avsikt att sätta ett personkryss (9 procent).⁵ Andelen stabila personröstare, som avsåg att personrösta när de intervjuades före valet och sedan också gjorde det på valdagen var endast 13 procent. Den stora gruppen väljare var dock de som aldrig övervägde att personrösta och som inte heller gjorde det. Den gruppen omfattade 62 procent i panelstudien. Personvalsreformen levde farligt under valrörelsen. Mobiliseringen räddade reformen från ett stort misslyckande.

Men totalt sett blev inte deltagandet i personvalet 1998 vad reformatörerna hade hoppats och trott. Alla var bjudna men färre kom än vad inbjudarna hade tänkt sig. Omfattningen på personröstandet levde inte upp till förhoppningarna.

Spridning

När det gäller förväntan att personröstningen skulle bli jämnt spridd över olika sociala grupper infriades däremot förhoppningarna bättre. Resultaten i tabell 5 visar att röstandet på person var ungefär lika vanligt i de flesta socioekonomiska grupper. Män och kvinnor personröstade lika ofta, liksom anställda i offentlig eller privat sektor och arbetare eller tjänstemän. Arbetslösa personröstade minst lika ofta som förvärvsarbetande – våra siffror pekar t o m på att personkryssande

⁵ En mindre grupp väljare (11 procent) som angav att de *kanske* skulle personrösta har i analysen förts till gruppen som angav att de inte skulle personrösta.

var något vanligare bland arbetslösa än bland förvärvsarbetande. Människor i alla åldrar personröstade lika ofta utom de allra äldsta som avstod något oftare. Personval var lika vanligt bland gifta som bland ensamstående.

Tabell 5 ungefär här

På några områden återfinner vi dock vissa skillnader i deltagandet i personvalet. Personröstandet var exempelvis något vanligare på landsbygden än i storstäderna. Det märks tydligast när det gäller de lokala och regionala valen. När det gäller riksdagsvalet finns inget samband i valundersökningsmaterialet. Ser vi på resultaten från SOM-undersökningen framkommer dock att personröstningen var vanligare på landsbygden än i storstäderna, 33 respektive 27 procent personröstade i riksdagsvalet 1998 enligt SOM-data.⁶ Personröstandet var också något vanligare bland högutbildade än bland lågutbildade. Ett resultat som också Johansson fann 1994 och Gilljam 1995 (Johansson 1996:198, Gilljam 1998:71). Kyrkofolket som regelbundet går till gudstjänst personröstade oftare än människor som aldrig går i kyrkan, 44 procent mot 26 procent. Två grupper som uppvisade bland de högsta andelarna personröstare var småföretagare och jordbrukare. I absolut topp låg jordbrukarna med 44 procent som personröstade i riksdagsvalet 1998.

En annan grupp som också personröstade något mer ofta än genomsnittet var invandrare som blivit svenska medborgare. Antalet svars personer i gruppen är begränsat (105 personer), men bland dem personkryssade 33 procent. Andelen var ungefär densamma oavsett om de ursprungligen kom från ett nordiskt land, från ett land i Europa utanför Norden eller från ett land utanför Europa.

Personröstningen var inte lika jämnt spridd över de olika partierna. Väljare som röstade på något parti till vänster tenderade att personrösta mindre ofta än borgerliga väljare (se tabell 6). Andelen personröstare i riksdagsvalet höll sig kring 26-27 procent för v-, s- och mp-väljare. Bland moderat- och folkpartiväljare var andelen personröstare något högre, 30 respektive 34 procent. Flest personröstare återfanns bland väljare som röstade på kristdemokraterna och centerpartiet, 38

⁶ Data kommer från 1998 års nationella SOM-undersökning som till dels omfattade ett urval på 5 600 personer, till dels ett urval på 2 800 personer. Svarsfrekvensen var 70 procent. SOM-studierna genomförs på senhösten varje år i form av enkätstudier, se Holmberg och Weibull 1999.

respektive 41 procent. Centerpartiets och kristdemokraternas tätplacering är inte överraskande. Samma partier uppvisade höga andelar personröstare såväl i de kommunala experimenten 1994 som i EU-parlamentsvalet 1995 (Johansson 1996:199, Gilljam 1998:75).

Skillnaderna i benägenheten att delta i personvalet mellan olika partiväljare skall inte ses som ett stort demokratiskt problem. Men helt problemfritt är det inte. I den mån personröstande på sikt för med sig allt det goda som diskuterats – till exempel bättre kontakter mellan väljare och valda och ett ökat politikerförtroende – kommer de godheterna främst att tillfalla partier som har många personväljare. I ett längre perspektiv kan alltså skillnader i utnyttjandet av personvalsmöjligheten mellan olika partiers väljare få konsekvenser för hur systemet fungerar. Tilltron kan öka för partier med många personröstare. Övriga partier kan tvärtom få uppleva en ökad misstro.

Men även om personvalets alla godheter inte realiserats skulle förmodligen ett personvalssystem med mycket stora skillnader i personröstande mellan olika partiers väljargrupper ha svårt att överleva. En deltagandekanal som endast utnyttjas av vissa partiers väljare och inte av andras skulle få legitimitetsproblem. Personkryssande är visserligen frivilligt men utnyttjandet får inte skilja sig allt för mycket åt. De partiskillnader som återfanns i valet 1998 kan dock knappast sägas utgöra något problem på kort sikt. Speciellt inte som det går att visa att skillnaderna till stor del hade att göra med inställningen till personval. Väljare som är negativa till fenomenet personval har en mindre benägenhet att personrösta än väljare som är positiva. Och som vi såg tidigare var en negativ attityd något vanligare bland väljare till vänster än bland borgerliga väljare.

Tabellerna 6 och 7 ungefär här

Resultaten i tabell 7 visar mycket tydligt att väljare som var kritiska till det nya personvalssystemet och som var negativa till personval hade en klart mindre benägenhet att personrösta än väljare som var positiva och som hellre ville ha mer av personval än mindre. Andelen personröstare i riksdagsvalet 1998 var endast 18 procent bland dem som överhuvudtaget inte ville ha personval mot hela 43 procent bland dem som ville ha mer av personval. En implikation av resultatet är att andelen personröstare kommer att öka mer eller mindre automatiskt om det nuvarande svaga motståndet mot personval minskar än mer. Och motståndet kommer att minska om attityderna till personval förändras enligt social inlärningsteori som säger att bekantskap och vana vid ett fenomen ofta leder till ökad acceptans.

Det förväntade och i många avseenden centrala sambandet mellan politiskt engagemang och personröstande återfanns vid valet 1998. Engagerade väljare personröstade mest. Demokratins mest aktiva, förtroendefulla, engagerade och kunniga väljare var de som i störst utsträckning anammade den nya deltagandekanalen. Oengagerade, okunniga och misstroende väljare var sämre på att utnyttja den nya personvalsmöjligheten. Resultaten i tabell 8 visar att skillnaderna i vissa fall var relativt stora.

Bland väljare med ett mycket stort politiskt intresse personröstade 42 procent. Motsvarande andel bland väljare med lägsta graden av politiskt intresse var 25 procent. Andelen personröstare var hela 45 procent bland den lilla gruppen väljare som hade ett mycket stort förtroende för politiker. I den mycket större gruppen väljare som tvärtom hade ett mycket litet förtroende för politiker var andelen personröstare 27 procent. Bland de politiskt mest kunniga väljarna utnyttjade 35 procent möjligheten att personkryssa. Bland de mest okunniga var motsvarande andel 27 procent. Alla samband och skillnader går i förväntad riktning, men kanske kan man förvånas något av att de inte är större än de är. Varför, kan man fråga sig, personröstade inte ännu fler bland politiskt intresserade och kunniga väljare. Andelar kring 35-45 procent är inte direkt imponerande.

Tabell 8 ungefär här

En tröst i sammanhanget kan dock vara att data från SOM-undersökningen visar att personvalsreformen fungerar som väntat i det civila samhället, dvs att aktiva föreningsmänniskor personröstade något oftare än andra; inte mycket mer men några få procentenheter mer. Människor som t ex går på möten eller har uppdrag i kulturföreningar och idrottsföreningar personkryssade något mer än genomsnittet. Det civila samhällets aktivister är också något mer aktiva än genomsnittet i det nya personvalssystemet.

Klart mest aktiva av alla var medlemmar i politiska partier. Bland medlemmar med någon form av uppdrag i ett politiskt parti personröstande inte mindre än 63 procent. Partimedlemmar som brukar gå på möten personkryssade till 50 procent. Partimedlemmar tenderade mer att utnyttja den ytterligare kanal till påverkan av kandidatutvalet som personvalsreformen innebär. Det betyder att många tog chansen att inte bara påverka kandidatsammansättningen vid nomineringsmöten och medlemsomröstningar utan också via det nya personvalet. Två chanser är bättre än en om man är engagerad.

Enkelt sammanfattat visar resultaten att personröstandet 1998 var förhållandevis jämnt spritt där det borde vara jämnt spritt, dvs över olika sociala grupper. Och att det var ojämnt spritt där det borde vara ojämnt spritt, dvs över grupper med olika politiska kunskaper och engagemang. Personröstande var vanligare bland politiskt engagerade och kunniga väljare. Personröstande var också vanligare bland personer som gillade personval. Den principiella inställningen till personval var en av de viktigaste förklaringsfaktorerna bakom deltagande eller inte deltagande i 1998 års personval. Den relativt lilla gruppen väljare som ogillade det nya personvalssystemet personröstade i mycket liten utsträckning.

Kvalitet

Väljare som inte deltog i personvalet – som röstade på ett parti, men som inte kryssade för någon kandidat – avslöjar mycket tydligt vad som var det största problemet med personvalet såsom det fungerade 1998. Det största problemet var att väljarna hade för dålig information om de kandidater de skulle välja emellan. När väljare som inte personkryssade tillfrågades om vilka de viktigaste skälen var till att de inte personröstade i riksdagsvalet var det klart vanligaste svaret att de visste för lite om kandidaterna. Hela 53 procent av dem hänvisade till otillräckliga kunskaper om kandidaterna. Resultaten i tabell 9 visar att övriga skäl (ointresse, svårt att välja, krångligt, betydelselöst mm) endast angavs av några enstaka procent. Det enda andra skäl som också

nämndes med någon större frekvens var att man var negativ och motståndare till personval (28 procent).

Tabell 9 ungefär här

Båda skälen förefaller högst förnuftiga. Det är inte lätt att delta i något när man inte vet någonting om de alternativ man förväntas välja emellan. Likaså är det inte lätt att delta i något man principiellt är emot. Den förstnämnda större gruppen kan antagligen rekryteras till att delta i framtida personval om kandidatinformationen blir bättre. Den senare gruppen av personvalsmotståndare blir svårare att få med.

Väljarnas klagan över att de inte kände till kandidaterna hade fog för sig. I valundersökningarna har vi sedan 1956 undersökt i vilken utsträckning som väljare känner till kandidaterna på valsedlarna. Resultaten utgör en dyster läsning. Andelen partiväljare som åtminstone kan namnge en riksdagskandidat i den egna valkretsen har minskat över tid. Kandidatkännedomen på den gamla andrakammar-tiden var bättre än under den moderna enkammarriksdagens tid. Vid andrakammarvalen 1956-68 när ledamöterna hade bostadsband, dvs bodde i sin egen valkrets, kunde cirka 55-60 procent av partiväljarna namnge någon kandidat på valsedeln i eftervalsundersökningarna. Vid valen därefter under perioden 1973-98 har andelen partiväljare som kan uppge namnet på åtminstone en riksdagskandidat i den egna valkretsen aldrig varit över femtio procent. Den har hållit sig mellan 44-49 procent, med valet 1998 uppvisande 44 procent, ungefär samma nivå som 1991 (44 procent) och 1994 (45 procent). Personvalspremiärens utmärks alltså av ungefär samma grad av kandidatkännedom som vid de tidigare valen under 1990-talet. Någon förbättring i kandidat-kännedomen innebar inte det första personvalet.

Valrörelsen tycks dock ha haft en viss kunskapsuppbyggande effekt. Andelen personer som kunde namnge någon kandidat var något högre i eftervalsstudien än i förvalsstudien, 44 procent mot 36 procent. Jämfört med valrörelserna 1985, 1991 och 1994 var kunskapseffekten större 1998. Jämfört med tidigare valrörelser på sextio- och sjuttitalen var dock den kunskapshöjande effekten av 1998 års valrörelse klart mindre. Vid valet 1960 ökade t ex andelen partiväljare som kunde namnge en kandidat från 23 procent i förvalsstudien till 55 procent i eftervalsstudien (Holmberg 1993:33).

Bland de väljargrupper som har en speciellt bristfällig kandidat-känedom återfinns unga väljare (endast 29 procent kunde namnge en kandidat), storstadsbor (27 procent), invandrare som blivit svenska medborgare (22 procent) och personer utan politiskt intresse (16 procent). Mönstret känns igen från tidigare val. Precis som tidigare är också kvinnor något mindre kunniga om kandidatnamn än män (35 respektive 41 procent), liksom lågutbildade har mindre kandidat-känedom än högutbildade (36 respektive 40 procent). Skillnaderna har dock i båda fallen blivit klart mindre än de var längre tillbaka i tiden (Holmberg 1993:34-35). Partimässigt var centerpartiets väljare, precis som oftast i tidigare val, bäst på att känna till kandidatnamn. Nästan hälften av centerpartiets väljare uppgav ett kandidatnamn (47 procent). Sämst på kandidat-känedom var vänsterpartiets väljare med endast 32 procent som angav något namn.⁷

De siffror över graden av kandidat-känedom som vi hittills diskuterat har inte varit korrigerade för nämning av felaktiga namn. Om vi gör en sådan korrigering för resultaten från 1998 blir andelen partiväljare som korrekt kan uppgå något kandidatnamn i den egna valkretsen endast 32 procent, hela 12 procentenheter lägre än den okorrigerade siffran på 44 procent. Exempel på fel som begås är att nämna partiledaren eller olika kommunpolitiker.

Om vi också inkluderar icke-röstarna i analysen och ser på graden av korrekt kandidat-känedom i hela valmanskåren blir resultatet något sämre, 30 procent istället för 32.⁸ Internationellt sett är en korrekt kandidat-känedom på 30 procent inte särskilt imponerande. Många länder kan uppvisa bättre siffror, speciellt länder med majoritetsval i enmansvalkretsar, men också länder med proportionella valsystem i flermansvalkretsar (IDEA 1997). I det internationella forskningsprojektet Comparative Study of Electoral Systems (1999) har man börjat att samla in jämförbara resultat kring väljares kandidat-känedom. Preliminära siffror från valundersökningar i ett tiotal länder under perioden 1996-98 visar på klart högre andelar medborgare som korrekt kunde ange namnet på åtminstone en kandidat i den egna valkretsen i majoritetsvalsystem än i system med proportionella val. I majoritetsvalsystemen kunde i genomsnitt 52 procent av valmanskåren korrekt namnge någon kandidat. I system med proportionella val i flermansvalkretsar var motsvarande siffra endast i genomsnitt 38 procent. I majoritetsvalsystem som Australien, USA och Storbritannien

⁷ Resultaten för olika grupper och partiers kandidat-känedom gäller hela urvalet 1998, dvs förvals- och eftervalsundersökningarna sammanslagna.

⁸ Resultaten gäller för eftervalsstudien. Motsvarande andel personer som korrekt kunde ange någon kandidat i förvalsstudien var 26 procent.

kunde 58, 52 respektive 60 procent korrekt namnge någon kandidat. I länder med proportionella valsystem som Spanien, Polen och Rumänien var kandidat-känndomen sämre, 26, 38 respektive 30 procent. Det vill säga på ungefär samma nivå som kandidat-känndomen i Sverige (30 procent). Den låga nivån på kandidat-känndomen i Sverige är med andra ord inte överraskande. Den är tvärtom rätt typisk för politiska system som det svenska med proportionella val i flermansvalkretsar.

Figur 1 ungefär här; halv sida

En mycket påtaglig illustration till att den svenska kandidat-känndomen är mycket bristfällig är att endast cirka hälften av personröstarna i riksdagsvalet kunde uppge något kandidatnamn i den egna valkretsens (53 procent). Bland väljare som inte personröstade var kandidat-känndomen sämre, men inte radikalt sämre; 36 procent bland dem namngav någon kandidat. Om vi specificerar uppgiften ännu mer och undersöker hur stor andel av personröstarna som kunde namnge vem de hade personkryssat för, visar det sig också vara enbart cirka hälften som kunde uppge ett namn. I eftervalsintervjuerna kunde endast 59 procent uppge namnet på den kandidat de kryssat för. Resultaten var inte bättre i undersökningen före valet. Bland väljare som angav att de avsåg att personrösta i förvalsstudien kunde endast 49 procent namnge den kandidat de tänkte stödja.⁹ Att osäkerheten måste ha varit stor illustreras av att endast 66 procent av dessa kandidat-kunniga väljare med en avsikt att personkryssa verkligen personröstade på valdagen. En tredjedel av dem gick och röstade utan att fullfölja sin avsikt att stödja en speciell kandidat.

Resultaten demonstrerar inte bara att kandidat-känndomen var högst bristfällig när personvalet hade sin premiär 1998. De visar också att kandidat-känndomen inte var en nödvändig kunskap för att kunna personrösta. Uppenbarligen personröstade många väljare utan att veta

⁹ Resultaten har inte kontrollerats för om det namn som uppges verkligen förekom på det relevanta partiets valsedel i den aktuella valkretsens.

namnet på den kandidat de röstade på. Andelen väljare som personröstade bland personer som hade någon form av kandidat kännedom var 38 procent. Motsvarande siffra bland väljare utan kandidat kännedom var så hög som 23 procent. Graden av övervägd reflektion inför personröstningen kan inte ha varit särskilt stor om väljaren inte ens kom ihåg namnet på den kandidat som fick krysset. Kunskapsmässigt var personröstare som inte kunde uppge vem de röstat på mindre kunniga än personröstare som kom ihåg vem de kryssat för. Den förra gruppen rymde endast 13 procent med politiska kunskaper på högsta nivå på vårt kunskapsindex. Motsvarande andel i den senare gruppen var 21 procent.

Tillfälligheter och snabba intryck under valrörelsen kan naturligtvis ha spelat in när det gäller om man personkryssade eller inte. Men andelen personröstare var inte högre bland de lättroliga väljare som bytte parti under valrörelsen, eller bland väljare som bytte parti 1998 jämfört med 1994. Resultatet var snarare det omvända. Andelen personröstare var 26 procent bland partibyterna under valrörelsen och 25 procent bland partibyterna mellan valen, i båda fallen något lägre siffror än andelen personröstare bland stabila väljare, 30 respektive 29 procent.

Många personröstare hade dåliga kandidat kunskaper, men de var alltså inte mer rörliga mellan partierna än andra väljare. Snarare tvärtom. Det resultatet kan tyda på att andelen väljare som bytte parti under intryck av någon attraktiv kandidat i ett annat parti var begränsad 1998. Mellanparti-personval blev kanske trots allt så ovanliga som personvalets konstruktörer hade hoppats på. Ett sätt att analysera frågan är att studera sambandet mellan partisympati och partival bland personröstare och icke-personröstare. Svenska väljare röstar till cirka nittio procent på det parti de identifierar sig med och tycker bäst om (Holmberg 1994:97). Taktiskt röstande för att rädda in något parti i riksdagen är en av förklaringarna till att sambandet inte är hundra procent. Mellanparti-personröstande skulle kunna vara ett annat skäl till att avvika från ens bästa parti och tillfälligt stödja ett annat parti som lanserat någon populär kandidat. Om vi jämför kopplingen mellan partisympati och partival för personröstare och icke-personröstare visar det sig emellertid att det inte är någon skillnad i graden av partiavvikelse. I båda fallen var andelen väljare som inte röstade på sitt bästa parti bra nära exakt densamma, 13 procent för personröstare och 12 procent för icke-personröstare. Resultaten bygger på ett begränsat antal svars personer, speciellt bland personröstarna. Därför är det tillfredställande att resultaten blir desamma om vi genomför analysen på SOM-data, 12 procent som inte röstade på sitt bästa parti bland både personröstare och icke-personröstare.

En mycket detaljerat studium av den lilla grupp svars personer om sexton väljare som inte röstade på sitt bästa parti utan på något annat parti, och som uppgav namnet på den kandidat de personröstade på, visar dock på ett visst mönster. Inte mindre än fyra av de sexton svars personerna var moderater som röstat på kristdemokraterna och kryssat för Alf Svensson. Övriga tolv personer uppgav andra och olika kandidater som de hade kryssat för. Resultatet antyder att kristdemokraternas taktik att sätta upp Alf Svensson på någon valsedel i samtliga valkretsar kan ha vunnit röster åt partiet. Men resultatet visar också att det krävdes en populär partiledare för att på marginalen åstadkomma något litet mellanparti-personröstande.

En analys av hur väljarna själva motiverade sina partibyten ger ytterligare tyngd åt slutsatsen. Endast en enda svars person anförde några personskäl som orsak till partibyte, andra än sådana skäl som hade med partiledarna att göra. Men hänvisningar till partiledarna förekom relativt ofta. Sammanlagt 15 procent av alla partibytare som uppgav något skäl för sitt partibyte 1998 hänvisade till någon partiledare som hade stött bort eller attraherat. Det är en något högre siffra än vid de senaste valen, men inte något rekord. I valet 1985 med Westerbergeffekten pekade 26 procent av partibytarna på partiledarnas betydelse (Gilljam 1993:20). Som alltid i svenska val motiverar de allra flesta väljare sitt partivalsbeteende med ideologiska skäl eller åsikter i olika sakfrågor (Gilljam och Holmberg 1995:47-48).

Men sakfrågor och ideologier stod inte i centrum när väljarna skulle motivera sitt personröstande 1998. Resultaten i tabell 10 visar mycket tydligt att andra skäl låg bakom deltagandet i personvalet. Mikael Gilljam kunde visa att när väljarna själva fick motivera sitt personröstande i EU-parlamentsvalet 1995 var kandidaternas åsikter den enskilt viktigaste faktorn bakom personvalet (Gilljam 1998:77). Men det var uppenbarligen något speciellt för just det valet med en dominerande EU-fråga. Vid riksdagsvalet 1998 var det endast 8 procent av personröstarna som hänvisade till någon sakfråga eller ideologisk position som skäl för sin personröst. De vanligaste skälen handlade istället om kandidaternas grupptillhörighet eller personliga egenskaper (30 respektive 28 procent)

Tabell 10 ungefär här; halv sida

Den personliga egenskap som oftast hänvisades till var den ytligaste tänkbara – att svarspersonen kände till kandidaten/namnet. Åtta procent av personröstarna motiverade sitt kryss på det sättet. Lite mer substantiella egenskaper som att kandidaten var pålitlig eller kunnig hänvisades mer sällan till; 6 procent gjorde det både när det gäller pålitlighet och kompetens. Å andra sidan var det mycket få personröstare som pekade på mer affektiva faktorer som att kandidaten var sympatisk eller inspirerande. Endast 3 procent av personröstarna angav känsluskäl av det slaget.

Hänvisningar till kandidaternas grupptillhörighet handlade oftast om vilken region eller del av valkretsen som kandidaten kom ifrån (15 procent). Övriga gruppreferenser var mer ovanliga, 9 procent nämnde kön, 6 procent yrke eller klass och 4 procent ålder. De allra flesta som gjorde en grupp hänvisning anförde inget annat skäl, vilket skulle kunna tolkas som att det i många fall var fråga om kategoriröstning snarare än personröstning (Gilljam 1998:76).

En majoritet av väljarna 1998 kände inte till några kandidater. Av svaren på vår öppna personröstningsfråga att döma var kunskaperna om kandidaterna mycket tunna även bland den minoritet som trots allt personröstade i valet. Då är det inte så underligt att endast 8 procent anförde ideologiska eller sakfrågepolitiska skäl till personröstningen. Att kunna åsiktsrösta kräver kunskap om kandidaterna, vad de står för i olika frågor och kanske också vad de har gjort tidigare. En analys av sambandet mellan väljarnas åsikter i ett trettiofemtal sakfrågor och benägenheten att personkryssa bekräftar personröstarnas egna utsaga – personkryssande 1998 hade mycket sällan att göra med åsikter i politikens sakfrågor.

Eftersom personröstning sker inom partierna bör analysen också genomföras inom partierna. Att två av svensk politikens klassiska konfliktdimensioner – vänster-höger och kristna värden – uppvisar ett visst samband med benägenheten att personrösta i hela väljarkåren säger inte så mycket mer än vi redan vet, dvs att personröstningen var vanligare förekommande bland borgerliga väljare än bland väljare till vänster. Borgerliga väljare befinner sig till höger på vänster-högerdimensionen och tenderar att uppfatta kristna värden som mer centrala än socialistiska väljare. En multipel regressionsanalys med vänster-högerposition, inställning till ett samhälle som satsar mer på kristna värden och åsikt om graden av personval visar att de båda förstnämnda ideologiska faktorerna har en mindre effekt på benägenheten att personrösta än den principiella synen på personval. En svag indirekta effekt av vänster-högerposition på tendensen att personrösta finns via åsikten om personval. Någon motsvarande indirekt effekt av den kristna dimensionen finns inte. Personröstningen

1998 kan alltså till en del och indirekt sägas ha varit betingad av vänster-högerideologi men inte av kristna värderingar. Men mest påverkad var personröstningen av hur man såg på personval som sådant.

En systematisk genomgång – inom vart och ett av partierna – av kopplingen mellan väljarnas personkryssade och åsikter i olika sakfrågor visar i en klar majoritet av fallen på inga eller endast insignifikanta samband. De få samband som kunde upptäckas är dock inte utan intresse. De avslöjar ett visst mönster. I samtliga partier fanns en tendens att väljare med åsikter i samklang med de officiella partilinjerna personröstade något oftare än väljare med partiavvikande uppfattningar. Personröstning var något vanligare bland åsiktsmässiga partiloyalister än bland åsiktsmässiga partiavvikare.

Bland vänsterpartister och socialdemokrater personröstade t ex väljare som var emot skattesänkningar något mer ofta än väljare som var positiva till att sänka skatten. Inom folkpartiet var personröstning vanligare bland EMU-anhängare än bland EMU-motståndare. Inom både folkpartiet och moderaterna personkryssade väljare som vill satsa på ett samhälle med kristna värderingar oftare än väljare som var mer skeptiska till ett sådant samhälle. Bland miljöpartister var personröstning något vanligare bland personer som ville skära ned på försvarsutgifterna än bland väljare som inte ville banta på försvaret. Miljöpartister som var positiva till ett mångkulturellt samhälle personkryssade också oftare än miljöpartister som var mer tveksamma till ett dylikt samhälle. Det enda undantaget från regeln att partiloyalister personröstade oftare än partiavvikare skulle kunna vara kristdemokraterna vad gäller EU-frågan. Kristdemokratiska EU- och EMU-motståndare personröstade oftare än kristdemokratiska EU/EMU-anhängare.

Slutsatsen vad gäller kvaliteten på personröstningen 1998 kan inte bli annat än övervägande negativ, åtminstone när det gäller riksdagsvalet som har stått i centrum för intresset i detta kapitel. När färre än hälften av väljarna kan namnge någon enda kandidat som de hade att välja emellan och endast hälften av dem som deltog i personvalet kan namnge vem de kryssade för, är det inte svårt att inse att personvalet inte fungerade som det var tänkt. Att sedan kunskapen om kandidaterna som personer och politiker tycks ha varit mycket tunn hos de personröstare som kände till något om namnen understryker bara ytterligare att personvalet 1998 utkämpades i en dimma av okunskap. Men inte okunskap om hur man kryssade och andra praktiska ting. Mycket få svarspersoner klagade på att personvalet var krångligt eller svårförståligt. Väljarna kände till grunderna i det nya personvalsystemet. En kunskapsfråga i 1998 års valundersökning visade t ex att 88

procent visste att man inte behövde kryssa för en kandidat, dvs att personvalet var frivilligt. En Sifo-undersökning utförd för Riksskatteverket i samband med valet 1998 visade att endast 3 procent av de väljare som inte personröstade hänvisade till att de inte visste hur det gick till (Carlström 1999). Dimman 1998 gällde alltså inte själva personvalet utan kandidaterna. De var i de flesta fall helt okända.

Okända kandidater ger inget personval

Man kan knappast personrösta med gott samvete om man inte vet vem man röstar på. De flesta svenskar kände inte till någonting om kandidaterna 1998, därför röstade de bara på parti och inte på någon person. Ett högst hedervärt beteende kan man tycka. Man kan undra mer över de många personröstare som satte ett kryss utan att ens känna till namnet på den de röstade på. De utgjorde cirka hälften av alla personröstare i riksdagsvalet.

Ett sätt att förklara - eller om man så vill bortförklara - att så få väljare kunde namnge några kandidater är att hänvisa till kognitiv psykologi och amerikanska forskningsresultat kring väljares förmåga att minnas konkret information som kandidatnamn och andra politiska fakta de översköjs med under en valrörelse. Forskningen visar att väljarnas minne tenderar att var kort. Konkret information förflyktigas snabbt. Men det behöver inte innebära att informationen inte gjort sin verkan; att effekter av framförallt affektiv natur kan kvarstå även om den konkreta kunskapen försvunnit in i glömskan. Forskning i USA har demonstrerat att sådana informationsprocesser kan förekomma (Lodge m fl 1995, Rahn m fl 1994). Den aktuella teorin kallas på amerikanska 'The on-line model of information processing'. Om den stämmer kan väljarnas bristfälliga kandidat-känedom ha varit bättre och mer affektivt verkningsfull när det verkligen begav sig under själva valrörelsen än vi kan mäta efter valet. Men den kognitiva psykologin får förlåta; det är svårt att förklara bort att mer än halva väljarkåren inte kunde namnge en enda kandidat och att hälften av den mindre grupp väljare som deltog i personvalet inte kom ihåg vem de röstat på.

Det nya personvalssystemet möttes 1998 av klart mer positiva än negativa sentiment bland väljarna. Personvalet hade stöd av en klar opinionsövertikt i alla sociala och politiska grupper. De positiva förväntningarna inför premiären grusades dock för stora delar av väljarkåren i och med att kandidaterna förblev okända för dem. Nära hälften av de väljare som inte personröstade utpekade bristande kännedom om kandidaterna som det viktigaste skälet till att de avstod från att personkryssa. Bristande information om valalternativen

hindrade många väljare från att personrösta. Premiären för det nya personvalsyttemet i Sverige blev inte lyckad. Personval med okända kandidater är ingen höjdare.

Litteratur

Carlström, Jan 1999. *PM för valrådet*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Comparative Study of Electoral Systems 1999. Diskett. Institute for Social Research, Ann Arbor, Michigan.

Gilljam, Mikael 1993. "Vad är personval och vem röstar på person?" I Westerståhl, J. (red) *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*. SOU 1993:63.

Gilljam, Mikael 1998. "Att också rösta på person". I Gilljam, M. & Holmberg, S. *Sveriges första Europaparlamentsval*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Gilljam, Mikael & Sören Holmberg 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Hernborn, Hans, Holmberg, Sören, Näsman, Per och Thedéen, Thorbjörn 1999. SVT:s Vallokalsundersökning i samband med 1999 års Europaparlamentsval. Stockholm: Sveriges Television.

Holmberg, Sören 1993. "Nuvarande valsysteem: Minskande kandidat-kännedom och få personröstare". I Westerståhl, J. (red) *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*. SOU 1993:63.

Holmberg, Sören 1994. "Party Identification Compared across the Atlantic". I Jennings, Kent M. & Mann, Thomas E. (eds) *Elections at Home and Abroad. Essays in Honor of Warren E. Miller*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) 1999. *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

IDEA 1997. *Handbook of Electoral Design*. Stockholm: The International IDEA.

Johansson, Folke 1996. "Personröstning". I *Utvärderat personval. Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén*. SOU 1996:66.

Lodge, Milton, Steenbergen, Marco R., and Shawn, Brau 1995. "The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluation". *American Political Science Review*, 89: 309-26.

Mouritzen, P.E. 1997. "Den personlige stemmeafgivning". I Elklit, J. og Buch Jensen, R. (red) *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag

Rahn, Wendy M., Aldrich, John H., and Borgida, Eugene 1994. "Individual and Contextual Variations in Political Candidate Appraisal". *American Political Science Review*, 88: 193-99.

SOU 1993:21 *Ökat personval. Betänkande av Personvalskommittén*.

SOU 1996:66. *Utvärderat personval. Betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén*

Westerståhl, Jörgen (red) 1993. *Person och parti. Studier i anslutning till Personvalskommitténs betänkande Ökat personval*. SOU 1993:63.